

JULIÁN CARRÓN

IS ER HOOP?

EEN FASCINERENDE ONTDEKKING

JULIÁN CARRÓN

IS ER HOOP?

Een fascinerende ontdekking

Vertaald uit het Italiaans door Michiel Peeters

© 2021 Fraternità di Comunione e Liberazione

De Bijbelteksten in deze uitgave zijn ontleend
aan de Willibrordvertaling (1975) © Katholieke Bijbelstichting 1975

INLEIDING

‘Dood en leven hebben een wonderlijk duel gestreden’.¹ Met deze woorden vat de christelijke Paasliturgie de uitzonderlijke aard samen van de gebeurtenis die ze viert. Deze uitzonderlijkheid wordt nog onderstreept door het feit dat er nooit een *echt* duel is geweest tussen leven en dood. Het is maar bij wijze van spreken, want je weet al bij voorbaat wie de winnaar zal zijn. Kan er een echte wedstrijd zijn wanneer je de uitslag al bij voorbaat weet?

Je hoeft niet te wachten tot je laatste dag om het te ontdekken. Jongeren beseffen dit al snel. Ik heb dat kunnen vaststellen toen ik onlangs een groep scholieren ontmoette. Ze zitten in hun laatste jaar en zien al de eerste symptomen van het niets dat boven hun dagen opdoemt, als een voortijdige dood: ‘Mijn leven is langzaam aan het vervaagen’; ‘Mijn aanvankelijke enthousiasme is al een tijdje veel minder geworden, ik heb niet langer de *drive* die ik had’; ‘Ik ben totaal apathisch geworden. Niets raakt me, niets trekt me meer aan’. En toch berusten ze niet. Paradoxaal genoeg is het juist hun acute perceptie van de symptomen die hun verlangen naar leven doet oplaaien; het zit in het DNA van hun menszijn – net als in dat van ons – en het barst uit als een vraag die ze niet kunnen inhouden: ‘Wat kan mijn verveling en apathie werkelijk vernietigen en me weer laten leven?’ Jong als ze zijn, zijn zij nu al het expliciete slagveld tussen de lust om te leven en de angst dat alles gaat eindigen in het niets. Wij volwassenen hebben –

¹ Romeins Missaal, sequentie ‘Victimae paschali laudes’.

anders dan zij – reeds voldoende geschiedenis achter de rug om te weten dat al onze pogingen te zwak zullen zijn. Het einde is al aangekondigd, de dood komt altijd als overwinnaar tevoorschijn. Daarom zei ik dat spreken over een duel op z'n zachtst gezegd eufemistisch is.

In deze context kunnen we de betekenis en de durf van de Paasliturgie vatten. 'Het is een feit dat, wanneer Christus niet opgestaan zou zijn, de 'leegte' zonder meer zou hebben gezegevierd. Als we Christus en zijn verrijzenis zouden wegnemen, is er voor de mens geen ontsnapping mogelijk en blijft al zijn hoop een illusie. Maar juist vandaag [met Pasen] klinkt de boodschap van de Verrijzenis van de Heer met kracht, als het antwoord op de telkens terugkerende vraag van de sceptici, zoals ook weergegeven in het boek Prediker: 'Is er wel eens iets waarvan men zegt: 'Kijk, dit is iets nieuws!'' (Pr 1,10). Ja, antwoorden wij. Op Paasmorgen is alles nieuw geworden. 'Dood en leven hebben een wonderlijk duel gestreden: de Heer van het leven was dood; maar nu is Hij in leven en triomfeert' (Paassequentie). Dat is het nieuwe! Een nieuwheid die het bestaan verandert van wie ze aanvaardt'.²

Zonder de verrijzenis van Christus zou er geen echt duel zijn. Let wel, de verkondiging van het 'feit' bepaalt de uitslag van het duel, dat zich in ieder van ons afspeelt, niet van tevoren. Sterker nog, door het duel, in de genoemde zin, daadwerkelijk mogelijk te maken, *ontketent* ze het.

Dus moeten we ons afvragen: is de verkondiging van de verrijzenis van Christus voor de mensen van vandaag, die claimen volledig gebruik te maken van hun rede en vrijheid, nog geloofwaardig? Het antwoord op deze vraag vergt een verwijzing naar de geschiedenis, naar onze per-

²Benedictus XVI, *Boodschap Urbi et Orbi*, 12 april 2009.

soonlijke ervaring, de enige plek waar de redenen voor de betrouwbaarheid of onbetrouwbaarheid van het nieuws naar boven kunnen komen. Het is in het leven, in de concrete ervaring, dat de verkondiging geloofwaardig moet blijken.

Paradoxaal genoeg heeft in deze tijd juist de pandemie ons een gunstige gelegenheid geboden voor deze verificatie. Want we zijn getuigen van een gevecht over de hele linie tussen het zijn en het niets; een duel dat uniek is in zijn draagwijdte en dimensies, met een meer zichtbaar deel, waarover de media ons bij voortduring bericht hebben – de overlijdensstatistieken, het vollopen van de IC's, de gevaren voor de economie –, en een meer verborgen, persoonlijker deel, met zijn implicaties van angst, eenzaamheid en broosheid, en het daarmee samenhangende uitbarsten van vragen die zekerheden die geconsolideerd leken, op hun grondvesten hebben doen schudden. We kunnen ze samenvatten in één vraag – de meest wijdverbreide en uitdagende, in deze door onzekerheid gedomineerde tijd: *is er hoop?*

Deze vraag is het thema geworden eerst van de Geestelijke Oefeningen van de studenten van de beweging en vervolgens van die van de volwassenen van de Fraterniteit van Gemeenschap en Bevrijding. Velen die zich diep aangesproken hebben gevoeld, hebben met hun brieven en getuigenissen – dat zult u in de tekst kunnen zien – bijgedragen aan de totstandkoming ervan.

De impact met de harde werkelijkheid heeft onze menselijke behoefte met grotere helderheid naar boven laten komen. Op de een of andere manier moeten we allemaal in het reine komen met de vraag over de hoop – niets is meer beslissend voor ons leven. Als we er geen passend antwoord op vinden, dan zal de dood als een zwaard van

Damocles boven elke ervaring van ons mensen blijven hangen, hoe waar de ervaring ook is – en vooral boven de meest betekenisvolle ervaringen.

Uit passie voor het leven, om er niet in te berusten elk moment verpletterd te worden door angst voor de dood – door de betekenisleegte –, hebben we daarom besloten de kwestie onder ogen te zien, als mannen en vrouwen die niet van plan zijn hun leven al levende te verliezen – zonder sluiproutes te nemen. Jaren geleden zei don Giussani: ‘Als we bij elkaar komen, waarom doen we dat dan? Om onze vrienden, en zo mogelijk de hele wereld, te ontrukken aan het niets waarin elke mens zich bevindt’.³ Dat is de drijfveer van het parcours op de volgende bladzijden; een parcours, bedoeld als een hulp om onszelf niet te bedriegen, om ons verlangen naar leven niet op te geven, om open te blijven voor de fascinerende ontdekking van een betrouwbaar antwoord op de verwachting waarin ons menszijn zich uitdrukt.

³ L. Giussani, ‘Boodschap tot de deelnemers aan de Voetbedevaart Macerata-Loreto’ van 14 juni 2003, in: *Tracce-Litterae communionis*, n. 7/2003, p. 105.

HOOFDSTUK 1

‘ERGER DAN DEZE CRISIS IS ALLEEN HET DRAMA ZE TE VERSPILLEN’

‘Erger dan deze crisis is alleen het drama ze te verspillen’.¹ Met deze woorden spoort paus Franciscus ons aan om ons bewust te worden van wat ons overkomen is, van wat we nu al een jaar lang meemaken.

1. De impact met de werkelijkheid

Om de uitdaging, die niemand onverschillig heeft kunnen laten, het hoofd te bieden, hebben we onszelf vanaf het allereerste begin een werkhypothese gegeven,² vervat in een zin van Giussani: ‘Een mens die weinig impact met de werkelijkheid heeft gehad, bijvoorbeeld omdat er niet veel van hem gevergd is, zal zichzelf niet goed kennen, zal de energie en de ‘trilling’ van zijn rede minder goed waarnemen’. In het voetspoor van Giussani hebben we elkaar daarom uitgenodigd ‘de werkelijkheid altijd intens te beleven’,³ zonder iets te verloochenen of te censureren. Want het is één ding om de impact van de omstandigheid

¹ Franciscus, *Homilie op Pinksteren*, 31 mei 2020.

² Vgl. J. Carrón, *Het ontwaken van het menszijn. Reflecties uit een duizelingwekkend tijdperk* (2020), op: <https://nl.clonline.org>.

³ Vgl. L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, Betsaida: 's-Hertogenbosch 2017, p. 167 en 180.

niet te kunnen negeren of vermijden, maar het is iets anders de omstandigheid te *beleven*, de provocatie die zij in zich draagt, aan te gaan.

Met deze hypothese in de hand konden we zelfs een verraderlijke situatie als de coronacrisis, paradoxaal genoeg, gaan beleven als een gelegenheid om ons zelf-bewustzijn, dat dikwijls zo troebel is, te laten groeien, en om de energie en de trilling van onze rede krachtiger waar te nemen; de crisis is dus een kans geworden voor het ontwakken van ons menszijn: van ons bewustzijn, onze rede en onze affectie.

Wat is er gebeurd? Wat hebben we, na meer dan een jaar, in onszelf en om ons heen zien gebeuren?

Velen hebben twee fasen onderscheiden, twee 'gezichten' van onze ervaring van de pandemie, die samenvallen met de twee golven waarmee het virus zich verspreid heeft. De tweede golf, zo heeft Antonio Scurati opgemerkt, 'trof ons niet minder onvoorbereid en niet minder onvolwassen dan de eerste – enkel vermoeider, neerslachtiger, twistzieker en kleingeestiger'.⁴ Alsof we niet hadden weten te profiteren van wat er in de eerste fase gebeurd was, om te kunnen groeien, om ons bewustzijn te vergroten en een diepere consistentie van onszelf te laten rijpen. We zien dit aan wat er tijdens de tweede golf naar boven is gekomen: een groter gevoel van kwetsbaarheid; onzekerheid en angst die zich uitbreiden; tekenen die erop wijzen, zoals Massimo Recalcati opmerkte, dat 'het echte trauma niet in het verleden ligt, maar in de toekomst'. De tweede golf 'heeft de illusie, waarin we allemaal geloofden, dat het gewone leven weer opgepakt kon worden, tenietgedaan

⁴ A. Scurati, 'Un Natale severo (e di speranza) [Een strenge [en hoopvolle] Kerst]', in: *Corriere della Sera*, 20 november 2020, p. 11.

[...] en zo de horizon van de nachtmerrie verbreed. De tweede fase van het trauma is traumatischer dan de eerste, omdat ze laat zien dat het kwaad niet is uitgeput maar nog altijd onder ons is. De hoop die de zomer ons gegeven had, is de bodem in geslagen. Deze teleurstelling is het sentiment dat nu overheerst'.⁵

We waren er al een tijd aan gewend geraakt om te leven in een staat van schijnbare zekerheid, met de illusie dat we de werkelijkheid konden beheersen. De uitbraak van het virus heeft deze illusie een opdoffer gegeven. Maar na de eerste golf waren we er al snel van overtuigd dat we de situatie weer onder controle hadden en dat de terugkeer naar een normaal leven dus binnen handbereik was. Zo hebben we, de een wat meer en de ander wat minder, kunnen genieten van de zomer. Maar 'je weet niet wat je weet, en zelfs niet wat je verlangt te weten, totdat je op de proef gesteld wordt'.⁶

De tweede golf heeft de droom of de aanmatiging nogmaals uiteen laten spatten, door ons eraan te herinneren dat we de werkelijkheid uiteindelijk niet kunnen beheersen. 'We dachten aan de dood', zo merkte Cesare Cornaggia op, 'als aan een ongelukkig toeval, zoals een tumor of een ongeval, en meenden dat de besmettelijke ziekten overwonnen waren; maar iets onbekends, dat we niet kunnen zien en waarop we niet weten te antwoorden, maakt ons dood. Daaruit ontstaat de onzekerheid'.⁷

⁵M. Recalcati, 'Il trauma della seconda ondata. Se cresce la paura del futuro [Het trauma van de tweede golf. Wanneer de angst voor de toekomst toeneemt]', in: *la Repubblica*, 31 oktober 2020, p. 28.

⁶Th. Wilder, *Idi di marzo [Ides van maart]*, Mondadori: Milaan 1951, p. 56.

⁷P. Vites, 'Ansia, paura, insicurezza: ecco quel che ancora non sappiamo [Angst en onzekerheid: dit is wat we nog steeds niet weten]', interview met C.M. Cornaggia, op: *ilsussidiario.net*, 8 november 2020.

De ‘onzekerheid over de toekomst’ is dus toegenomen recht evenredig met het ‘gevoel van het onbekende’. Aan het begin van de tweede golf vatte ook Edgar Morin het einde van deze illusie met de term ‘onzekerheid’. ‘We zijn een tijdperk van grote onzekerheden binnengegaan’, schreef hij. En hij benadrukte ‘het multidimensionale karakter van de crisis, die het leven van elk individu, alle naties en de hele planeet [...] raakt. We zijn allemaal onderdeel van dit avontuur, vol onwetendheid, vol onbekends, vol dwaasheid, rede, mysterie, dromen, vreugde en lijden. En onzekerheid’.⁸ Ondanks de geruststellende woorden van officiële zijde, ondanks het optimisme waarmee de ontdekkingen van de wetenschap en de initiatieven van de farmaceutische industrie gepaard gaan, schuilt diep in ons, nog altijd, dreigend, de angst.

Na ruim een jaar varen we nog steeds op zicht, zonder te weten hoelang we er nog zoet mee zullen zijn, al worden de tekenen van een uitweg gelukkig wel steeds concreter. We zullen het zien, en net als iedereen hopen we dat de zaken zo snel mogelijk worden opgelost. De beschreven situatie, die het leven van mensen, samenlevingen en de hele wereld zo diep geraakt heeft, heeft echter uit de ingewanden van ons leven een vraag naar boven gehaald die de menselijke existentie gezelschap houdt: is er hoop?

‘Is er hoop?’ De titel van onze Geestelijke Oefeningen heeft weerklank gevonden bij onszelf en bij anderen die ervoor waren uitgenodigd, zoals eerder gebeurd was bij de Geestelijke Oefeningen van de studenten in december. ‘Jullie vatten altijd een punt dat iets in me raakt. Dit thema is zo belangrijk!’, zei een studiegenote tot degene die

⁸ E. Morin, ‘Il potere dell’incertezza [De macht van de onzekerheid]’, in: *la Repubblica*, 1 oktober 2020, p. 27.

haar uitnodigde. 'De voorgestelde titel', zei iemand anders, 'heeft weerklank in me gevonden; deze vraag heeft me heel deze tijd gezelschap gehouden'.

De vraag komt op uit de diepten van ons dagelijkse gezwoeg. Een vriendin schreef me: 'Sinds oktober vorig jaar, toen de pandemie weer begon te verergeren en een toenemende, algemene woede het nieuws steeds meer ging beheersen, voelde ik deze vraag als het ware in me gegrift: 'Maar heb ik echt hoop dat de dingen een goede bestemming hebben?' En helaas merkte ik dat ik hierop antwoordde: 'Ik weet het niet'. Velen zijn al overleden en zelfs nu, een jaar later, sterven er nog steeds mensen aan corona. Verschillende vrienden van mijn man en mij, mensen die ons dierbaar zijn, zijn zwaar getroffen door de economische crisis. Bovendien hebben pijnlijk nieuws en bepaalde moeilijkheden die ik meemaak, met name op het werk, me ertoe gebracht te zeggen: 'Ik weet niet meer zo zeker of de dingen een goede bestemming hebben, alles lijkt me het tegenovergestelde te zeggen'. Ik heb begrepen dat deze vraag van mij uiteindelijk ook mijn angst onthult dat de dingen, de relaties en de mensen die mij het dierbaarst zijn, in het niets zullen eindigen. In het begin vond ik het moeilijk om aan mezelf toe te geven dat ik deze vraag had. Eerlijk gezegd schaamde ik me er erg voor. Maar toen herinnerde ik me dat de belangrijkste stappen die ik in mijn leven gezet heb, altijd voortgekomen zijn uit dit soort ongemakkelijke, ongebruikelijke en serieuze vragen. Wat mij het meest 'bemoedigd' heeft om naar deze vraag van mij te kijken, ben jij geweest: want toen ik ontdekte dat je als titel voor de Geestelijke Oefeningen 'Is er hoop?' gekozen had, voelde ik je ten diepste als een vriend; ik dacht: 'dat is nu eens iemand die niet alleen niet bang is om deze vraag te stellen aan zichzelf,

maar die zelfs niet bang is ze te stellen aan iedereen'; daarom voelde ik je tegelijkertijd als een vader, want je hebt me geholpen om niet bang te zijn naar mezelf te kijken en om de vragen die ik heb, lief te hebben. In de loop van de maanden is deze vraag steeds brandender geworden en het spijt me te moeten toegeven dat ik er nog steeds geen antwoord op weet te geven. Daarom wil ik je vragen: wat kan me helpen om dat te vatten?'

De eerste hulp – zeg ik maar meteen – komt van de vraag zelf, zoals velen me geschreven hebben. 'De vraag over de hoop treft me door haar kracht. Nogmaals bevrijdt deze vraag ons uit de onvolledigheid van onze blik en stelt ze ons open voor iets anders: aan ons de keuze om de impact ervan te volgen of te onderdrukken. De vraag lijkt me relevanter dan ooit en ik wil deze kans niet voorbij laten gaan'. 'Ik realiseer me', zo onderstreept iemand anders, 'dat werken met de voorgestelde vraag mijn dagen nu al aan het veranderen is; het maakt me aandachtiger en meer open voor wat er gebeurt'. En nog een ander merkt op: 'Het punt is de vraag toe te staan zich op te dringen, zich te laten neerploffen waar ze maar wil, zonder ons rust te gunnen. 'Is er hoop?' Deze vraag binnen te laten gaan, is een gevecht, het is een gevecht ze tijdens mijn dagen niet aan de kant te zetten, het is een gevecht niet te liegen en niet tegen mezelf te zeggen dat er uiteindelijk geen hoop is, om vervolgens gemakshalve toch maar te doen alsof het er wel was'.

2. Verschillende houdingen tegenover wat er gebeurd is

Eenieder is geroepen op de gestelde vraag persoonlijk antwoord te geven, door jezelf waar te nemen in je handelen,

door nota te nemen van de manier waarop je naar het leven kijkt en het tegemoet treedt, het leven dat niemand spaart. Laten we daarom allereerst proberen de houdingen door te nemen die we, tegenover wat er gebeurd is, hebben zien ontstaan in onszelf of in anderen, en die in zekere mate ook de onze waren. Dat zal ons helpen een duidelijker besef te krijgen van de gestelde vraag, van de relevantie ervan voor ons leven en van de weg die nodig is om erop te kunnen antwoorden.

a) De verleiding om het gegevene te elimineren

Afgelopen december wijdde het beroemde Amerikaanse tijdschrift *Time* zijn omslag aan '2020': het jaartal stond afgedrukt in dikke zwarte letters, met een groot rood kruis erdoorheen. Meteen daaronder, in kleine letters: 'Het slechtste jaar ooit'. Het afgelopen jaar was symbolisch doorgestreept, als het ware om het uit te wissen. Maar zoals we allemaal weten, kunnen de drie miljoen doden en de door de pandemie veroorzaakte crisis – waarvan we de ergste gevolgen misschien nog niet eens gezien hebben – niet uitgewist worden! 'Dit is het verhaal van een jaar dat je nooit meer wilt terugzien'. Zo begon het hoofdartikel van Stephanie Zacharek.⁹

De verleiding om te elimineren wat ons in het nauw brengt en dwingt onszelf af te vragen wat ons leven zin geeft, ligt altijd op de loer, zoals een student schreef: 'Of er in mijn leven wel of geen hoop is, is de vraag die ik me elke avond voor ik in slaap val, stel, al eenentwintig dagen lang, sinds ik vanwege corona in thuisisolatie ben

⁹S. Zacharek, '2020. The Worst Year Ever', in: *Time*, 14 december 2020.

moeten gaan. Het zijn moeilijke dagen geweest. Ik ben tamelijk ernstig ziek geweest. Daarom was het antwoord op die vraag voor mij aanvankelijk een kort: 'Nee, er is geen hoop'. Deze periode moest zo snel mogelijk uitgewist worden. Ik leefde door te overleven: ik werd wakker, at, waste me, ging werken, om daarna weer naar bed te gaan en de dag erna het geheel te herhalen. Morgen zal ik vrij zijn, maar – en dat is een groot 'maar' – ik vraag me af of het feit dat ik eenentwintig dagen op een bepaalde manier geleefd heb, het wezen van wat ik ben niet heeft uitgewist'. Van velen is de ervaring gekenmerkt geweest door de neiging om te overleven en, zodra het ergste voorbij was, het beleefde moment uit te wissen, met als gevolg een verzwakking van de waarneming van zichzelf en een wantrouwen over de eigen toekomst.

Anderen hebben hun ogen juist niet willen sluiten, hebben niet geprobeerd om te vergeten, maar wilden de omstandigheid juist niet tenietdoen. 'Ik zeg je meteen dat dit jaar voor mij een gelegenheid is geweest om te beseffen – als nooit tevoren – hoe kwetsbaar en begrensd ik ben; maar ik kan niet zeggen dat deze gevoelens slecht voor me zijn geweest, integendeel, ze hebben me laten ontdekken hoezeer ik het nodig had en heb om mijn leven te laten steunen op iets anders dan mezelf, op een volheid die ik zelf niet construeer, die niet afhangt van de omstandigheden, en die standhoudt!'

b) Droefheid en angst

Veel gevoelens, waarvan we misschien nooit echt aan onszelf hebben durven toegeven dat we ze hadden en waarover we ons weinig vragen gesteld hebben, getroost

als we waren door het gunstige verloop van de dingen, zijn in deze tijd hardnekkig aan de oppervlakte gekomen en konden nauwelijks worden ingedamd. De Spaanse journalist Salvador Sostres schreef: 'Voor het eerst heb ik met een vriend gesproken over mijn teleurstelling, over mijn droefheid, en voor het eerst weten we niet wat we moeten zeggen of doen; we zijn heel moe omdat we weinig geslapen hebben; en we beseffen dat we er tot nu toe absoluut nooit aan getwijfeld hadden dat we met onze eigen krachten iets konden uitrichten'.¹⁰

Er komt een onbehagen aan de oppervlakte dat eigenlijk al in ons zat, maar bedekt was door een sluier, beschermd door een vorm van leven, door een sociaal ritme dat plotseling verdwenen is, waardoor het naar boven kon komen. In velen is daarom een somber zelfgevoel gegroeid en heeft een duister sentiment over de bestemming wortel geschoten, als het ware een waarneming van het niets, alsof er een drukkende schaduw over de toekomst is komen hangen, zoals goed beschreven is door Karmelo C. Iribarren: 'Ik denk er nu over na / nu ik door het open raampje / de snelweg zie en waarneem / hoe de auto's voorbijflitsen / op hun laatste stukje / voor de tunnel. Ik bedenk / dat dit het leven is / en niets anders. Een zwakke, / vage knipoog van licht naar de schaduw / op hoge of een iets lagere snelheid'.¹¹ Is het leven dus niets

¹⁰ S. Sostres, 'La próxima vez que me muera [De volgende keer dat ik sterf]', in: *ABC*, 24 september 2020.

¹¹ 'Lo pienso ahora que miro / por la ventana abierta / la autopista, viendo / cómo los coches parpadean / en el último tramo, / antes de túnel. Pienso / que así es la vida, / y que no hay más. Un leve / guiño de luz hacia la sombra / a mayor o menor velocidad' (K.C. Iribarren, 'Hacia la sombra [In de schaduw]', in: Id., *Seguro que esta historia te suena [Dit verhaal komt u vast bekend voor]*, Renacimiento: Salamanca 2015, p. 42).

anders dan een reis naar de duisternis? Waarbij alleen de snelheid kan verschillen?

De angst om jezelf, om je toekomst, gekoppeld aan de waarneming van de dreiging en aan de gedwongen ontdekking van je eigen kwetsbaarheid, is in veel gevallen ook de beslotenheid van de huiselijke muren binnengesloten en heeft de meest vertrouwelijke relaties aangetast, zoals schrijver en filmmaker Francesco Piccolo bekend: ‘Tot de pandemie waren mijn kinderen hooguit bang voor mij. [...] Nu [...] brengt mijn instinct mij ertoe afstand van hen te houden. Af en toe nodigt mijn zoon een klasgenoot uit om samen te studeren. Ik probeer dan bijna altijd pas thuis te komen wanneer de klasgenoot al weg is. [...] Mijn dochter woont in Bologna. [...] Ze belt me nooit, want ze is zo onder de indruk van mijn angst, dat ze bang is dat ik denk dat als zij mij belt, ze me kan besmetten. [...] Soms denk ik dat ik in een tv-serie zit. [...] Het maakt me heel onrustig een kind in huis te hebben dat rent, schreeuwt en elke dag uitgaat. Dit is de nieuwe en onnatuurlijke wirwar van gevoelens die het coronavirus veroorzaakt heeft: banger te zijn voor je eigen kinderen dan voor wie ook ter wereld’.¹²

c) De angst voor de dood

Over welke angst heeft hij het? Niet alleen over de angst voor besmetting, maar over die om te sterven, aangezien de besmetting dodelijke gevolgen kan hebben. De

¹² F. Piccolo, ‘Maledetto virus mi hai insegnato ad avere paura dei miei figli [Vervloekt virus, dat me geleerd heeft bang te zijn voor mijn eigen kinderen]’, in: *la Repubblica*, 1 februari 2021, p. 12-13.

dood, die we zo zorgvuldig verborgen en verdreven hadden, is weer zichtbaar geworden. Nu ze zich zo sterk naar de voorgrond van de werkelijkheid en de media heeft gedrongen, wordt de dood, in het collectieve onderbewustzijn, niet langer als een louter bedrijfsongeval beschouwd, als een sporadisch ongemak dat nog wel voorkomt maar spoedig uitgeroeid of in ieder geval sterk beperkt zal worden. Om dit aan te geven heeft *L'Espresso* tot 'Personen van het jaar' 2020 uitgeroepen: 'De dood en het leven'. Op de omslag, onder een 'foto' van de Dood met een kap op, die onder een loden hemel schaakt met een pasgeborene, staat in de intro: 'De angst voor het einde heeft de economische en politieke systemen verstoord. En ook ons dagelijks leven'. In het hoofdartikel lezen we dat de dood, 'die we uit onze cultuur verwijderd hadden [...], door het pandemiejaar weer in het centrum van de belangstelling is komen te staan'. En wat verder, dat de angst voor het einde, paradoxaal genoeg, ook een vreemd voorgevoel met zich zou moeten meebrengen: 'Bang zijn voor de dood betekent weten dat er iets is dat ons individuele bestaan overstijgt. Een Einde. En Erfgenamen'.¹³ In zijn artikel onderstreept Massimo Cacciari: 'Het is Leopardi die het ons leert [...]. Als het leven echt de moeite waard is, dat wil zeggen erop gericht iets te bereiken dat de eindige existentie ervan altijd overstijgt, dan vrees je de dood niet, maar *beleef je haar*'.¹⁴ En als je haar beleeft, dan worden je diepe vragen weer wakker.

¹³'Persone dell'anno. La morte e la vita [Personen van het jaar. De dood en het leven]', omslagtitel van *L'Espresso*, 20 december 2020.

¹⁴M. Cacciari, 'Per amore della Vita [Uit liefde voor het Leven]', in: *L'Espresso*, 20 december 2020, p. 17.

d) Het ontwaken van de diepe vragen

Heschel merkt op: ‘Het eerste antwoord op de vraag ‘Wie is de mens?’, is dit: de mens is een wezen dat vragen stelt over zichzelf. Door zulke vragen te stellen, ontdekt de mens een persoon te zijn, en de kwaliteit ervan onthult hem zijn conditie’.¹⁵ De mens is dat niveau van de natuur waarop de natuur zich vragen stelt over zichzelf, over haar eigen betekenis, over haar oorsprong en bestemming. ‘Waarom ben ik hier? Wat staat er in mijn bestaan op het spel? Deze vraag komt niet voort uit enige premisse: zij is met het bestaan zelf gegeven’.¹⁶ Maar de vraag naar de zin van je leven kan niet losgekoppeld worden van de vraag naar de zin van je dood.

Wie zich heeft laten raken door de reusachtige provocatie van dit dramatische jaar, kon niet vermijden dat er in hemzelf, in zijn eigen bewustzijn, vragen opkwamen die hij zich gewoonlijk, in tijden die we als ‘normaal’ zouden kunnen bestempelen, misschien had kunnen besparen. Maar nu hebben, vanwege de wereldwijde aard van het gevaar, de kwetsbaarheid, de eenzaamheid, het lijden en de dood ons vlees of dat van iemand die ons na staat, indringender en onmiddellijker geraakt. De situatie heeft iedereen wakker geschud uit de dagelijkse verdoving die zo vaak de densiteit van onze existentiële vragen reduceert door ze af te schilderen als de overdrijving van wie andermans feest van het leven wil bederven. Deze luchtbel is geknapt, vooral met de uitbraak van de tweede golf: ‘Het lijden is een agressie die

¹⁵ A.J. Heschel, *Chi è l'uomo [Wie is de mens]?*, SE: Milaan 2005, p. 42.

¹⁶ *Ibid.*, p. 25.

ons uitnodigt tot bewustwording',¹⁷ zo herinnert Claudel ons.

Ignacio Carbajosa werkte vijf weken als priester in een Madrileens coronaziekenhuis en legde zijn ervaring als 'bevoorrechte getuige' van het leven en de dood van vele mensen vast in een dagboek. Hij schrijft: 'Wat ik zag, heeft een strijd geleverd in mezelf. Het heeft me verwond'. Wat heeft hij dan gezien? Onder andere een meisje van 24 uur oud en een zojuist gestorven vrouw, Elena. Hij vraagt zich dan af: 'Elena? Waar ben je, Elena? De twee uitersten van het leven: geboorte en dood, in minder dan een uur. Wat een bekoring om één van die twee polen uit de weg te ruimen! En wat vergt het een moed en wat daagt het de rede uit, beide voor ogen te houden om je open te kunnen stellen voor een vraag: 'Wat is de mens dat Gij om hem geeft?'" Na een maand lang coronapatiënten bijgestaan te hebben, noteert hij in zijn dagboek: 'In deze periode zijn mijn rede en mijn genegenheid uitgedaagd door een probleem van kennis: wat is het lijden? Wat is de dood? En bijgevolg: wat is het leven? Elke dag, wanneer ik sta tegenover zieke mensen die lijden en sterven, moet ik deze vragen onder ogen zien'.¹⁸

Wie in deze tijd geen egelstelling heeft aangenomen, zal in zichzelf diepe snaren hebben voelen trillen, waarvan hij misschien niet eens wist dat hij ze had. Wellicht heeft hij ze meteen het zwijgen opgelegd, in een poging om zo terug te keren naar de normaliteit.

¹⁷ P. Claudel, *Tre figure sante per il tempo moderno* [Drie heilige figuren voor de moderne tijd], Paoline: Alba (Cuneo) 1997, p. 46.

¹⁸ I. Carbajosa, *Testimone privilegiato* [Bevoorrechte getuige], Itaca: Castel Bolognese (Ravenna) 2020, p. 16, 66, 96.

Maar hij zal de weerslag ervan toch gevoeld hebben, al was het maar voor een moment. Als een minuscuul zaadje, bijna niets, heeft hij – zoals ik eerder zei – het ontwaken van zijn menszijn beleefd: ‘Juist vanwege de moeilijkheden die me niet bespaard zijn gebleven, viel het jaar 2020 voor mij samen met een onverwacht ontwaken van mijn ik’. Wie weet hoe velen het hebben herkend en wie weet hoe lang het zal duren voordat dat zaadje ontkiemt!

Ik snap dat dit tegenover de omvang van het drama misschien te weinig lijkt, maar het is als een belofte: want de trilling van ons binnenste is het teken van een verwachting die diep in ons geworteld is en die samenvalt met onszelf: de verwachting van iets dat op het niveau is van leven en dood, de verwachting van iets onvoorziens dat een golf van genegenheid voor onszelf teweeg kan brengen, dat ons verlangen weer kan opwekken en vervullen. Deze trilling van onze rede, deze dringende behoefte aan zin die we op bepaalde momenten duidelijk waargenomen hebben, plaatst ons in de meest gunstige positie om het antwoord te kunnen onderscheppen – als het gebeurt, waar het gebeurt. Giussani haalde hierover dikwijls een zin aan van Reinhold Niebuhr: ‘Niets is zo ongeloofwaardig als het antwoord op een niet gestelde vraag’.¹⁹ Wat betekent dat? Nu kunnen we het misschien beter begrijpen, juist vanwege onze ervaring in het afgelopen jaar: hoe meer ik een probleem voel, hoe meer een behoefte me aanspoort, des te aandachtiger ben ik voor

¹⁹ R. Niebuhr, *Nature and Destiny of Man*, 2:6.

elke mogelijke echo van een antwoord, des te meer wekt elke hint van een antwoord mijn nieuwsgierigheid.²⁰

Al is ze nog zo dringend en al is ze onvermijdelijk, toch vormt de vraag naar de zin van het bestaan – we moeten dat niet vergeten – een *uitnodiging*, die we altijd kunnen afwijzen. En deze afwijzing leidt tot een vermindering van het bewustzijn van die vraag, tot ze geheel verhuld wordt. ‘De vraag dringt zich op, maar de aandacht voor de vraag niet. Zo kan het dat meerderen haar nutteloos noemen [...] Dan wordt de vraag naar de zin van het bestaan vager en verdwijnt ze tenslotte. Men komt dan, zoals Gide zei, bij het ‘niet-langer-de-behoefte-voelen’.²¹ Maar wie de vraag niet ontvlucht, ervaart juist de cognitieve kracht ervan, haar vermogen tot opwekking: ‘In dit ‘ongekende’ jaar is er voor mij een revolutie gebeurd. Ik hoef de zaak niet meer af te raffelen door mezelf perfecte en onberispelijke, maar voorverpakte antwoorden te geven; integendeel, wat ik nodig heb is precies het tegenovergestelde; ik heb het nodig de vraag levend te houden, het drama ervan te accepteren, want juist in deze armoede die niets bezit en die niet berust op schema’s, rituelen en verworven zekerheden, ligt mijn grote kans om op te merken wat er is’.

²⁰ Luigi Maria Epicoco merkt op: ‘Het doel van het moment is niet zozeer de infectie te overleven, als wel – juist ook door deze ervaring – te begrijpen dat we de grote vraag naar de betekenis van het leven, die deze pandemie weer krachtig te berde gebracht heeft, niet langer kunnen uitstellen’ (L.M. Epicoco in gesprek met S. Gaeta, *La speranza non è morta. Parole di fede in tempo di crisi [De hoop is niet dood. Woorden van geloof in crisistijd]*, San Paolo: Cinisello Balsamo (Milaan) 2020, p. 40).

²¹ F. Varillon, *L'umiltà di Dio [Gods nederigheid]*, Qiqajon - Comunità di Bose, Magnano (Biella) 1999, p. 30.

3. Het oordeelscriterium

Wie de menselijke aandrang serieus neemt, heeft het criterium in handen om alles te beoordelen wat binnen zijn bereik komt, alle houdingen – van zichzelf en van de anderen; om misleiding en illusies te ontmaskeren en om te herkennen wat de moeite waard is. De ultieme en constitutieve vragen, de ‘intelligente [...] en [...] dramatische bewogenheid’²² die zich nestelt op de bodem van ons ik, vormen het punt waarmee we elk voorstel, elk vergezicht, elke ontmoeting kunnen vergelijken.

In een van zijn gedichten schrijft Ungaretti: ‘Mijn hart / klopt vandaag / van niets anders / dan heimwee’.²³ Hetzelfde vinden we terug bij Etty Hillesum: ‘[Ik voelde] altijd dat pijnlijke gevoel van verlangen, dat nooit te bevredigen was, die Heimweh naar iets, wat ik dacht dat onbereikbaar was’.²⁴ Er zit in ons een mysterieuze en onblusbare heimwee, als een onzichtbare, onkenbare achtergrond, waarmee we ons hele leven en al onze relaties vergelijken. Sint-Augustinus noemt het rusteloosheid: ‘U hebt ons naar u toe gemaakt, en onrustig is ons hart, tot het rust vindt in u’.²⁵ Die rusteloosheid wordt zijn oordeelscriterium om datgene te kunnen onderscheppen waarvoor zijn hart gemaakt is. Hij kan zich niet vergissen, want hij kan het verifiëren in zijn ervaring: hij vindt *rust*. Wat antwoordt op zijn rusteloosheid, op zijn verwachting, is

²² L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 82.

²³ G. Ungaretti, ‘Oggi [Vandaag]’, in: Id., *Poesie e prose liriche [Gedichten en lyrisch proza]. 1915-1920*, Mondadori: Milaan 1989, p. 40.

²⁴ E. Hillesum, 16 maart 1941, in: *Etty. De nagelaten geschriften van Etty Hillesum. 1941-1943*, Balans: Amsterdam 2002⁴, p. 25.

²⁵ ‘Fecisti nos ad te [Domine] et irrequietum est cor nostrum, donec requiescat in te’ (Sint-Augustinus, *Belijdenissen*, I,1,1).

herkenbaar aan de rust die hij vindt wanneer hij het ontmoet – een rust die de verwachting bewaart en versterkt.²⁶

Waar zijn wieg ook gestaan heeft en welke cultuur hem ook verwelkomd heeft, elke mens komt ter wereld met een drang naar zin, naar bestemming, naar iets absoluuts, die hij op een gegeven moment in zichzelf voelt opkomen en waarmee hij, of hij het nu leuk vindt of niet, gedwongen wordt zich te meten, welke positie hij ook inneemt. Deze drang kan onder vele lagen verstrooidheid begraven liggen, maar bepaalde gebeurtenissen, zoals de pandemie, maken gaten in de korst, maken hem wakker uit zijn verdoving en laten hem opbloeien, waardoor ze ons verhinderen met elk willekeurig antwoord genoeg te nemen. Hoe sterker de drang wordt – opgewekt door wat er gebeurt – des te meer springt in het oog wat in staat is erop te antwoorden, ermee overeen te stemmen.

Laten we dan proberen de verschillende houdingen in ogenschouw te nemen die we afwisselend of tegelijkertijd gezien hebben tegenover de uitdaging waarin we zijn ondergedompeld – houdingen waarin we ons geheel of gedeeltelijk kunnen herkennen – om te beoordelen of en in welke mate ze standhouden.

a) *'Alles komt goed'*

Denken we aan de meest terugkerende slogan van de eerste *lockdown*: 'Alles komt goed'. Inderdaad zijn we allemaal behept met een soort natuurlijke hoop waarmee

²⁶ Dit 'rusten', zo schrijft Guardini, 'is meer dan alleen maar niet-werken: het is een volheid in zichzelf' (R. Guardini, *Brieven over levensvorming* (vert. J. Taels), Sheed & Ward: Antwerpen 1951, p. 182).

we het leven het hoofd bieden. We zagen deze de kop opsteken zodra de gezondheids crisis begon. Terwijl de doc-
toren gul hun best deden en zichzelf op het spel zetten,
gingen velen hun balkon op om te laten zien hoe groot
hun vertrouwen was. We hebben deze woorden dikwijls
horen weerklinken: ‘Alles komt goed’. Heeft deze hoop –
dit optimisme – stand gehouden tegenover de duur en de
hardheid van de uitdaging? De tweede golf heeft haar met
de rug tegen de muur gezet en aangetoond hoe broos ze
is, hoe weinig in staat om weerstand te bieden tegen de
tsunami die ons overspoeld heeft.²⁷

Hetzelfde gebeurt tegenover de verschillende tegenstrij-
digheden waarmee ons bestaan gepaard gaat. Leopardi
heeft dat meesterlijk uitgedrukt: ‘Maar als één vals ak-
koord / gevoeld wordt of gehoord, / dan ligt dat paradijs
alweer in scherven’.²⁸ Er hoeft maar dat te gebeuren, één
vals akkoord, of het paradijs dat we voor onszelf gebouwd
hadden, dreigt te imploderen. Laat staan wat er gebeurt
wanneer er een coronacrisis komt, met alle gevolgen van
dien die we inmiddels goed kennen.

De impact met een tegenstrijdige omstandigheid, met
de hardheid van de realiteit, stelt de consistentie van
onze hoop op de proef. Een student schreef me: ‘Ik ben
er altijd zeker van geweest dat er hoop is en dat de om-

²⁷ Jean Daniélou merkt op: ‘Hoop is geen optimisme. Optimisme is die ge-
makkelijke houding waardoor we denken dat de dingen zichzelf altijd wel
zullen oplossen. In een meer doordachte vorm beschouwt het het kwaad als
een eenvoudige stoornis die vanzelf weg zal gaan, of ook als een groeicrisis.
Door op deze manier de tragiek van het kwaad teniet te doen, is het optimis-
me de ergste vijand van de hoop’ (J. Daniélou, *Saggio sul mistero della storia*
[*Essay over het mysterie van de geschiedenis*], Morcelliana: Brescia 2012, p.
370).

²⁸ G. Leopardi, ‘Op de beeltenis van een mooie vrouw’, in Id., *Zangen* (vert. F.
van Dooren), Ambo: Baarn 1991, p. 162.

standigheid die we beleven, groots is; dit alles was me duidelijk tijdens de eerste *lockdown* en vooral afgelopen zomer, toen ik mijn coschappen moest inhalen. Toch is er de afgelopen dagen een groeiende last op mijn hart komen liggen. Mijn dagen worden niet langer beheerst door die hoop, maar enkel door grote moeite, ik ben ten prooi aan duizend gedachten en dagelijkse verleidingen. Hoe is dat mogelijk?’

b) *Solidariteit*

Wanneer een gebeurtenis ‘een zaak van iedereen’ is, zoals Camus vertelt in *De pest*, dan probeert iedereen ze zo goed als hij kan het hoofd te bieden; en vroeg of laat vallen de illusies waarmee men eraan probeert te ontsnappen de een na de ander weg. De wreedheid van bepaalde gebeurtenissen is zo schokkend dat ze zelfs de meest consistente zekerheden doet wankelen, zoals die van pater Paneloux, in Camus’ roman, die tegenover de dood van een onschuldige zijn idee van een retributieve gerechtigheid ziet instorten. ‘Wat dan te doen? Juist hier werpen de woorden van de pater [Paneloux]’, schrijft Recalcati, ‘licht op de vooronderstelling van elke menselijke therapeutische ervaring. Hij vertelt hoe tijdens de grote pest in Marseille van de eenentachtig religieuzen in het klooster van Mercy er maar vier de pest overleefden. En van deze vier vluchtten er drie, om hun leven te redden. Maar minstens één was in staat om te blijven. Dit is het laatste woord dat de pater zijn gelovigen meegeeft: behoor tot degenen die weten te blijven. Weten te blijven is inderdaad de eerste naam van elke behandeling. Het betekent antwoorden op de

roep van wie gevallen is. In Bijbelse termen is het wat het woord ‘Hier ben ik!’ verlicht, wat de menselijke zorg menselijk maakt, door niemand over te laten aan het onaanvaardbare geweld van het kwaad. Niet door betekenis te geven aan het kwaad, maar door degene die erdoor getroffen is, niet alleen te laten’.²⁹

Zoals paus Franciscus zei, heeft de coronacrisis ons er meer bewust van gemaakt dat we allemaal in hetzelfde schip zitten, en dit heeft velen aangemoedigd om de mouwen op te stropen en te gaan helpen, binnen de grenzen van hun mogelijkheden. Niemand kan de ongeëvenaarde waarde van deze inzet ontkennen, maar tegelijkertijd kan niemand beweren dat de gegeven zorg, of ze nu succesvol is of niet, volstaat om het hoofd te bieden aan de vraag die in de meest extreme omstandigheden opkomt: we hebben niet enkel medische bijstand en zorg nodig, we hebben ook behoefte aan iets dat ons in staat stelt het lijden en de dood onder ogen te zien zonder zelf in te storten. Hier zien we de grens van elke poging tot solidariteit, nabijheid en zorg, hoe onmisbaar die ook zijn. De aard van de behoefte, zoals de situatie die naar boven heeft laten komen bij degenen die zich door wat er gebeurde lieten verwonden, is dieper dan een antwoord van solidariteit.³⁰

²⁹ M. Recalcati, ‘Ed io avrò cura di te [En ik zal voor jou zorgen]’, in: *la Repubblica*, 15 oktober 2020, p. 27.

³⁰ Hetzelfde gebeurt wanneer we proberen in te spelen op de behoeften van de ander: ‘Het is de ontdekking van het feit dat, juist omdat we van hen houden, wij het niet zijn die hen gelukkig maken; en dat zelfs de meest volmaakte samenleving, het meest solide wettelijke organisme, de meest overdadige rijkdom, de meest robuuste gezondheid, de zuiverste schoonheid, de meest ontwikkelde beschaving hen nooit gelukkig zullen kunnen maken (L. Giussani, *De zin van charitatief werk*, op: <https://nl.clonline.org>).

c) *Het vaccin als wondermiddel*

Welkom, vaccin! Hoe kunnen we ons er niet over verheugen na zoveel lijden, angst, verwarring en dood gezien te hebben? We kunnen echter niet negeren wat Susanna Tamaro in een 'Brief aan het Kindje Jezus' schreef in de *Corriere della Sera* van 22 december: 'Vergeef ons dat we ervan overtuigd zijn dat het vaccin onze redding zal zijn, want het vaccin zal inderdaad een geweldige, onmisbare hulp zijn – zoals ook de wetenschap die zich in dienst stelt van de mens geweldig en onmisbaar is – maar het zal niet in staat zijn de mist te verdrijven van ons ongelukkig-zijn. Daarvoor zouden we een nieuwe blik nodig hebben en een gezuiverd hart dat met die blik in dialoog gaat'.³¹ Deze woorden leggen een vraag bloot die we niet kunnen vermijden: is het vaccin voldoende om de vragen te beantwoorden die de pandemie gewekt heeft? Is dat het enige wat we nodig hebben, de ziekte uit te roeien?

En wanneer een ziekte geen remedie heeft? De moeder van een kind met een heel ernstig syndroom schrijft: 'In deze bijzonder zware periode moest mijn kind gereanimeerd, gesedeerd en geïntubeerd worden. Op zulke momenten klamp ik me vast aan alles wat me er maar aan herinnert dat er naar me wordt gekeken en dat ik bemind ben: dus bel en sms ik met vrienden, lees en herlees ik bepaalde dingen, om kracht te vinden. Maar op de kinderafdeling van het ziekenhuis heeft mijn telefoon heel slecht bereik en vanwege corona kun je bij niemand meer langs. Zodoende is datgene weggefallen waaraan ik me

³¹ S. Tamaro, 'Sotto l'albero vorrei ritrovare l'innocenza [Onder de kerstboom hoop ik de onschuld terug te vinden]', in: *Corriere della Sera*, 22 december 2020, p. 29.

gewoonlijk het eerst vastklamp. Ik herinner me een zin gelezen te hebben, een van de vele in de kranten: ‘Laten we dit afgelopen jaar zo snel mogelijk vergeten, laten we vooruitkijken, daar gloort de hoop van een vaccin’. Maar hoe kun je al je hoop op een vaccin stellen? Ik denk alleen maar aan mijn zoon: is wat ons hoop geeft zijn gezondheid? Dan zou hij gedoemd zijn, terwijl juist hij dikwijls voor mij de getuige is van een immens grotere hoop voor mijzelf. Als ik naar hem en naar zijn lichaam kijk, word ik herinnerd aan het verlangen naar het goede dat in elk van ons zit, aan ons verlangen om gelukkig te zijn en bemind te worden, ondanks al onze gebreken. Onze gebreken zijn het drama dat ons doet vragen: ze stellen ons in staat om meer te vragen en te verlangen’.

Hoe te antwoorden op de afgrond die bloot is komen te liggen – maar niet gecreëerd is – door de medische nood-situatie? En allereerst, over wat voor afgrond gaat het eigenlijk? Het is de afgrond van onze menselijke behoeften, van de dorst naar leven die we in onszelf aantreffen. Het is ook de afgrond van onze angst – die meer continu is geworden – voor de dood en voor het lijden, van onze angst om ons leven te verliezen of dat ons leven uiteindelijk niet vervuld zal worden. Zijn de ‘antwoorden’ die we aangestipt hebben voldoende om deze afgrond te vullen?

4. De vlucht voor jezelf

Een jonge dokter schreef me: ‘Aanvankelijk benaderde ik mijn dagen in de hoop dat de dingen min of meer zouden gaan zoals ik in gedachten had. Ik ben dokter, afgelopen november heb ik mijn specialisatie afgerond en in januari ben ik verhuisd naar een andere stad om aan een nieuwe

baan te beginnen. Ik was vol verwachtingen, vol verlangen om, na zoveel jaar studie, eindelijk mijn roeping als arts te kunnen verwezenlijken. Dan, in maart vorig jaar, de eerste *lockdown*. De directie van het ziekenhuis staat met de rug tegen de muur, mijn contract heeft geen prioriteit en wordt niet verlengd. Ik mag zelfs niet blijven om te helpen. Een nutteloze dokter. Midden in de pandemie! En intussen stroomden op tv de oproepen binnen aan artsen om zich te melden. Ik stuurde minstens tien cv's in op oproepen, dichtbij en ver weg, maar ik had nooit de juiste vereisten. Een nutteloze dokter. Mijn boosheid en frustratie kun je je voorstellen. Ik was het altijd eens geweest met wat ik hoorde zeggen over de waarde van het onvoorziene. Maar de waarheid is dat ik diep vanbinnen altijd meende dat het onvoorziene wel binnen de grenzen moest blijven van wat ik zelf al in mijn hoofd had. Daarom merkte ik dat ik mezelf in de steek gelaten, weggegooid en aan de kant gezet voelde. Ik zei tegen mezelf: 'Waar is je God nu? Als Hij bestaat, heeft hij me vergeten. Waarschijnlijk bestaat Hij niet'. Kortom, de indruk die mij rest van die maanden is er een van grote moeite. Toch zou ik willen dat mijn 'coronacrisis' niet verloren gaat. Ik zou de kans niet willen verliezen om tot de bodem te gaan van mijn twijfel aan het bestaan van God of, daarentegen, van de mogelijkheid dat God er is en dat mijn leven God echt ter harte gaat. Is het mogelijk om met ervaringszekerheid te zeggen dat 'zelfs de haren op ons hoofd geteld zijn'? Is het mogelijk daar zo zeker van te zijn dat we er zelfs rekenschap van kunnen geven aan wie niet gelooft, of simpelweg aan mezelf, wanneer ik twijfel?

Als we de crisis die we doormaken niet willen 'verspillen', zoals paus Franciscus zei, dan mogen we de kans niet voorbij laten gaan om ons te laten provoceren door

de vragen die zich aan ons opdringen. De crisis niet verspillen betekent proberen antwoord te geven op de twijfel die zo vaak doordringt in ons hart. Als we die niet bij de horens vatten en we geen antwoord vinden dat op het niveau is van de vraag, dan zullen we genoodzaakt zijn weg te vluchten van onszelf, niet in staat het drama onder ogen te zien.

Vluchten voor jezelf is de meest gebruikelijke manier, zolang je je dat kunt veroorloven: wegblijven van de afgrond van je hart, van je behoeften die 'onmogelijk' bevredigd kunnen worden, die zich niet laten temmen en die ons verontrusten.

Waar tijdens de eerste golf angst en solidariteit in zekere mate de boventoon voerden, daar ging, tijdens de tweede, zoals we al zeiden, een onzekerheid over de toekomst prevaleren, een acuter besef van onze behoefte aan zin en van de moeilijkheid om ertegenover te staan. Dat motiveert ons dan om te vluchten. We vluchten omdat we geen leven kunnen verdragen dat zijn behoefte aan betekenis uitschreeuwt. Dan proberen we zo ver mogelijk weg te blijven van onszelf, haast 'alsof we onszelf minder belangrijk achtten dan al het overige'.³² Maar de prijs die je daarvoor betaalt, is een halvering van je leven, je leven dat in de uitverkoop gaat. Zoals Alessandro Baricco onlangs schreef: 'Wanneer gaan we eens praten over die andere

³²Nicolaas Cabasilas schrijft: 'Wat we doen, wat we gewoon zijn, wat ons juist lijkt, dat alles is erg belangrijk voor ons: alleen die dingen die echt van ons zijn, beschouwen we minder dan alle andere; we denken er niet over na hoe ze te behouden en hoe door middel van die dingen ons recht te verzekeren, alsof we onszelf minder belangrijk achtten dan al het overige. Laten we ons tenminste bekeren vanwege die nieuwheid die alle dingen onthutst en omgevormd heeft' (N. Cabasilas, *La vita in Cristo [Het leven in Christus]*, Città Nuova: Rome 2005, p. 291).

dood? Over de sluipende dood, die je niet ziet? Geen kabinetsbesluit houdt er rekening mee, er zijn geen dagelijkse grafieken van, officieel bestaat ze niet. Maar al een jaar lang is ze er, iedere dag: namelijk heel het leven dat we niet leven'.³³

Door van onszelf weg te lopen, maken we de situatie alleen maar erger, want op die manier is niets meer van ons, wordt alles ons vreemd. Giussani heeft dit op onvergetelijke wijze beschreven: 'Het grootste obstakel voor onze menselijke weg is de verwaarlozing van het ik. Het tegendeel van een dergelijke verwaarlozing, dus belangstelling voor het eigen ik, is dus de eerste stap van een echt menselijke weg'. En hij vervolgt: 'Het zou vanzelfsprekend lijken dat iemand deze belangstelling heeft, maar dat is het helemaal niet: je hoeft maar te kijken wat een enorme scheuren van leegte het dagelijks weefsel van ons bewustzijn vertoont en wat een afwezigheid van gedachtenis'. Als deze woorden voor ons vandaag geschreven lijken te zijn – ook al stammen ze uit 1995 – dan is dat omdat de pandemie een ervaringsdynamiek aan de oppervlakte heeft gebracht die al eerder bestond en ook erna nog zal blijven. Giussani's woorden maken ons bewust van een permanente mogelijkheid voor de menselijke geest, van een bekoering die ons gedurende al onze dagen vergezelt: de verwaarlozing van onszelf. 'Achter het woord 'ik' schuilt vandaag de dag een grote verwarring, maar [...] als ik mijn eigen ik verwaarloos, dan kunnen mijn relaties met het leven onmogelijk van mij zijn, dan kan het leven zelf (de hemel, de vrouw, de vriend, de muziek) onmogelijk van mij zijn. Om iets ernstig *van mij* te kunnen noemen,

³³ A. Baricco, 'Mai più, prima puntata [Nooit meer, eerste deel]', op: www.ilpost.it, 9 maart 2021.

moet ik een heldere waarneming hebben van de constitutie van mijn ik. Niets is zo fascinerend als de ontdekking van de werkelijke dimensies van je 'ik', niets is zo rijk aan verrassingen als de ontdekking van je eigen menselijke gezicht'.³⁴

Deze verwarring wordt nog vergroot door een invloed van buiten onze persoon. De verzwakking van het zelfgevoel doet zich voor als een symptoom van de richting die onze cultuur genomen heeft en van de patstelling waarin ze zich bevindt: 'Want een beschaving evolueert in de mate dat zij het aan de oppervlakte komen en helderder worden van de waarde van het individuele ik begunstigt'. Het is het paradoxale eindpunt van een parabool, die van de Nieuwe Tijd, waarin het ik gepretendeerd heeft zich in het centrum te plaatsen, als meester van zichzelf en van de dingen, en de rede zich tot maat van de werkelijkheid gemaakt heeft. God, het Mysterie, waarnaar de werkelijkheid uiteindelijk onherleidbaar verwijst, is uit de opvatting van leven en wereld verdreven. Dit heeft echter niet geleid tot een nauwere en meer rechtstreekse band met de werkelijkheid, maar, integendeel, tot een vlucht voor de werkelijkheid, voor haar betekenis, en tot een reductie van het menselijk bestaan tot een louter feitelijk gegeven. 'In de verwarring over het ultieme gelaat van het eigen 'ik' en van de werkelijkheid, is er nu een extreme poging aan het rijpen om deze vlucht voor de relatie met dat oneindige Mysterie dat elke redelijke mens toch aan de horizon en aan de wortel van elke menselijke ervaring waarneemt, te vervolgen: het leven moet elke mogelijke ultieme consistentie ontzegd worden. Wanneer de werkelijkheid aan de

³⁴ L. Giussani, *Alla ricerca del volto umano [Op zoek naar het gezicht van de mens]*, Bur: Milaan 2007, p. 9.

vermeende heerschappij van de mens lijkt te ontsnappen, rest de hoogmoed nog één hulpbron: haar elke mogelijke consistentie te ontzeggen, alles willekeurig te beschouwen als een illusie of spel. Wat in de huidige manier van denken en kijken overheerst, kunnen we nihilisme noemen'.³⁵

Het is een vlucht zoals die, op een heel andere manier, in de Bijbel beschreven wordt in het eerste hoofdstuk van de profeet Jona. We weten hoe die geschiedenis verloopt. Tweemaal wordt het in dat hoofdstuk herhaald: Jona vluchtte weg voor het aangezicht van de Heer.³⁶ Maar dit wegvlugten voor God, zegt Giussani, valt samen met 'vluchten voor onze verantwoordelijkheid, dat wil zeggen vluchten voor het leven dat 'één' is, voor de eenheid met alle dingen, vluchten voor de volheid, vluchten voor de betekenis en de volheid'. Daarom is – zo zei hij in 1963 tot een groep toenmalige verantwoordelijken –, ook al zouden we 'beslist toegewijd zijn aan een katholieke beweging' en er al onze vrije tijd aan geven, onze vlucht voor de relatie met het Mysterie 'een leegte die we toestaan aan elk van onze dagen',³⁷ een vlucht voor onszelf, die verschillende vormen kan aannemen.

a) *Activisme*

De kreet die opstijgt uit de ingewanden van ons menszijn kunnen we ontwijken door ons verwoed in de actie te storten, door ons zó in te spannen dat we geen tijd meer

³⁵ *Ibid.*, p. 10, 13.

³⁶ Vgl. Jona 1,3.10.

³⁷ Fraternaliteit van Gemeenschap en Bevrijding, *Audiovisuele documentatie*, Geestelijke Oefeningen van de verantwoordelijken van GS, Varigotti (Savona), 6-9 december 1963.

hebben om aan onze ware behoeften te denken. De activiteit wordt dan als een *drug*. Hoezeer dit activisme ons leven binnendringt, zagen we toen de *lockdowns* ons dwongen om stil te blijven staan; opgesloten in onze huizen, waren we plotseling gedwongen met onszelf de balans op te maken! En hoevelen van ons ontdekten leeg en gedesoriënteerd te zijn, voor zichzelf onverdraaglijk! Activisme is handelen zonder toereikende redenen, en daarom stelt het ons niet open, laat het ons niet groeien. En wanneer je dan ogenblikken van verplichte pauze beleeft, blijkt je vol onzekerheid te zijn en voel je het gewicht van jezelf als een rotsblok op je schouders liggen. Zoals een jonge vrouw me schrijft: ‘In deze zo lastige en dorre maanden, heb ik gemerkt dat het me niet lukt om tegenover bepaalde vragen te staan; wanneer ze opkomen (en dat gebeurt vaak), probeer ik ze te overstelpen met de lijst van dingen die er nog gedaan moeten worden; dat doe ik omdat ik er geen antwoord op heb. En dat maakt me kapot. Als vrienden me vragen hoe het met me gaat, weet ik nooit wat ik moet antwoorden: ik heb twee fantastische en gezonde kinderen, het gaat goed met ons, economisch hebben we van de pandemie niet te lijden gehad, ik heb niets te klagen, maar ik voel altijd sterk een leegte en een grote eenzaamheid, ik ben altijd boos en van alles zie ik altijd de negatieve kant. Met mijn vrienden ben ik haast nooit vrij, omdat ik bang ben dat als ik mijn leegte tevoorschijn haal, er een pijnlijke stilte zal vallen, zonder mogelijkheid tot ontsnapping, behalve door snel van onderwerp te veranderen’.

Het activisme waar ik het over heb kan vele doelen of werkterreinen hebben: gewoonlijk is het ons werk, maar het kan ook een partij, een cultureel project, vrijwilligerswerk, of – zoals Giussani zei – een ‘katholieke beweging’ zijn. Wij zijn de eersten die deelhebben aan deze houding:

we kunnen ons gebrek aan ernstig engagement met ons menszijn afschuiven op een 'doen'. Zelfs 'de dingen van de beweging doen' kan een manier zijn om van onszelf weg te vluchten.

Bij vele gelegenheden heeft Giussani ons voor deze houding gewaarschuwd en ons opmerkzaam gemaakt op wat eraan ten grondslag ligt. Want bij activisme bestaat de betekenis van het leven, wat we echt waarderen, feitelijk uit de dingen die we doen, de dingen waarbij we betrokken zijn en waarin we voldoening zoeken: niet uit God, niet uit Christus, niet uit de relatie met het mens geworden Mysterie. 'In feite, existentieel gesproken, waarderen we andere dingen meer dan Christus'. We zijn niet met de beweging verbonden vanwege het Mysterie dat ze in zich draagt, maar vanwege de dingen die we doen. En 'zo wordt onze levenservaring niet ontwikkeld'.³⁸ Laten we niet denken dat het overdreven is deze dingen te zeggen. Want wanneer wat ons bindt alleen datgene is wat we doen, dan zal ons samen zijn ons vroeg of laat niet meer interesseren: 'Ik ben dertig jaar geleden bij de beweging weggegaan, na mijn afstuderen: mijn dagen waren weliswaar vol activiteiten en relaties, maar het was of de betekenis van dat alles verloren was gegaan, ze werd als vanzelfsprekend beschouwd, en dat maakte mijn leven dor'.

b) Verstrooiing: de leegte proberen te vullen met lawaai

³⁸ L. Giussani, *La convenienza umana della fede [Het geloof komt de mens goed uit]*, Bur: Milaan 2018, p. 104 en 107.

Wanneer het bijna onvermijdelijk wordt dat we ons bewust worden van onze eigen broosheid, zoals gebeurde in deze periode van provocatie en beproeving, wanneer we onze contingentie, onze eigen vluchtigheid met de hand aanraken, dan nemen we gemakkelijk onze toevlucht tot het wapen van de verstrooiing. Aangezien er vragen in ons opkomen die ons ter discussie stellen, ons onrustig maken en waarop we geen antwoord weten, proberen we ons gebrek aan antwoord op te vullen met lawaai. In onze vrije tijd jagen we op prikkels en nieuws, dwalen we doelloos rond op internet en *social media*, verschaffen we ons telkens nieuwe interesses, gaan we snel over van het ene op het andere zonder iets echt te verdiepen: ons doel, of we het nu toegeven of niet, is om de kwestie van de bestemming, de aandrang die we voelen, te ontwijken, te proberen niet met onszelf in het reine te hoeven komen.³⁹ Het is een bot wapen, dat weten we, uiteindelijk houdt het geen stand, maar we stellen ons tevreden met de wapenstilstand die het ons, althans voor een tijdje, verzekert.

Verstrooiing en onnadenkendheid kunnen veel van onze dagen en zelfs lange perioden van ons leven kenmerken. Ze vertegenwoordigen in zekere zin de andere kant van het cynisme: want wanneer verstrooiing niet werkt, neemt cynisme het over, hetgeen een andere manier is om de deur te sluiten voor de aandrang in onszelf: we geven er

³⁹ De verstrooiing, zo onderstreept Guardini, is 'die toestand [...] waarin de mens geen geestelijk centrum heeft noch zichzelf een eenheid weet, waarin zijn gedachten rusteloos heen en weer worden geslingerd, waarin zijn gevoelens onbepaald zijn en zijn wil de eigenlijke, wezenlijke mogelijkheid niet beheerst' (R. Guardini, *Oefenschool voor het gebed* (vert. A.T. Krafft-van de Koppel), Pax: 's-Gravenhage z.j.², p. 30).

dan de voorkeur aan alles te bestempelen als inconsistent en te varen 'langs de oevers van het gevoel van het niets'.⁴⁰

'Wat men gewoonlijk met het banale woord verstrooiing aanduidt, kon – naar het mij voorkwam –, geeft Bernanos toe, 'iemand's gedachten niet op een dergelijke manier verbrokkelen, uiteenrafelen'.⁴¹ Onze persoon zinkt weg in de vervreemding, in het mechanische; we worden steeds minder voor onszelf aanwezig. 'Verstrooid' betekent: losgerukt van de substantie van het leven.

c) *Terug naar normaal, de bladzijde omslaan*

'Wat staat ons te wachten? Is het doek werkelijk gevallen? Kunnen we naar ons vroegere leven terugkeren, of is het voor altijd voorbij?,'⁴² vroeg Orwell zich in 1939 af. De vraag is nog altijd even prangend. Zo snel mogelijk de bladzijde omslaan, wat er gebeurd is achter ons laten, vergeten! Dat is het gebod dat de ronde lijkt te doen: doen alsof er niets gebeurd is, alsof onze vragen niet ontwaakt zijn, alsof er niemand gestorven is en alsof onze verwarring een incident was dat met een veeg van de spons kan worden uitgewist. Het is een bekoring die altijd op de loer ligt, zoals Vasili Grossman aan het eind van zijn leven schreef: 'Laat alles weer worden zoals het was vóór die onverdraaglijke verandering, laat alles weer gewoonte worden, bekende kost, en er geen spoor meer overblijven

⁴⁰ L. Giussani, *La familiarità con Cristo [Vertrouwd met Christus]*, San Paolo: Cinisello Balsamo (Milaan) 2008, p. 147.

⁴¹ G. Bernanos, *Dagboek van een dorpspastoor* (vert. J. Benoit), De Toorts: Heemstede z.j.², p. 303.

⁴² G. Orwell, *Happend naar lucht* (vert. G. Komrij), Atlas: Amsterdam/Antwerpen 2007⁴, p. 243.

van die nieuwigheid die je botten breekt en in je bloed gaat zitten'.⁴³ Zo'n houding kan nooit iets toevoegen aan onze ervaring, integendeel, zo blijkt duidelijk.

⁴³ V. Grossman, *Il bene sia con voi [Alle goeds]!*, Adelphi: Milaan 2011, p. 212.

HOOFDSTUK 2

WIJ ZIJN VERWACHTING

Activisme, verstrooiing, het gebod om terug te keren naar de normaliteit – niet, let wel, het begrijpelijke zoeken naar een oplossing voor de moeilijkheden en het herstel van een meer houdbare medische en economische toestand, maar de zucht om te vergeten, om de menselijke vragen het zwijgen op te leggen – het zijn allemaal manieren om van jezelf en van de werkelijkheid weg te vluchten: voor de meesten is het de gewone instelling, die het mogelijk maakt geen rekening te houden met die diepte van het eigen ik die we kunnen samenvatten met het woord dat we reeds gebruikt hebben: ‘Verwachting’; een levens-verwachting, een verwachting van betekenis, van volheid, van vervulling. Er zijn echter, zoals we gezegd hebben, omstandigheden, zoals de pandemie met al haar gevolgen, die, al is het maar voor enkele ogenblikken, ons ont-rukken aan onze verstrooiing, onze vlucht de pas afsnijden en ons weer voor onszelf plaatsen.

Waarom mislukken onze pogingen om onszelf te verwezenlijken of voor onszelf te vluchten? Omdat ‘de ziel de wereld overstijgt, zij niet tevreden is met wat de ogen zien, met wat ik weet. Zij huilt van heimwee’.¹ Hoe toegewijd of koppig we onze pogingen ook verrichten, geen ervan slaagt erin ons de vervulling te verschaffen die we

¹ P. van der Meer, *Diario di un convertito [Dagboek van een bekeerling]*, Paoline: Alba (Cuneo) 1967, p. 34.

impliciet of expliciet zoeken wanneer we 's ochtends opstaan, wanneer we onze activiteiten ondernemen of onze 'ontsnappingsen' organiseren. Vanwege de structurele ontoereikendheid van onze krachten en van de dingen die we weten te bereiken, lukt het ons niet te vinden waar we ten diepste op wachten. Daarom merkt Simone Weil scherp op: 'De kostbaarste waarden moet men niet zoeken, ze moeten worden afgewacht. Uit eigen kracht immers kan de mens hen niet vinden. Als hij naar hen op zoek gaat, zal hij op valse waarden stuiten en niet weten dat zij vals zijn.'²

1. Een onuitroeibaar gegeven

De verwachting is daarom altijd wat er overblijft wanneer onze pogingen, waaronder onze successen – ik zou zelfs zeggen: vooral onze successen – onvoldoende zijn gebleken om ons doel te bereiken, dat wil zeggen onze vervulling, de volheid hier en nu, op elk moment, niet morgen of in het hiernamaals.

Eén van de grootste hedendaagse dichters, Adam Zagajewski, die onlangs is overleden, vatte de weidsheid van onze verwachting in de volgende woorden:

‘Die korte momenten
 Die zo zelden voorkomen –
 Is dat soms het leven?
 Die weinige dagen
 Waarin de dingen weer helder worden –
 Is dat soms het leven?
 Die momenten waarop de muziek
 Haar waardigheid herwint –

²S. Weil, *Wachten op God*, Bijleveld: Utrecht 2019⁵, p. 79.

Is dat soms het leven?
 Die zeldzame uren
 Dat de liefde zegeviert –
 Is dat soms het leven?³

Op voorbeeldige wijze vertolkt het gedicht iets dat tot ieders ervaring behoort. Ofschoon de cultuur waarin wij leven deze verwachting probeert te onderdrukken, te ontmoedigen of te veranderen, toch botst elke poging daartoe met iets dat niet kan worden vermeden: onze menselijke natuur. Dat wordt erkend door Bertold Brecht in één van zijn gedichten:

‘Je wensen niet vervullen, maar vergeten,
 dat geldt voor wijs.
 Ik kan dat alles niet.
 Echt, ik leef in duistere tijden!’⁴

Zelfs duistere tijden kunnen het verlangen, de verwachting van iets dat overeenstemt met onze dorst naar leven, niet uit ons hart wegnemen. ‘De dominante cultuur’, die een bepaald belang kan hebben bij het bevorderen van het uithollen van de zin van het leven en daarom het existentiële nihilisme begunstigt, ‘hoezeer deze ook de geest van het individu en dus van de massa kan beïnvloeden, loopt tegen een grens aan die haar tegenhoudt: de natuur van de mens, gedefinieerd door het religieuze zintuig’. Deze natuur, zo beweert don Giussani, kan ‘niet alleen [...] nooit helemaal afgestompt raken, ze zal zelfs altijd, min of meer merkbaar, in een houding van verwachting verkeren’.⁵

³ A. Zagajewski, ‘I brevi istanti [De korte momenten]’, in: Id., *Guarire dal silenzio [Genezen van de stilte]*, Mondadori: Milaan 2020, p. 16.

⁴ B. Brecht, *An die Nachgeborenen*.

⁵ L. Giussani, ‘Il ‘potere’ del laico, cioè del cristiano [De ‘macht’ van de leek, dat wil zeggen van de christen]’, door A. Scola, in: *30Giorni*, nr. 8, augustus 1987.

Deze verwachting is het onuitroeibare gegeven waarmee ieder van ons op elk moment van zijn leven in het reine moet komen, ook wanneer hij het ontvlucht. ‘Heeft iemand ons soms iets beloofd? Waarom wachten we dan?’⁶ Met deze woorden identificeerde Pavese het centrum van zijn en ons ik, iets wat we allemaal hebben: de verwachting. Deze behoort tot onze oorspronkelijke materie: wij zijn gemaakt als ‘verwachting van’. We wachten niet alleen: we *zijn* verwachting!

Een vriendin schreef me: ‘Ik besef dat mijn diepste ik wacht op iets dat hoop geeft, erop wacht te kunnen zeggen: ‘Ja, er is hoop’. In een tijd waarin ik geneigd zou zijn te antwoorden: ‘Daar ben ik nog niet zo zeker van’, merk ik dat ik gemaakt ben als verwachting van een ultieme positiviteit in alles wat ik beleef, dat wil zeggen, dat ik gemaakt ben voor de hoop. Ik weet wel dat zowel Giussani als jij vaak tegen ons herhaald hebben en ons hebben laten zien dat, als zo’n verwachting er is, dit al een teken is dat wat erop antwoordt, bestaat. Maar het lijkt me dat ik dit alleen met woorden weet te herhalen’.

Niemand, zelfs niet degenen die deze verwachting niet lijken te hebben, die er geen belang aan hechten of ze niet serieus nemen, afgeleid of gecensureerd in hun menselijkheid als ze zijn, niemand kan onverschillig blijven wanneer hij aanloopt tegen een aanwezigheid vol belofte, vol betekenis die daarmee te maken heeft: ze zien dan hoe hun eigen verwachting weer opvlamt, ze moeten aan zichzelf bekennen dat ook zij heimelijk ergens op wachtten. Zoals die studenten overkwam die, tussen twee *lockdowns* in, in een klimaat van vrijwel volkomen berusting, van een paar

⁶C. Pavese, *Leven als ambacht. Dagboeken en brieven*, De Bezige Bij: Amsterdam 2003, p. 308.

studiegenoten de flyer ‘De universiteit is niet dicht zolang wij leven’ kregen.⁷ Hun gezichten veranderden, hun verwachting bloeide weer op.

Onze verwachting is een gegeven. Dit is wat Benedictus XVI in herinnering riep: ‘De verwachting, het wachten is een dimensie, die door ons hele persoonlijke, gezins- en sociale bestaan heen gaat. De verwachting is iets dat zich in duizenden situaties voordoet, van de kleinste en banaalste tot aan de belangrijkste, die ons geheel en al in beslag nemen. Denken we hierbij o.a. aan het in verwachting zijn van een kind bij een echtpaar; denken we aan een familielid of een vriend, die van verre gaat komen, om ons te bezoeken; denken we aan de verwachting van een jongere op de uitslag van een beslissend tentamen of een sollicitatiegesprek; aan het wachten in de affectieve betekenis van het woord in de ontmoeting van geliefden, bij het wachten op een antwoord op een brief of op het accepteren van vergeving... Men kan zeggen dat de mens leeft, zolang hij iets verwacht, zolang in zijn hart de hoop levendig is. En aan zijn verwachtingen herkent men de mens: onze morele en geestelijke ‘status’ kan daaraan afgemeten worden, wat wij verwachten, wat wij hopen’.⁸

De verwachting maakt zozeer ons ik uit dat zelfs de ergste, de pijnlijkste, de meest tegenstrijdige situaties haar niet geheel kunnen elimineren; zelfs in omstandigheden waarin er alle reden zou zijn om niets meer te verwachten, vinden we hiervan het getuigenis: ‘Mijn tijd is altijd vol maar op de achtergrond staat van de

⁷ <https://www.ateneostudenti.it/2020/11/01/luniversita-non-e-chiusa-finche-noi-viamo/>

⁸ Benedictus XVI, *Angelus*, 28 november 2010.

morgen tot de avond het wachten’,⁹ schreef Dietrich Bonhoeffer uit de Tegelgevangenis in Berlijn, waar hij van 1943 tot 1945 opgesloten zat en uiteindelijk, vanwege zijn verzet tegen het naziregime, werd opgehangen. Hij verloor geen minuut, en op de achtergrond groeide de verwachting.

Niets kan deze elementaire en onverwoestbare evidentie verslaan: wij zijn ‘verwachting van’. Verwijzend naar een kort verhaal van Kafka, spreekt de Spaanse schrijver Gustavo Martín Garzo over ons hart dat wacht als ‘een dier dat vraagt om dingen die wij niet kunnen doen, maar blijft aandringen dat we ze doen’.¹⁰ En in dezelfde lijn schrijft Iribarren: ‘En hoe kan het / – zeg ik tot mezelf, kijkend naar het leven dat voorbijgaat! Op weg naar het strand – dat ondanks / de genadeloze verwoestingen die de tijd ons toebrengt, het zelfs geen greintje / minder wordt, het ons geen seconde / rust laat, dit onophoudelijk dromen van het onmogelijke’.¹¹

2. Genegenheid voor jezelf

Let wel, met dit gegeven van de verwachting, hoe indrukwekkend en objectief het ook is, is nog niet alles gezegd. Dat wil zeggen: het vraagt erom dat we het erkennen, aan-

⁹ D. Bonhoeffer, *Verzet en overgave* (vert. L. Lagendijk), Kok: Utrecht 2017⁴, p. 116.

¹⁰ G.M. Garzo, ‘Estimado [Beste] Franz Kafka’, in: *El País*, 25 oktober 2020.

¹¹ ‘Y cómo puede ser / —me digo, viendo pasar la vida / hacia la playa—, que, pese / a las devastaciones inclementes / que el tiempo / nos inflige, / no se amortigüe un ápice / siquiera, no nos dé tregua / un segundo, / este incesante / soñar con lo imposible’ (K.C. Iribarren, ‘Verano cruel [Wrede zomer]’, in: *Id., Seguro que esta historia te suena*, op. cit., p. 330-331).

vaarden, laten gelden. Het daagt dus onze rede en onze vrijheid uit. Dit is onze grootsheid als mensen: de verwachting zit in onze natuur, maar we kunnen op allerlei manieren – zoals we gezegd hebben – proberen te leven alsof ze er niet was, onszelf af te leiden, te doen alsof ze er niet is; ze is er, maar ze legt zichzelf niet op mechanische wijze aan ons op.

Iemand zou nu het feit dat de evidentie van de verwachting die we zijn, zich niet op mechanische wijze oplegt, maar door ons erkend moet worden, als het zoveelste ongeluk kunnen beschouwen; en evenzo het feit dat wij ze niet alleen met onze eigen krachten niet kunnen vervullen, maar ze evenmin van ons kunnen afschudden. Maar als we trouw blijven aan onze ervaring, dan begrijpen we dat het ons helemaal niet goed uit zou komen ze los te rukken uit de vezels van ons zijn en dat het een geluk is dat ons pogen om onze verwachting te smoren uiteindelijk tot mislukken gedoemd is. Nogmaals verheldert Pavese de kwestie: ‘Wachten is nog een bezigheid. Nergens op wachten, dat is verschrikkelijk’.¹² Ieder kan dit verifiëren wanneer hij ‘s ochtends wakker wordt en niets verwacht. Op die momenten zal hij aan zichzelf kunnen bekennen of het beter is om wakker te worden terwijl je iets verwacht of je ogen te openen voor de dag zonder ergens op te wachten.

De verwachting – die niemand geheel en al uit zijn hart kan uitroeien – plaatst ons elke ochtend voor een alternatief, dat een appel doet op wat onze menselijke grootsheid definieert: onze vrijheid. Wat is het alternatief? De verwachting serieus nemen of ze laten schieten. De beslissing is nooit vanzelfsprekend. Dit is omdat we vrij zijn.

¹² C. Pavese, *Leven als ambacht*, op. cit., p. 324.

Iemand schrijft me: ‘Het is voor het eerst dat ik probeer een antwoord te geven op de vragen die je ons stelt voor Geestelijke Oefeningen of assemblees, want het is voor het eerst dat ik mezelf zo serieus ben gaan nemen dat ik tot mezelf zeg dat de vraag ‘Is er hoop?’ echt voor mij bedoeld is, echt tot mij gericht, en dat niet alleen ‘de anderen’ erop moeten antwoorden. Ik heb ontdekt dat van mijn leven ik de hoofdrolspeelster ben’.

Het drama van onze vrijheid, dat elke dag wordt opgevoerd, wordt goed beschreven in ‘George Gray’ van de *Spoon River Anthologie*:

‘Dikwijls heb ik het marmer bekeken

Dat voor mij uitgebeiteld was:

Een schip met gestreken zeil in de haven.

In werkelijkheid beeldt het niet mijn bestemming uit

Maar mijn leven.

Want mij werd liefde geboden maar ik deinsde terug voor de teleurstelling;

Lijden klopte aan mijn deur, maar ik was bang;

Ambitie riep me toe, maar ik vreesde de kansen.

Toch hunkerde ik al die tijd naar betekenis in mijn leven.

En nu weet ik dat we het zeil moeten hijsen

En de wind van de bestemming vangen

Waar hij de boot ook heen zal drijven.

Zin geven aan je leven kan uitlopen op waanzin,

Maar leven zonder betekenis is een marteling

Van rusteloosheid en vaag verlangen –

Het is een schip dat hunkert naar de zee en toch bang is.¹³

We zijn als een schip dat hunkert naar de zee; het kan niet anders dan de zee verwachten, want deze hunkering maakt deel uit van zijn wezen; en toch is het er bang voor.

¹³ E. Lee Masters, ‘George Gray’, in: Id., *Spoon River Anthology*.

Welnu, hier begint dan de strijd: meegaan in je hunkering naar de zee, in je honger naar een leven vol betekenis; ofwel je terugtrekken, je tevreden proberen te stellen, geen risico nemen, uit angst voor het onvoorziene.

Over deze beking, om ons terug te trekken uit onze menselijkheid, om onszelf, uit angst, het onverwachte te besparen, om veilig aan boord te blijven van 'een schip met gestreken zeil in de haven', heeft Jezus het als hij in het Evangelie de parabel van de talenten vertelt.

'Het is ermee als met een man die bij zijn vertrek naar het buitenland zijn dienaars bij zich riep om hun zijn bezit toe te vertrouwen. Aan de een gaf hij vijf talenten, aan de ander twee, aan een derde één, ieder naar zijn bekwaamheid. Daarna vertrok hij. Die de vijf talenten gekregen had, ging er terstond mee werken en verdiende er vijf bij. Zo verdiende ook degene die er twee gekregen had, er twee bij. Maar die er één had gekregen, ging een gat in de grond graven en het geld van zijn heer verbergen. Een hele tijd later kwam de heer van de dienaars terug en hield afrekening met hen. Die de vijf talenten gekregen had, trad naar voren en bood nog vijf talenten aan met de woorden: Heer, vijf talenten hebt gij mij toevertrouwd; ziehier, vijf talenten heb ik erbij verdiend. Zijn meester sprak tot hem: Uitstekend, goede en trouwe dienaar, over weinig waart ge trouw, over veel zal ik u aanstellen. Ga binnen in de vreugde van uw heer. Nu trad die van de twee talenten naar voren en zei: Heer, twee talenten hebt gij me toevertrouwd; ziehier, twee talenten heb ik erbij verdiend. Zijn meester sprak tot hem: Uitstekend, goede en trouwe dienaar, over weinig waart ge trouw, over veel zal ik u aanstellen. Ga binnen in de vreugde van uw heer. Ten slotte trad ook die van één talent naar voren en zei: Heer, ik heb ervaren dat gij een hard mens zijt, die oogst waar

gij niet gezaaid hebt en binnenhaalt waar gij niet hebt uitgestrooid. Daarom was ik bang en ben uw talent in de grond gaan verbergen. Hier hebt ge uw eigendom terug. Maar zijn meester gaf hem ten antwoord: Slechte en luie knecht, je wist toch dat ik oogst waar ik niet gezaaid heb, en binnenhaal waar ik niet heb uitgestrooid? Daarom had je mijn geld bij de bankiers moeten uitzetten, dan zou ik bij mijn komst mijn bezit met rente teruggerekregen hebben. Neemt hem dus dat talent af en geeft het aan wie de tien talenten heeft. Want aan ieder die heeft, zal gegeven worden, zelfs in overvloed gegeven worden; maar wie niet heeft, hem zal nog ontnomen worden zelfs wat hij heeft. En werpt die onnutte knecht buiten in de duisternis; daar zal geweest zijn en tandengeknars'.¹⁴

De meester verwijt de knecht dat deze uit angst geen risico genomen heeft. Enkel wie riskeert, zegt Jezus, kan het leven winnen. Inderdaad eindigt de parabel als volgt: 'Want aan ieder die heeft, zal gegeven worden, zelfs in overvloed gegeven worden; maar wie niet heeft, hem zal nog ontnomen worden zelfs wat hij heeft'. Jezus kende de aard van de mens heel goed en ook zijn verleiding om geen risico's te nemen, de riemen binnenboord te halen en comfortabel in een haven te blijven liggen. Maar wie in zijn leven niet riskeert, zichzelf niet op het spel zet om de betekenis te winnen, die zal zonder iets, leeg achterblijven.

Je eigen behoefte, je honger en dorst naar een vol leven serieus nemen, is het eerste teken van genegenheid voor jezelf, en dat is het minst voor de hand liggende dat er bestaat. Want onze behoeften en noden 'voelen we hoe dan ook en we beklagen ons met een kreet van pijn [...] wanneer ze niet bevredigd worden; maar gewoonlijk ne-

¹⁴ Mt 25,14-30.

men we ze niet serieus',¹⁵ geven we ze niet het krediet dat ze opeisen, volgen we niet de richting die ze aanduiden.

Wat heb je nodig om die genegenheid voor jezelf te kunnen hebben? 'Genegenheid voor jezelf vergt armoede', zei Giussani in 1983 tot studenten. 'Daarom heeft Christus gezegd: 'Zalig de armen van geest' of 'Zalig wie hongeren en dorsten naar de gerechtigheid'; want [genegenheid voor onszelf] is geen gehechtheid aan iets wat wij gedefinieerd hebben, maar aan iets wat ons definieert; de erkenning van iets wat ons definieert, zonder dat wij hebben kunnen ingrijpen om de zaak te bepalen. Zo vallen al onze koppige pogingen om onszelf een door ons bedacht, ingebeeld of gekozen object te laten willen, in het niet bij ons vereiste van liefde of ons vereiste van persoonlijke vervulling of ons vereiste van gezelschap'.¹⁶

Genegenheid voor jezelf heeft dus niets met eigenliefde te maken: het stelt ons juist open voor de ontdekking van onze constitutieve vereisten, van onze oorspronkelijke behoeften, in hun naaktheid en weidsheid. Want wie is de arme van geest? 'Dat is iemand die niets heeft op één ding na, waarvoor en waarvan hij gemaakt is, namelijk een oneindige aspiratie [...]: een grenzeloze verwachting. Het is geen grenzeloze verwachting omdat de opeenstapeling van de zaken die hij verwacht zonder einde is; nee, [de arme] verwacht niets [concreets, dat hem vervolgens zou teleurstellen], maar hij beleeft een openheid zonder grenzen [...] [het lijkt bijna een tegenstrijdigheid]. Zoals een gedicht van Clemente Rebora zegt [...]: 'Ik verwacht

¹⁵ L. Giussani, *Uomini senza patria [Mensen zonder vaderland]*, Bur: Milaan 2008, p. 295.

¹⁶ *Ibid.*, p. 296.

niemand...’, maar toch [...] ziet hij [...] vol spanning uit’.¹⁷ Dat is de originaliteit van de mens, dat hij vol spanning uitziet naar iets waarvan hij nog niet weet wat het is, maar dat hem van top tot teen grijpt.

De mens is verwachting – dat is onze natuur – maar verwachting waarvan? Het hart van de mens is verwachting van het oneindige, een grenzeloze verwachting. De arme is de mens die samenvalt met deze verwachting, die uitziet naar iets wat hij niet kent, wat hij niet kan meten, maar wat hem vormt en hem onweerstaanbaar aantrekt.

Je ontmoet niet zo gemakkelijk personen die het menselijke weten te vatten in zijn totaliteit, zonder reducties. Ik herinner me nog wat een indruk het op mij maakte Giussani te horen spreken: hij keek naar het menselijke met een zodanig vermogen om alles waaruit het bestaat te omhelzen, dat ik zin kreeg om mezelf op dezelfde manier te omhelzen. Te weten dat er iemand was die mijn menselijkheid zo radicaal omhelsde, vervulde me met dankbaarheid. Als we iemand onderscheppen die in staat is tot zo’n blik, dan is dat een bevrijding. ‘Ernstig genegenheid hebben voor jezelf’, schrijft Giussani verder, ‘betekent je eigen grenzeloze behoefte waarnemen, maar – wil ik benadrukken – niet je grenzeloze behoefte in de zin dat je honderdduizend dingen wilt en er daarna nog een verlangt. Ze is grenzeloos juist omdat ze totaal niet uitgaat van een *beeld* van wat ze nodig heeft: ze ‘is’ behoefte!’¹⁸ Ze is verwachting! Wie weet wat een ervaring iemand moet hebben om deze dingen te kunnen zeggen! Ieder van ons ‘is’ behoefte, grenzeloze behoefte, die aan elk mogelijk beeld voorafgaat en het overstijgt.

¹⁷ *Ibid.*, p. 297-298.

¹⁸ *Ibid.*, p. 299.

3. 'Mocht Gij de hemel toch openscheuren om af te dalen!'

Onze verwachting serieus nemen laat ons niet minder in spanning zijn om wat ze zal kunnen vervullen. Deze gespannen verwachting gaat door heel onze persoon en door heel de geschiedenis heen: in ons zit een onherleidbare en unieke verwachting van iets dat grenzeloos is en wij zijn niet bij machte ons voor te stellen hoe zij vervuld zal kunnen worden. Het is een mysterie. Onze verwachting is gericht op 'iets' wat we niet kennen, dat elke identificatie en elke maat overstijgt. Dit is moeilijk te accepteren, maar hierin zit de hele grootsheid van de mens.

Sinds ik dat voor het eerst bij Leopardi las, ben ik het nooit meer vergeten: 'Het feit dat de mens door niets op aarde kan worden tevredengesteld'¹⁹ is het grootste teken van de grootsheid van de mens. Een dergelijke blik op de mens is zeldzaam. Voor velen is het feit dat ze door niets op aarde kunnen worden tevredengesteld een ongeluk, en ze zouden er alles voor over hebben om deze verwachting te reduceren, om zich tevreden te kunnen stellen met iets wat binnen handbereik is. Echter, schrijft Miguel de

¹⁹ Het complete citaat van de bekende passage van Leopardi luidt: 'Het feit dat de mens door niets op aarde noch om zo te zeggen door de aarde in haar geheel kan worden tevredengesteld, dat hij de onnoemelijke uitgestrektheid van de ruimte, het aantal en de wonderbaarlijke grootte van de werelden beschouwt en tot bevinding komt dat alles nietig en klein is voor de capaciteit van zijn geest, dat hij zich het oneindig grote aantal werelden en het oneindig grote heelal voorstelt en voelt dat zijn geest en zijn verlangen nog groter zouden kunnen zijn dan dat heelal, dat hij de dingen altijd beschuldigt van ontoereikendheid en nietswaardigheid en dat hij een tekort en een zinledigheid en daarom een verveling ervaart, dit alles schijnt mij toch het meest doorslaggevende bewijs van grootheid en adel te zijn dat zich in de menselijke natuur manifesteert' (G. Leopardi, 'Gedachte' LXVIII, in: Id., *Gedachten* (vert. F. van Dooren), Arbeiderspers: Amsterdam 1995², p. 60).

Unamundo, ‘wat voorbijgaat stelt me niet tevreden, [...] ik heb dorst naar de eeuwigheid [...] zonder deze is alles mij om het even. Ik heb die nodig, ik heb het nodig! Zonder haar is er geen levensvreugde meer en zegt levensvreugde me niets meer. Het is al te gemakkelijk om te zeggen: ‘Je moet leven, je moet je tevredenstellen met het leven’. En wat dan met degenen die er niet in slagen zich daarmee tevreden te stellen?’²⁰

Deze onbevredigdheid verwijst naar iets dat zo groot is dat we het ons niet kunnen voorstellen. ‘De huidige toestand van de mens is pure verwachting van een gebeurtenis die hij op geen enkele manier kan voorbereiden en waarvan het verschijnen absoluut onvoorzienbaar is’.²¹ Wij weten niet wat het is noch hoe het zal kunnen gebeuren, en toch wachten we erop. Sterker nog, het is juist dat wat we vooral, uiteindelijk verwachten. Nu net zozeer als toen, tweeduizend jaar geleden. Dit wordt goed samengevat door Ernest Hello waar deze spreekt over de tijd van Jezus: ‘Terwijl zij wachtten, had de oude Romeinse wereld gruwzame wonderen verricht, hadden vijandige ambities oorlog gevoerd, had de aarde zich gebogen voor de scepter van Caesar Augustus. De aarde had nog niet het belang ingezien van wat er in haar gebeurde. Verdoofd door het lawaai [...] van oorlogen en twisten, had ze niet iets belangrijks opgemerkt dat aan het gebeuren was: namelijk de stilte van hen die in de diepe plechtigheid van

²⁰ M. de Unamuno, ‘Cartas inéditas de [Niet eerder gepubliceerde brieven van] Miguel de Unamuno y [en] Pedro Jiménez Ilundain’, door H. Benítez, in: *Revista de la Universidad de Buenos Aires* 3 (9/1949), p. 135, 150; geciteerd door p. Raniero Cantalamessa, *Vi annunciamo la vita eterna (1Gv 1,2) [Wij verkondigen u het eeuwige leven (1 Joh 1,2)]*, Tweede Adventspreek, 11 december 2020.

²¹ J. Daniélou, *Saggio sul mistero della storia*, op. cit., p. 216.

hun verlangen, wachtten. De aarde wist niets van dit alles. En als men vandaag opnieuw zou moeten beginnen, zou men er niet meer van af weten dan toen. Dan zou men het met dezelfde onwetendheid negeren, of met dezelfde minachting verachten, als men gedwongen zou zijn het op te merken. Het was de stilte, zeg ik, datgene wat echt *volbracht* werd op het aardoppervlak zonder dat de aarde het wist. Deze stilte was een echt handelen. Het was geen negatieve stilte, de afwezigheid van woorden; het was een positieve stilte, actiever dan welk handelen dan ook. Terwijl Octavianus en Antonius elkaar de wereldheerschap-pij betwistten, leefden Simeon en Hanna in verwachting. Wie van hen handelde er meer?²²

Benedictus XVI heeft het mysterie van deze verwachting beschreven: ‘In deze tijd, die voorafging aan de geboorte van Jezus, was in Israël de verwachting van de Messias heel sterk, dat wil zeggen van een Gezalfde, een nakomeling van Koning David, die het volk [van Israël] eindelijk uit elke [...] slavernij zou bevrijden en het rijk van God zou stichten. Echter niemand had zich ooit kunnen voorstellen dat de Messias geboren zou worden uit een eenvoudig meisje, zoals Maria, de verloofde van de rechtvaardige Jozef. Zelfs zichzelf had er nooit aan gedacht en toch was in haar hart de verwachting van de Verlosser zo groot, waren haar geloof en haar hoop zo vurig, dat Hij in haar een waardige moeder kon vinden. Overigens had God zelf haar voor alle tijden voorbereid. Er bestaat een mysterieuze overeenstemming tussen de verwachting van

²² E. Hello, *Fisionomie di santi [Gezichten van heiligen]*, La torre d’avorio – Fogola: Turijn 1977, p. 58-59.

God en die van Maria, [...] geheel transparant voor het plan van de liefde van de Allerhoogste'.²³

De verwachting die Simeon, Hanna en Maria hadden, is niet enkel iets uit het verleden. Nee, want in dezelfde stilte als toen, ver van de schijnwerpers net als toen, blijft het binnenste van ons menszijn, de stilte van ons hart, de ingewanden van ons ik, in verwachting. Deze blijft branden. Een studente schreef: 'Mijn menselijkheid wacht voortdurend op een Aanwezigheid die haar kan vervullen'. Dit is wat ook de grote Duitse dichter Rilke bevestigt: 'steeds nog / door verwachting verward, alsof alles jou / een geliefde aankondigde'.²⁴ De verwachting die oorspronkelijk en constitutief is voor ons hart, is verwachting van een aanwezigheid die beantwoordt, die onze menselijkheid redt, dat wil zeggen bewaart en vervult.

Zoals Daniele Mencarelli schrijft in zijn laatste, autobiografische roman: 'Ik zou graag tegen mijn moeder willen zeggen wat ik echt nodig heb, altijd hetzelfde, vanaf het moment dat ik op de wereld mijn eerste kreet slaakte. Wat ik al lange tijd wil, is niet gemakkelijk te zeggen, ik heb geprobeerd het uit te leggen met ingewikkelde concepten, ik heb de eerste twintig jaar van mijn leven besteed aan het bestuderen van de beste woorden om het te kunnen beschrijven. En ik heb veel woorden gebruikt, al te veel, tot ik besepte dat ik de tegengestelde richting moest nemen, zodat ik er vanaf toen elke dag één, het minst noodzakelijke, het meest overbodige, begon te lozen. Beetje bij beetje heb ik gesnoeid, ingekort, tot er uiteindelijk maar één woord overbleef. Eén woord om te zeggen wat ik werkelijk

²³ Benedictus XVI, *Angelus*, 28 november 2010.

²⁴ R.M. Rilke, 'De eerste elegie', in: Id., *De elegieën van Duino* (vert. A. van Wieren), IJzer: Utrecht 2006, p. 27 en 29.

wil, wat ik vanaf m'n geboorte meedraag, nog van vóór m'n geboorte, dat me als een schaduw nazit, altijd naast me op de grond ligt. Verlossing. Dit woord zeg ik alleen tegen mezelf. Maar dit is het woord, en met dat woord zijn betekenis, groter dan de dood. Verlossing. Voor mezelf. Voor mijn moeder aan de andere kant van de telefoon. Voor alle kinderen en alle moeders. En vaders. En alle broeders van alle voorbije en komende tijden. Mijn ziekte heet verlossing, maar hoe? Aan wie kan ik het zeggen?²⁵

Op het hoogtepunt van een doorleefd en gepassioneerd bewustzijn van het bestaan, barst de kreet uit van onze menselijkheid, als een verzoek dat oprijst uit de diepten van het hart van de mens van alle tijden, een aanroepen van het ondoorgrondelijke Mysterie: 'Mocht Gij de hemel toch openscheuren om af te dalen!'²⁶ Dat is de impliciete smeekbede bij elk ontwaken en bij elke geste van de dag, zelfs van wie niet weten wie dit 'u' is waar ze toch op wachten. 'Mocht Gij de hemel toch openscheuren om af te dalen!': het is de vraag van de rede en de genegenheid van de mens die er belang in stelt zijn leven niet te vergeefs te leven. Daarom schrijft Montale, die op zijn manier vertrouwd was met het menselijke: 'In het wachten is een meer volkomen vreugde'.²⁷

Omdat we op iets wachten zonder te weten hoe het zich zal aandienen, is het hier geen kwestie van intelligentie, maar van aandacht. Dáár moeten we om vragen, zoals paus Franciscus onderstreepte met een citaat van

²⁵ D. Menicarelli, *Tutto chiede salvezza [Alles vraagt om verlossing]*, Mondadori: Milaan 2020, p. 22-23.

²⁶ Jes 63,19.

²⁷ E. Montale, 'Gloria del disteso mezzogiorno [Glorie van de lange namiddag]', uit *Ossi di seppia [Inktvisbotten]*, in: Id., *Tutte le poesie [Alle gedichten]*, Mondadori: Milaan 1990, p. 39.

Sint-Augustinus: “*Timeo Iesum transeuntem*” (*Sermones*, 88,14,13), ‘ik ben bang dat Jezus langs zal komen en ik het niet zal opmerken’. Aangetrokken door onze interesses [...] en afgeleid door zoveel ijdelheden, lopen we het risico het wezenlijke te missen. Daarom herhaalt de Heer vandaag ‘*tot allen: weest waakzaam!*’ (Mc 13,37). Weest waakzaam, weest aandachtig’.²⁸

²⁸Franciscus, *Homilie tijdens de eucharistieviering met de nieuwe kardinalen*, 29 november 2020.

EEN ONVOORZIENBAAR OPSPRINGEN

De huidige situatie heeft schoksgewijs levensstructuren blootgelegd die we als vanzelfsprekend beschouwden. ‘Dat is hoe feiten zich gedragen. Elke luchtbel van aanmatiging prikken ze door, theorieën slaan ze tot moes, ze verwoesten overtuigingen’.¹ Voor velen is die behoefte aan een ultieme betekenis plotseling urgent geworden, al was het maar voor enkele ogenblikken, tegenover het leven en de dood, die we nooit helemaal in bedwang kunnen houden. Veel evidenties – dat is niets nieuws – zijn ingestort, maken geen deel meer uit van onze culturele bagage. En als, zoals Morin zei, onze tijd in het teken staat van onzekerheid, dan is deze door de pandemie, door de ernst en het voortduren ervan, nog toegenomen. Van welk punt je ook vertrekt, het is moeilijk geworden verankerd te blijven in het reeds bekende, je passief toe te vertrouwen aan de illusie het leven in de hand te hebben. Maar misschien helpt het ons, paradoxaal genoeg, op de een of andere manier, bepaalde monolithische veronderstellingen uit elkaar te zien vallen, een barst te ervaren in de muur van onze zekerheden. Zoals Leonard Cohen zingt: ‘Er zit een barst in elk ding / Daardoor komt het licht naar binnen’.²

¹ I.B. Singer, *Nemici. Una storia d'amore [Vijanden. Een liefdesgeschiedenis]*, Adelphi: Milaan 2018, p. 145-146.

² ‘There is a crack, a crack in everything / That’s how the light gets in’ (‘Anthem’, tekst en muziek: Leonard Cohen, uit het album *The Future*, 1992, © Columbia Records).

1. 'Iets onvoorziens is onze enige hoop. Maar men zegt me dat het dwaas is om dat tegen jezelf te zeggen'

Elke ochtend begint de strijd opnieuw. Iedereen kan het zien wanneer hij wakker wordt, wanneer hij zich opmaakt voor de reis van de dag, vol verwachting naar vervulling. Het is een drama dat effectief beschreven wordt in een bekend gedicht van Montale, *Vóór de reis*.

'Vóór de reis checken we de dienstregelingen,
overstappen, stop-overs, overnachtingen
en reserveringen (van kamers met een bad
of douche, een double, twin of zelfs een suite);
we raadplegen

de Hachette- en museumgidsen,
wisselen valuta, scheiden franken
van escudo's, roebels van kopeken;
vóór de reis informeren we een vriend
of familielid, controleren we de
koffers en papieren, vullen onze
toiletta's aan, kopen een extra
set scheermesjes, eventueel
kijken we ons testament nog even na, puur
bijgeloof want het percentage
vliegtuigongelukken is nihil;

vóór

de reis zijn we kalm maar we vermoeden dat
de wijze niet op stap gaat en dat het genoeg
om weer thuis te komen een vermogen kost.
En dan vertrekken we en alles is O.K. en alles
is goedbedoeld en nutteloos.

.....

En nu, wat zal er worden

van *mijn* reis?

Ik heb haar te zorgvuldig bestudeerd
zonder er iets vanaf te weten. Iets onvoorziens
is onze enige hoop. Maar men zegt me
dat het dwaas is om dat tegen jezelf te zeggen'.³

We kunnen alles plannen voor de reis van het leven, van elke dag, van elk uur, met de bijbehorende afspraken. Maar nog voor we weten hoe het zal gaan, kunnen we bij onszelf bekennen: 'Alles is goedbedoeld en nutteloos'. Hoe onbewust of verstrooid we ook zijn, we hebben een voorgevoel van de dimensie van onze verwachting en we weten van tevoren al zeker dat al onze voorbereidingen geen doel zullen treffen, ons niet zullen kunnen geven wat we verwachten, niet het verlangen zullen kunnen vervullen waarmee we 's ochtends wakker worden of onze reis beginnen. De ervaring die we al beleefd hebben, heeft ons dat geleerd. En dan snappen we waarom 'iets onvoorziens [...] onze enige hoop' is: er moet iets gebeuren dat niet inbegrepen is in onze plannen, dat onze voorbereidingen, onze projecties te boven gaat. 'Alleen wat ons zomaar, bij verrassing, als een geschenk van het lot en zonder dat wij ernaar gezocht hebben, toevalt, [geeft] ware vreugde. Parallel daaraan kan het werkelijk goede ook alleen maar van buiten ons komen, en nooit door onze eigen kracht. Wij kunnen onder geen enkele voorwaarde iets maken, wat beter is dan wij zelf'.⁴

Dat dit onvoorziene kan gebeuren, vormt het hoogtepunt van het menselijke verwachten. 'Maar men zegt

³ E. Montale, 'Prima del viaggio [Vóór de reis]', uit: *Satura II*, in: Id., *Tutte le poesie*, op. cit., p. 390.

⁴ S. Weil, *Zwaartekracht en genade* (vert. L. Thijssen), Lannoo: Tielt 1954, p. 129-130.

me / dat het dwaas is om dat tegen jezelf te zeggen', concludeert Montale. Enerzijds maakt hij aanspraak op iets onvoorziens – als 'onze enige hoop' – maar anderzijds ontkent hij dat het kan gebeuren. Want volgens de 'verstandigen' is het iets voor kinderen, voor naïeve, onvolwassen mensen, om te denken dat dat onvoorziene echt kan gebeuren. Ook wijzelf zijn dikwijls in de greep van deze bekoring en gaan erin mee: 'Ja, het is dwaas om dat tegen jezelf te zeggen'. Maar is dat waar? Als we deze zin uitdagen door onze rede te onderwerpen aan onze ervaring, dan beseffen we dat de enige echte dwaasheid is te proberen de werkelijkheid binnen de nauwe horizon te dwingen van 'wat we al weten', te denken alles al te weten; te proberen het mogelijke grenzen op te leggen en dus niets meer te verwachten.

'Ik denk', laat Michel Houellebecq de gekwelde hoofdpersoon van zijn laatste roman zeggen, 'dat er zelfs als je de echte nacht induikt, de poolnacht die zes maanden duurt, nog altijd een gedachte of herinnering aan de zon blijft bestaan. Ik had een *nacht zonder eind* betreden, en toch was er nog altijd iets, was er diep in mijn binnenste nog altijd iets, veel minder dan hoop, laten we zeggen een onzekerheid. Je zou ook kunnen zeggen dat zelfs als het spel verloren is, als je persoonlijk je laatste kaart hebt uitgespeeld, bij sommige mensen [...] het idee blijft bestaan dat *iets daar boven* de overhand zal nemen [...], een idee dat je zelfs kunt hebben wanneer je nooit, op geen enkel moment van je leven, de tussenkomst of ook maar de aanwezigheid van een of andere godheid hebt gevoeld, zelfs wanneer je beseft dat je de tussenkomst van een gunstig gezinde godheid niet speciaal verdient, en zelfs wanneer je ervan doordrongen bent, gezien de opeenhoping van

vergissingen en fouten die je leven vormt, dat je die minder dan wie ook verdient'.⁵

De enige echte dwaasheid is te ontkennen dat er iets kan gebeuren. Giussani spreekt in dit verband van een heus 'misdrijf tegen de hoogste categorie van de rede, de categorie van het mogelijke'.⁶ Ook al lijkt het standpunt van de scepticus het meest redelijke, in werkelijkheid is het een misdrijf tegen de rede. Want niemand kan beweren – dat zou nu echt dwaas zijn – alles te weten, alles te beheersen, alles te kunnen voorzien wat er kan gebeuren, zodat hij de mogelijkheid kan uitsluiten dat het onvoorziene waar Montale over spreekt, kan gebeuren. De categorie van het mogelijke behoort tot de aard van de rede. Daarom is het enige waarlijk redelijke standpunt: de mogelijkheid openlaten. Niet alleen aan het begin, maar altijd, nu, op elk moment van het leven.

De mogelijkheid openlaten dat er iets kan gebeuren dat ons voorspellend vermogen te boven gaat, is geen afstand doen van de rede, maar juist de rede ten volle beleven, volgens haar natuur en oorspronkelijke impuls: als een wijd open venster op de werkelijkheid en niet als maat. Onze preventieve scepsis ten aanzien van alles wat onze maat overstijgt, is een blokkade van onze rede, geen hoogtepunt ervan, en we hebben er meer last van dan we denken; het dringt in ons door haast zonder dat we het merken.⁷

⁵ M. Houellebecq, *Serotonine* (vert. M. de Haan), Arbeiderspers: Amsterdam 2019, p. 266.

⁶ L. Giussani, *Aan de oorsprong van de christelijke claim*, Betsaida: 's-Hertogenbosch 2018, p. 52-53.

⁷ In zijn grote roman *Leven en lot* zegt Vasili Grossman bij monde van een personage: 'Ik krijg het gevoel dat hier niets anders van mensen rest dan wantrouwen' (V. Grossman, *Leven en lot* (vert. F. Slofstra), Balans: Amsterdam 2010⁵, p. 320).

Een jonge vriend schreef me: ‘Ik zou je kort willen vertellen hoe ik deze laatste periode beleefd heb, nadat ik die vraag van deze Geestelijke Oefeningen gelezen had: ‘Is er hoop?’ Het lied dat deze maanden het best beschrijft, is *Amare ancora* [*Nog altijd lief te hebben*] van Chieffo: ‘Wat is het bitter, o mijn geliefde, / om de dingen te zien zoals ik ze zie’. Ik merk dat ik niet dezelfde frisheid meer heb als in mijn eerste jaren op de universiteit, niet meer dezelfde eenvoud van blik: het scepticisme dat de wereld binnendringt, dringt ook in mij door. Vaak voel ik een sterke weerstand om te zeggen dat het God is die me alle dingen geeft en dat de dingen een geschenk zijn. Wanneer ik naar een prachtig landschap kijk, bemerk ik in mezelf een subtiel wantrouwen jegens de ervaring van overeenstemming die ik tegenover die schoonheid beleef. Het is een wantrouwen dat me pijn doet, dat me heel droevig maakt: wat is het *bitter* om de dingen zo te zien! Het is zo bitter juist omdat ik getuige en hoofdrolspeler ben geweest van een andere manier om naar de werkelijkheid te kijken: de muziek die ik studeer, de lucht, de zee, de bergen, de bomen, alles herkende ik als de tekens van Iemand die een voorkeur heeft voor mij, die mij bevestigt als een uniek, exclusief en in het hele universum onherhaalbaar wezen. Ik beleef hetzelfde scepticisme, met een enorme pijn, ook tegenover Christus, tegenover Hem wiens aanwezigheid in dit gezelschap ik toch herkend heb. Het liedje vervolgt: ‘Het zou voldoende zijn om gewoon weer kind te worden en me te herinneren... / [...] dat alles gegeven is, / dat alles nieuw is en bevrijd is’. Dat is wat ik beleefd heb in de eerste jaren van mijn ervaring in de CLU [de studenten van CL] en het was echt het paradijs op aarde’. Dan vraagt hij: ‘Is er hoop dat ik weer kind kan worden en weer kan kijken zoals vroeger? Is

het mogelijk deze gecorrumpeerd geraakte blik van mij opnieuw op te voeden?’

Er is een scepticisme dat in ons doordringt en een wantrouwen met zich meebrengt dat elk vleugje schoonheid dat we tegenkomen, bederft.⁸ De schaduw die dit wantrouwen werpt op al het moois dat voor onze ogen verschijnt, is als een vloek. En uit de ingewanden van de droefheid die er het gevolg van is, komt de vraag op: ‘Is er hoop dat ik weer kind kan worden en weer kan kijken zoals vroeger? Is het mogelijk deze gecorrumpeerd geraakte blik van mij opnieuw op te voeden?’ Het is dezelfde vraag van de oude schrift- en wetsgeleerde Nikodemus: ‘Kan ik, oude man, dan soms opnieuw geboren worden?’⁹ Wat een genade om deze vraag te kunnen herhalen op een niet-retorische manier (dus niet als een zin die we kunnen citeren om onze nood als het ware te bedelven onder eruditie), om haar te kunnen betrappen wanneer ze in heel haar waarheid vanuit het diepste van onszelf naar boven komt! ‘Kan iemand die oud is, opnieuw geboren worden?’

We treffen in onszelf vaak een gebrek aan beschikbaarheid aan, aan openheid voor het mogelijke, we zijn geneigd de zaak toe te dekken, af te sluiten, de deur te vergrendelen voor wat er gebeurt. Een studente schrijft: ‘Wat heb ik in de maanden voor de tweede golf een hoop momenten weggegooid! Het leek me dat niets mij aanging.

⁸ Daniélou onderstreept: ‘Dit is het menselijke drama van de mens van vandaag. We leven op dit moment in een universum van wantrouwen, in een wereld waarin we zo vaak bedrogen zijn dat we niet langer geloven in het ware woord, en een dergelijke wereld is verschrikkelijk’ (J. Daniélou, *La cultura tradita dagli intellettuali* [Een door de intellectuele verraden cultuur], Rusconi: Milaan 1974, p. 28-29).

⁹ ‘Hoe kan een mens geboren worden als hij al oud is? Kan hij soms in de schoot van zijn moeder terugkeren en opnieuw geboren worden?’ (Joh 3,4).

Vervolgens zijn er in november allerlei dingen gebeurd, die een bres in me geslagen hebben. Allereerst testte ik positief op corona waardoor ik vijftientig dagen in isolatie op mijn kamer moest blijven. Paradoxaal genoeg is dat het moment geweest waarop ik mij het meest gezelschap gehouden gevoeld heb, zowel door dierbare als door nieuwe gezichten. Juist in die maand van isolatie ben ik gaan helpen bij de organisatie van de universiteitsverkiezingen en dat zijn heel intense dagen geweest. Het gezelschap dat ik in de maand november ervaren heb, is echt uitzonderlijk voor me geweest, temeer als ik denk aan de bijzondere omstandigheid waarbinnen alles plaatsvond. Tijdens de laatste dagen van mijn quarantaine viel ook mijn verjaardag: en ook al bevond ik me in totale isolatie en ver van mijn vrienden en familie, toch kon ik opnieuw zien met wat een geweldige en belangeloze liefde al die bijzondere gezichten mij gedurende die hele dag gezelschap hebben gehouden. Ik ben echt dankbaar en voel me een geluksvogel. Azurmendi¹⁰ ontmoette de beweging via de radio, en ik werd opgevist terwijl ik alleen in mijn kamertje zat, middels zoomgesprekken en de verkiezingen. Had ik corona nodig om de dingen weer te gaan beleven? De manier waarop het Mysterie ons bereikt, is echt totaal onvoorzienbaar en ongebruikelijk. Dan wordt de fundamentele kwestie – zo zeg ik tegen mezelf – te vragen om beschikbaar te mogen zijn. Maar juist dat lijkt me dikwijls

¹⁰ Mikel Azurmendi, Baskisch antropoloog en filosoof, heeft zich tijdens zijn lange carrière beziggehouden met enkele van de meest urgente vraagstukken van de moderne samenleving, zoals immigratie, nationalisme, jihadisme en de publieke waarde van de religieuze ervaring. Aan zijn ontmoeting met Gemeenschap en Bevrijding wijdde hij zijn boek *El abrazo. Hacia una cultura del encuentro* [De omhelzing. Naar een cultuur van de ontmoeting], Almuza: Córdoba 2018. Zie *infra*, p. 69.

dramatisch, en hoe meer het niets mijn dagen bedreigt, des te meer moeite kost het me dat te vragen’.

Te beseffen hoe fundamenteel het is open te zijn, beschikbaar te zijn, is al een grote stap. Vaak lijkt het ons dat open en beschikbaar zijn, niets voorstelt, maar het is de fundamentele kwestie, zozeer dat Jezus zegt: ‘Zalig de armen van geest, want [alleen] aan hen behoort het Rijk der hemelen’.¹¹ Dat wil zeggen: nodig is dat wat de verwachting van ons hart kan vervullen, in ons een openheid vindt, een beschikbaarheid om het binnen te laten gaan, een ‘barst’ waardoor zijn licht kan binnenkomen.¹²

Het lijkt ons onmogelijk, zei ik. Maar als het nou toch gebeurde? Als we het toch zouden ontmoeten? Als het ons nou zou komen opzoeken? Als, zoals Manuel Vilas het schreef in *El País*, ‘de schoonheid uit de lucht zou komen vallen, voor alle mannen en vrouwen van deze planeet’?¹³ Als het onvoorziene zou gebeuren, dan nog zou er een ultieme beschikbaarheid nodig zijn, een loyaliteit die nauw verbonden is met de uitoefening van de rede en die nooit, op geen enkele manier, als vanzelfsprekend beschouwd mag worden. ‘Redelijk’ is wie zijn rede onderwerpt aan zijn ervaring¹⁴ – het is een zin van Jean Guitton die ik me altijd zal blijven herhalen, zo beslissend is hij voor mijn leven. Wanneer er iets onvoorziens gebeurt, dan verifieert eenieder – dan stelt

¹¹ Mt 5,3.

¹² Lewis schrijft in dit verband: ‘Ik kan mijzelf niet door een directe morele inzet nieuwe motieven bezorgen. Na de eerste stappen op de weg van een christenleven besef je dat alles wat er werkelijk in je ziel gebeuren moet alleen maar door God kan worden gedaan [...]. Wat wij doen is hoogstens het toelaten daarvan’ (C.S. Lewis, *Onversneden christendom* (vert. A. Smilde), Kok: Kampen 2002³, p. 187).

¹³ M. Vilas, ‘La poesía [De poëzie]’, in: *El País*, 29 december 2020.

¹⁴ J. Guitton, *Nouvel art de penser*, Aubier: Parijs 1946, p. 87.

hij op de proef – hoe beschikbaar hij is om zijn rede te onderwerpen aan zijn ervaring. Deze beschikbaarheid is een geste van volwassenheid, die de mens enkel na een lange weg bereikt, als hij niet het hart van een kind heeft.¹⁵

In veel situaties kunnen we merken welke houding we hebben. ‘Ik ben operatie-assistente en afgelopen november werd ik letterlijk op de IC-afdeling voor coronapatiënten gegooid. Ik dacht dat ik er klaar voor was, want ik had een groot verlangen om daar te gaan helpen. Maar ik had het helemaal mis! De werkelijkheid die ik daar ontmoette, was zó hard, dat ik er niet tegen kon; alles wat ik was en meende te zijn, al mijn zekerheden werden weggevaagd zodra ik die afdeling binnenliep. Ik begon te denken dat ik het niet aankon en vroeg om overgeplaatst te worden naar een andere afdeling. Maar vragen die pijn doen, hebben een antwoord nodig, geen verandering van omstandigheden, dus ze bleven gewoon. Toen ik terugkwam op de corona-afdeling, merkte ik allereerst dat er heel jonge collega’s waren, aangenomen vanwege de noodsituatie, die een zin in hun werk en een passie hadden die mij verbaasden en mijn zin en verlangen om daar te zijn, nieuw leven inbliezen. Je moet iemand kunnen volgen aan wiens gezicht je duidelijk kunt aflezen dat hij hoop heeft. Je hebt iemand nodig die je horizon weer opent’.

¹⁵Lewis merkt op: ‘Christus [heeft] nooit [...] bedoeld dat we kinderen in het *verstand* moesten blijven; Hij zei integendeel dat we niet alleen ‘zo argeloos als duiven’ maar ook ‘zo voorzichtig als slangen’ moeten zijn. Hij wil het hart van een kind, maar het hoofd van een volwassene’ (C.S. Lewis, *Onversneden christendom*, op. cit., p. 82).

2. Er zijn er die beweren dat het onvoorziene plaatsgevonden heeft

‘Wij hebben de Messias gevonden’.¹⁶ Het is het nieuws dat de geschiedenis doorkruist: wat ons hart verwacht, heeft zich aanwezig gemaakt, het onvoorziene waar Montale over sprak, is gebeurd, op een bepaalde plaats en op een bepaald moment. Dit nieuws trekt door de geschiedenis sinds de dag waarop Johannes en Andreas Jezus van Nazaret ‘onderschepten’ aan de oever van de Jordaan, ongeveer tweeduizend jaar geleden.

Wij, die dit nieuws vernomen hebben, staan vervolgens tegenover het probleem van de betrouwbaarheid ervan: is Jezus van Nazaret echt wat hij zegt te zijn? Is hij echt God die mens geworden is? Laten we de inhoud van de boodschap eens bekijken. Wat zou er gebeurd zijn? Dat de onbekende eindterm van onze verwachting, het oneindige waar ons hart naar hunkert, het ‘onbegrensde’, een mens geworden is, zich aanwezig gemaakt heeft: ‘Het Woord is vlees geworden’.¹⁷

Onze kalenders zijn nog altijd verankerd aan de datum van dat feit, van die gebeurtenis. We leven in het jaar 2021 *na* Christus. Maar de louter woordelijke overdracht van de boodschap maakt ze voor ons nog niet geloofwaardig; het kan voor ons niet genoeg zijn dat we haar beschreven vinden in een godsdienst- of geschiedenisboek en jaarlijks op de kalender. Hoe kan de inhoud ervan geverifieerd worden? Hoe kan iemand die één dag of tweeduizend jaar later komt – dat is hetzelfde – nadat Hij van de aardse horizon verdwenen is, ‘in staat gesteld

¹⁶ Joh 1,41.

¹⁷ Joh 1,14.

worden te beseffen of Hij beantwoordt aan de waarheid die Hij beweert te zijn?¹⁸

Laten we beginnen met te zeggen dat het, daar het in de geschiedenis gebeurd is als feit, ook vandaag als feit onderschept moet kunnen worden, om erkend te kunnen worden als de vervulling van onze verwachting. De oorspronkelijke karakteristieken van de christelijke verkondiging moeten gerespecteerd worden: ‘een goddelijk wezen dat mens is geworden’,¹⁹ een mens die je op straat kon tegenkomen, een integraal menselijke aanwezigheid, die de methode van de ontmoeting impliceert.

Als het tweeduizend jaar geleden een *feit* was dat de oneindige aspiratie van de mens vervulde, dan kunnen het nu geen woorden of regels zijn; en evenmin kan het voldoende zijn het verhaal na te lezen in een boek, hoe belangrijk dat ook is. Het hart van de mens is niet veranderd, zijn behoefte aan volheid is dezelfde gebleven en alleen een feit kan ermee overeenstemmen. Zoals het coronavaccin: om er de werkzaamheid van te kunnen verifiëren, moet het iets reëls zijn, dat onder ieders handbereik is. Het is niet voldoende te weten dat het gevonden is; iedereen moet het kunnen zien, aanraken, er zelf de positieve effecten van kunnen vaststellen.

Wij moeten dat ‘feit’ van tweeduizend jaar geleden dus op dezelfde manier kunnen onderscheppen als de eersten die Jezus ontmoetten. Maar hoe kunnen jij en ik, hoe kan een mens die vandaag, tweeduizend jaar later leeft, deze aanwezigheid ontmoeten? Wat voor gezicht, wat voor uiterlijk heeft deze nu? ‘Jezus Christus, die mens van tweeduizend jaar geleden, verbergt zich, wordt aanwezig, onder

¹⁸ L. Giussani, *Waarom de Kerk*, Betsaida: ‘s-Hertogenbosch 2019, p. 20.

¹⁹ *Ibid.*, p. 35.

het tentdoek, onder het aspect van een àndere menselijkheid. De ontmoeting, de impact is met een àndere menselijkheid, die ons raakt omdat ze meer overeenstemt met de structurele behoeften van ons hart dan welke modulering van ons denken of onze inbeelding dan ook; we hadden het niet verwacht, we hadden het niet durven dromen, het was onmogelijk, je kunt het nergens anders vinden'.²⁰

Zoals Mikel Azurmendi overkwam, toen hij, terwijl hij in ernstige toestand in het ziekenhuis lag, op iets stuitte dat een menselijk ànderszijn in zich droeg, een nieuw accent, anders dan alles wat hem eerder gebeurd was: op de radio hoorde hij een zekere journalist die blijk gaf van een manier om de gebeurtenissen te beoordelen die anders was dan die van de anderen en die hij herkende als eindelijk overeenstemmend; eenmaal uit het ziekenhuis, ontmoette hij iemand anders van hetzelfde gezelschap, die op een zo menselijke manier naar hem keek dat het hem een volstrekt unieke overeenstemming met zijn elementaire ervaring liet ondervinden; en daarna nog iemand en nog iemand; en hij zag dat al die mensen hetzelfde accent hadden, dezelfde blik, op een andere, menselijkere manier in de werkelijkheid stonden; en dit trok hem aan, vervulde hem met bewondering en daagde hem ten diepste uit.²¹

Het is een dynamiek die ook kan, nee, móet gebeuren met degenen die al een bepaalde ontmoeting gehad hebben en leven binnen een ervaring als de christelijke; anders zullen ze, na de ontmoeting, wegglijden in het scepticisme van Montale.

²⁰ L. Giussani, *Un avvenimento nella vita dell'uomo* [Een gebeurtenis in het leven van de mens], Bur: Milaan 2020, p. 201.

²¹ Vgl. J. Carrón, *Je ziet alleen wat je bewondert. Dag van de Opening van het jaar van de volwassenen en studenten van Gemeenschap en Bevrijding in vidoeverbinding*, 26 september 2020, op: <https://nl.clonline.org>.

Een jonge student schreef me: ‘Tot een paar dagen geleden leek het alsof mijn leven zijn glans had verloren: ik begon te verdorren. Op een dag bellen ze mijn vader van zijn werk, om te zeggen dat hij zich uit voorzorg moet laten testen omdat hij in contact is geweest met een asymptomatisch-positieve cliënt. Twee dagen later blijkt ook hij positief te zijn en moeten we allemaal in quarantaine. De week erna, ontsnapt aan het gevaar, vervolg ik mijn leven haast mechanisch. Ik heb niet eens de energie om vrienden te bellen, want er is in dit leven thuis toch geen plaats voor wat jij een gebeurtenis noemt. Na een paar dagen krijg ik genoeg van dit voortdurende getob en probeer ik me uit alle macht te storten op dingen die ik kan doen (mijn moeder helpen in huis, koken voor mijn gezin) om een sprankje echt leven terug te vinden; maar het helpt niet, sterker nog, mijn onvermogen maakt me nog neerslachtiger. Dan stort ik me op de studie. De tijd gaat voorbij, ik kijk op de klok, het is halfzeven, en ik herinner me dat er een bijeenkomst is van jou met de studenten. Twee minuten lang aarzel ik: ‘Zal ik gaan of niet?’ en tenslotte log ik in. Op zeker moment hoor ik iemand zeggen: ‘Na tijdens de universitaire verkiezingen – die trouwens een onverwacht en zeer bevredigend resultaat hebben gehad – een volheid ervaren te hebben, voel ik nu een vreemd onbehagen. Hoe kan ik die ervaring van volheid blijven beleven nu mijn leven weer meer alledaags is?’ En dan begin jij te antwoorden: ‘De details die ons een vreemd onbehagen bezorgen, zijn van doorslaggevend belang...’ Iets in me schiet los, en de hele rest van de bijeenkomst zit ik op het puntje van m’n stoel om nog meer woorden op te vangen die me weer leven geven. Ik sluit zoom af. Terug naar het ‘echte leven’. Ik eet, ruim de tafel af, hang een beetje voor de televisie, alles lijkt normaal, maar als

ik naar bed ga kan ik niet slapen, ik denk terug aan wat je ons gezegd hebt; dan zet ik mijn trots opzij en begin zo menselijk te bidden dat als ik er nu aan terugdenk, ik nog steeds ontroerd raak. De dag erop ben ik niet meer dezelfde! Ik voel me ‘absurd’ sereen en mysterieus genoeg laat dit me met een onvoorstelbare vreugde omgaan met mijn gezin, koken en studeren. En dan te bedenken dat ik niet eens had willen inloggen! Ik ben vervuld van grote dankbaarheid. Wat prachtig om zo te kunnen leven!’

Wij kunnen het nieuws dat ons vandaag bereikt alleen als waar herkennen als we aanlopen tegen een gebeurtenis van nieuwe menselijkheid en de verandering ervaren die deze in ons teweegbrengt: een ‘absurde’ sereniteit – ‘absurd’ is het bijvoeglijk naamwoord waarmee de jongeren van vandaag iets verrassend groots kwalificeren – en een ‘onvoorstelbare vreugde’, want de mens kan die zichzelf niet geven. Het gaat, schrijft Cabasilas, om een ‘nieuw leven, want het heeft niets gemeen met het oude; het is zoveel beter, dat je het je niet eens kunt indenken, want het is, hoewel eigen aan de menselijke natuur, het leven van God is.’²²

3. De onherleidbaarheid van het christelijke feit

Laten we eens beter kijken naar de natuur van dit ‘feit’ dat een nieuwe menselijkheid voortbrengt. Wij zijn allemaal ondergedompeld in een geschiedenis die in meerdere of mindere mate het nieuws van het christendom overbrengt en daarmee verschillende reacties uitlokt.

²² N. Cabasilas, *La vita in Cristo*, op. cit., p. 126.

Ik denk nogmaals aan Azurmendi. Als gevestigd antropoloog en socioloog had hij weet van het christendom, kende hij de leer, moraal en waarden ervan, maar het was niet deze kennis die, toen hij al oud was, zijn interesse voor het christendom wekte. Integendeel, hij had er al jaren geleden afstand van genomen en er een grote steen op gelegd, zoals men zegt. Wat gaf hem een paar jaar geleden de vonk, waardoor hij nieuwsgierig werd en zin kreeg om opnieuw te ontdekken wat het christendom is en de muur af te breken die hij met zijn voorgaande kennis geconstrueerd had? Wat heeft zijn opstelling, zijn aanpak uitgedaagd? Een ‘feit’ dat onherleidbaar bleek tot zijn verklaringen als geleerde en als mens, dat hij niet kon onderbrengen in de categorieën waarmee hij tot dan toe naar de werkelijkheid, inclusief het christendom, gekeken had.

Het was een ‘feit’ dat hij niet kon onderbrengen, invoegen in zijn algemene denkkader, dat hij niet kon verklaren met het conceptuele raamwerk dat hij gebruikte, met zijn denkpatronen. Het lukte Azurmendi niet om het feit, vertegenwoordigd door dat radioprogramma – en later, na de ziekenhuisperiode, door zijn andere ontmoetingen – ‘onder te brengen’ in – dat wil zeggen terug te brengen, te herleiden tot – een van zijn concepten, van zijn abstracte universalia, zoals Giussani zegt,²³ juist omdat het zo anders was. Het was zo anders dat hij erdoor veroverd werd: dat feit trok hem aan, het maakte hem nieuwsgierig, hij hechtte zich eraan, tot zijn eigen verrassing voelde hij

²³ ‘De algemene mentaliteit [...] [is], om te oordelen, altijd geneigd [...] details onder te brengen in iets abstract universeels’ (L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, Betsaida: ’s-Hertogenbosch 2019, p. 88).

dat hij eraan ‘vastgeplakt’ zat. En dit heeft hem nieuwe kennis gegeven, een nieuwe manier om met alles om te gaan, het heeft hem opnieuw geboren laten worden. Hij is meer zichzelf geworden. Zoals de eerder aangehaalde vriend zei: ‘De dag erop was ik niet meer dezelfde!’, dat wil zeggen was hij méér zichzelf.

Niet alles kan worden ingepast in onze geconsolideerde concepten, in de schema’s waarin we gewoonlijk onderbrengen wat er gebeurt. Er zijn feiten die zich niet laten reduceren, die iets in zich dragen dat het beschikbare conceptuele kader betwist, doorbreekt, overstijgt. Deze ‘feiten’, we hebben het dikwijls gezegd, zijn ‘*personen, of momenten van personen*’²⁴ die een nieuweid in zich meedragen, een diep wenselijke, ongeëvenaarde menselijke waarheid, die onmogelijk lijkt: daarom spreekt Sint-Paulus over een ‘nieuwe schepping’. ‘Een nieuwe mens is iemand die met heel zijn leven, met alles wat er reeds in hem aanwezig is, Degene die komt verkondigt’.²⁵ Wie tegen die feiten, tegen die personen aanloopt en zich erdoor laat aantrekken, begint in zichzelf, in de manier waarop hij de werkelijkheid beleeft, diezelfde nieuweid te ervaren en is zelf de eerste die daardoor verrast wordt: ‘Wat prachtig om zo te kunnen leven!’

‘Beste Julián, in het afgelopen half jaar is er iets gebeurd dat mijn manier om tegenover alles te staan, ingrijpend getekend heeft: het niets waarover we het zo vaak hebben, is brutaal mijn leven binnengegaan. Op een willekeurige junidag kwam het bericht dat de vriend van mijn zus onverwacht een einde aan zijn leven gemaakt had. Het

²⁴ L. Giussani, *Un avvenimento di vita, cioè una storia*, op. cit., p. 459.

²⁵ P. Evdokimov, *L'amore folle di Dio [Gods dwaze liefde]*, San Paolo: Cinisello Balsamo (Milaan) 2015, p. 69.

zijn dagen geweest van grote pijn en ontwrichting. Ik ben thuisgebleven om mijn zus gezelschap te houden. Het was evident dat geen enkele vorm van discours, religieus of niet, ons kon redden van het drama dat dit feit in ons had wakker gemaakt, door een wond te openen die maar bleef bloeden: wat houdt voor mij, vandaag, stand? Wat betekent het, nu, dat Christus tweeduizend jaar geleden de dood overwonnen heeft? Wat betekent het dat de dood niet het laatste woord heeft over alles, vooral als iemand haar zelf gekozen heeft? Hoe kan het leven meer leven zijn? Hoe kan ik nu het honderdvoud op aarde beleven? Alles wat haar als belofte van het christendom was meegedeeld, beefde door de schok: maar is het allemaal waar? ‘En mijn zus? Kortom, is er hoop? Ik heb moeten erkennen dat vanaf het begin het gezelschap van bepaalde vrienden beetje bij beetje mijn besef begon te vergroten dat Christus vlees geworden is voor mij, zodat ik de relatie met Hem intiem en concreet zou kunnen ervaren. Ik heb ervaren wat jij schreef in *Glinsterende ogen*: ‘Christus is een gelijktijdige aanwezigheid. Deze gewaar te worden, behelst precies dezelfde ervaring als tweeduizend jaar geleden [...], namelijk de impact met de aanwezigheid van een andere menselijkheid, die een nieuw voorgevoel van leven opwekt, ons raakt omdat ze als geen andere overeenstemt met de structurele dorst naar zin en volheid die we in ons hebben. Ook vandaag gaat het om de ervaring van een ontmoeting waarin [...] ‘heel de betekenis, [...] al het wenselijke, al het juiste, al het mooie en al het beminnenswaardige besloten ligt’. Christus was in mij aan het winnen, in al mijn wonden en bezwaren met betrekking tot die maanden, met Zijn gelijktijdigheid, die in die dagen door de menselijke trekken van die vrienden heen ging. Zijn blik bracht in mij de hoop voort dat niets van

dat schijnbaar weggegooide leven, dat verweven geraakt was met dat van mijn zus en het mijne, verloren zou gaan. Ik zeg dat niet omdat ik bezeten ben, maar omdat dit mijn ervaring is: voor mij is het onmogelijk de vraag 'Is er hoop?' los te zien van Zijn hier en nu aanwezige vlees'.

De nieuwe schepping is de vrucht van deze gebeurtenis. De aanvankelijke gebeurtenis zien we vandaag de dag trillen in het nieuwe subject dat zij voortbrengt. Luisteren we nog eens naar de woorden van Giussani: het nieuwe schepsel heeft 'een vermogen om de werkelijkheid te kennen dat anders is dan dat van de anderen'. Dit 'ontstaat uit de hechting aan een gebeurtenis, uit de *affectus* aan een gebeurtenis waaraan men zich gehecht heeft, waartegen men ja zegt. Deze gebeurtenis is een detail in de geschiedenis: het heeft een universele pretentie, maar is een bijzonder punt. Vanuit een gebeurtenis denken betekent allereerst aanvaarden dat ik die gebeurtenis niet definieer, maar er veeleer door gedefinieerd word. In haar komt naar boven wat ik werkelijk ben en de opvatting van de wereld die ik heb. Dat daagt de algemene mentaliteit uit, die, om te oordelen, altijd geneigd is details onder te brengen in iets abstract universeels'.²⁶

De nieuwigheid die de gebeurtenis in het leven introduceert, is ook de verificatie, het bewijs van de waarheid van de aanvankelijke ontmoeting. Want hoe kan ik weten of het detail waar ik tegenaan loop, de gebeurtenis van Christus is in het nu? Als het – zoals in de zojuist aangehaalde getuigenissen – zijn 'universele pretentie' bewijst, zijn vermogen om licht te werpen op elke mogelijke om-

²⁶ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 87-88.

standigheid of situatie, zelfs de meest ontwrichtende: de dood.

‘Met stijgende verbazing merk ik hoe mijn hoop ontstaat uit het voortdurend opnieuw gebeuren van een aanwezigheid die onherleidbaar is en totaal overeenstemt met mijn hart. Ik heb bemerkt dat ik feiten gekregen heb die me ondersteunen en die ik niet kan terugbrengen tot iemands aardigheid of temperament. Begin december is een heel goede vriend van me ingetreden in een klooster: zijn volle menselijkheid, zijn verliefdheid op het leven, zijn zekerheid God ontmoet te hebben en daarmee, met deze liefde, ‘al alles te hebben’ – zozeer dat hij alles achter kan laten, ‘zodat er niets verloren gaat’ – blijven voor mijn dagen een *point of no return*. Het pure feit dat hij in het klooster is en de pure vorm van zijn leven herinneren mij er met kracht aan dat het totale antwoord op de verwachting van mijn hart bestaat en dat ik het kan ontmoeten. Het is een reusachtig punt van gedachtenis: ik ga mijn dagen en zaken binnen met een diepe verwachting, waardoor mijn leven met alles in dialoog gaat. Maar welk verband is er tussen zijn ‘volledig veroverde’ aanwezigheid en de hoop? Sinds enkele maanden heeft een vriend van me ontdekt dat hij ALS heeft. In het drama van deze omstandigheid lukt het me niet zijn gezicht te vergeten dat – voortdurend – elke avond tegen me zegt: ‘Ook vanavond ga ik tevreden en dankbaar naar bed vanwege alles wat ik gezien heb en er gebeurd is: de Heer is zijn belofte aan het waarmaken’. Zijn ziekte wordt steeds erger en hij is dankbaar! Wat ondersteunt zijn hart in zijn vermogen om totaal gelukkig te zijn, zelfs nu hij helemaal niets meer kan? Ik zie niet wat hij ziet, maar ik zie hem, die mij gegeven is. Aan het eind van het jaar heb ik een paar tieners met wie ik *scouting* doe, voorgesteld een avond te houden over het eerste

hoofdstuk van *Het religieuze zintuig*, omdat ik verlangde hun het instrument te geven dat ik aan het ontdekken ben als de grootste hulp om te kunnen leven: het hart. Toen ik hun eind december vroeg om te delen wat ze het afgelopen jaar het mooiste gevonden hadden (en in een corona-jaar hadden ze het ook alleen over moeite, negativiteit en lijden kunnen hebben), zei één van hen: ‘Telkens als we op een bijeenkomst of wanneer we iemand ontmoeten, spreken over het hart, vraag ik me af: maar luister ik wel naar mijn hart? Lukt het me mijn hart te volgen? Het is de kostbaarste ontdekking van dit jaar!’ Toen enkele weken geleden de scholen weer dicht moesten – ik geef les – kwam er in de aanvankelijke frustratie een vraag in me op: zou het niet zo kunnen zijn dat ik opnieuw de kans krijg om die leerlingen te leren liefhebben die er vandaag zijn en morgen niet meer? Met deze vraag ben ik naar de Mis gegaan en ik raakte ontroerd toen ik besepte dat ook wanneer de zone waar ik woon ‘rood’ is, ook wanneer de scholen gesloten zijn, Christus zich aan mij blijft geven. ‘Mijn hart is blij omdat u, Christus, leeft’: dat is de hoop! Waar leef jij, hoop? In de onmogelijke, maar reële aanwezigheid van mijn vriend in het klooster, in het vreugdevolle gezicht waarmee mijn zieke vriend zijn bestemming tegemoet gaat, in de beweging die mij voortbrengt door me toe te staan dit alles te ontdekken, waardoor ik zelfs begin te wedden op het hart van tieners die ‘ten prooi’ zijn aan de wereld. Wat een feiten zie ik, elke dag, die me een overeenstemming laten ervaren en mij eraan herinneren dat Christus leeft en alles is! Alleen dat ondersteunt me. Een paar dagen geleden heb ik, als onderdeel van de ‘caritativa’ die ik doe, een gezin een voedselpakket gebracht. Ze boden me koffie aan; en omdat ik al die feiten voor ogen had, besloot ik, voor de eerste keer, te blijven. In de

kamer zat, op gepaste afstand, het hele gezin. Een van de dochters keek me aan zonder iets te zeggen en je kon zien dat ze een vraag had: ‘Waarom ben jij hier? Waarom interesseer je je voor ons?’ Wanneer Christus in je hart woont, wordt de hele werkelijkheid – ook wanneer ze je vreemd is – een bewoonbaar huis. Ik dank de beweging er op m’n blote knieën voor dat zij deze blik zo vol menselijk leven en hoop bewaart: omdat Hij aanwezig is, die vlees wordt in mijn leven’.

Om ieders mentaliteit uit te dagen hoeft het ‘feit’ niet luidruchtig te zijn. De kracht van het feit, van dat detail, hangt niet af van de luidruchtigheid ervan. Misschien is het maar een zuchtje, maar een zuchtje dat zo anders is dat het werkt als een magneet. De kracht en de uniciteit ervan liggen in het anderszijn dat het meebrengt. Azurmendi had dat uitstekend onderschept in de journalist die hij hoorde op de radio. Doelend op dat feit sprak Giussani in 1980 in een gesprek met Giovanni Testori over personen die ‘aanwezigheden’ zijn.²⁷

We zijn niet zelden getuigen van feiten zoals de beschrevene, maar het komt dikwijls voor dat we ze niet met eenvoud volgen, zoals Azurmendi deed, maar ze invoegen in ons denksysteem, in wat we al weten. En dan zeggen ze ons niets nieuws meer. Iemand kan tot de christelijke geschiedenis behoren, waar je veel van dit soort feiten kunt zien, en toch het christendom blijven reduceren tot ethiek, tot rite of tot aan de algemene verbeelding ontleende ste-

²⁷ ‘Het lukt me niet een ander teken van hoop te vinden dan de vermenigvuldiging van deze mensen die aanwezigheden zijn. De vermenigvuldiging van deze personen; en een onvermijdelijke sympathie [...] tussen deze personen’ (L. Giussani, G. Testori, *Il senso della nascita [De zin van de geboorte]*, Bur: Milaan 2013, p. 116).

reotypen. Maar geen van deze reducties is in staat om hoop te wekken.

Op het moment dat het christendom als gebeurtenis plaatsvindt en aanvaard wordt, beseffen we de diversiteit die het in het leven introduceert. Wie deelheeft aan het christendom als gebeurtenis, ontmaskert elk reductief beeld ervan. Dat overkwam deze jonge vriendin die mij schreef: 'Een paar dagen geleden is er iets gebeurd dat me geholpen heeft om te begrijpen wat mij in mijn leven overkomen is. Ik had het met mijn moeder over Kerstmis en op zeker moment zegt ze me gekscherend dat zij eigenlijk in de Kerstman zou willen geloven, omdat ze er behoefte aan heeft te kunnen denken dat er iemand is die hoop brengt, een gezicht waaraan je kunt denken en waarvan je kunt zeggen: 'Die kan alles, op hem stel ik mijn hoop dat alles goed komt'. Die opmerking van mijn moeder heeft me laten begrijpen hoe bevoorrecht ik ben dat ik de beweging ontmoet heb. Mijn moeder is een gelovige vrouw, ze gaat elke zondag naar de mis, maar ze stelt haar hoop op de Kerstman, want die heeft voor haar een duidelijk, concreet gezicht! Voor mij was het het bewijs dat we God soms reduceren tot iets abstracts, tot een idee. Maar ik ontmoet God elke dag, Hij is aanwezig en ik kan Hem herkennen dankzij mijn toebehoren aan een geschiedenis. Dat ontdekt te hebben, in de ontmoeting met deze bijzondere geschiedenis, heeft in mij de hoop geboren laten worden'.

Aanlopen tegen onherleidbare aanwezigheden maakt dat we niet meer gedoemd zijn te bezwijken voor beelden ontleend aan de mentaliteit van iedereen. Alleen deze aanwezigheden dragen in zich het fundament van de hoop, dat in hun diepste innerlijk geworteld is.

“Is er hoop?’ Het is een vraag die me voor het blok zet. In tijden als deze (ik studeer Geneeskunde en de gezondheidssituatie bevraagt me van nabij) houd je het niet lang vol hier puur theoretische antwoorden op te geven. Aan het eind van de dag benemen de vragen je je slaap en energie. Het antwoord moet wel echt waar zijn, standhouden in het drama van de dagen, want anders maakt een theoretisch antwoord alles alleen maar zwaarder [en laat het ons nihilisme groeien, voeg ik eraan toe]. Als ik probeer een antwoord te geven op de vraag ‘Is er hoop tegenover de ziekte van mijn vader?’, dan is het enige wat mij toestaat te antwoorden: naar mijn vader te kijken. Is er hoop tegenover deze pandemie? Wat meteen in me opkomt [het lijkt een ‘zuchtje’] zijn de enthousiaste ogen van een vriendin, die, hoezeer haar werk in het ziekenhuis haar ook vermoeit, zich niet terugtrekt. Enzovoorts. Als ik alle situaties naga waarin ik het moeilijk heb, dan kan ik telkens alleen maar zeggen dat er enige hoop is vanwege bepaalde gezichten voor wie deze hoop er inderdaad is. Maar hier verdiept zich het drama, in plaats van minder te worden: wanneer ik naar hen kijk, krijg ik heel veel zin om te worden zoals zij en om op dezelfde manier naar het leven te kijken als zij [zoals Azurmendi overkwam, die bij zichzelf zei: ‘Wat zou ik het fijn vinden om naar de wereld te kunnen kijken zoals deze journalist!'], maar ik besef dat dat geen vrucht kan zijn van mijn eigen inspanning, want anders zou ik wanneer ik aan het einde van de dag naar bed ga, alleen maar moe zijn van het tellen van mijn successen of mislukkingen [alsof we alles weer reduceren tot ethiek]. Dus vraag ik me af: ‘Waar dient het toe?’ Elke dag word ik verrast door iemand die op een ware manier leeft, die mij aantrekt en in beweging zet omdat hij me jaloers maakt met zijn manier om naar precies dezelfde

dingen te kijken die mij om acht uur 's morgens al de keel uithangen. Dit aangetrokken worden dooft meestal na een paar uur wel uit, maar soms zet het me echt in beweging. Dus vraag ik me af: is het voldoende ze te volgen? Is het voldoende in relatie te blijven met deze reële aanwezigheden waarmee mijn dagen bezaaid zijn en waardoor ik mij, al is het maar voor een ogenblik, in al mijn moeiten en in al mijn drama's begrepen voel?

Het antwoord op deze vraag opent een kwestie van vrijheid. Tegenover aanwezigheden die in zich het fundament van de hoop dragen, moet eenieder allereerst beslissen of hij zijn eigen verlangen om te worden zoals zij en in hun gezelschap te zijn, wil volgen, of niet.

4. De ervaring en de criteria van het hart

Maar hoe kunnen we deze aanwezigheden erkennen voor wat ze zijn, voor wat ze meebrengen, in hun echte waarde, tot in de oorsprong van hun anderszijn? Het is een vraag die ons aangaat en die ook de apostelen niet bespaard gebleven is. Sterker nog, zij waren de eersten die ermee aan de gang moesten.

Toen Jezus' roem zich verspreidde en zijn aanwezigheid onoverkomelijk begon te worden, vanwege de dingen die hij zei en deed, begonnen er ook verschillende interpretaties van zijn figuur de ronde te doen, mede dankzij degenen die zich in hun macht, in hun 'autoriteit' bedreigd voelden, dus de schriftgeleerden, farizeeën, intellectuelen en leiders van het volk. Hoe hebben die eersten die achter hem aan waren gegaan, kunnen begrijpen dat het de moeite waard was die mens te blijven volgen, zich aan hem te verbinden, heel hun leven in te zetten op hem?

Hoe kun je, temidden van zoveel vergelijkbare mensen-gezichten, *het* gezicht herkennen? Welk criterium kunnen we daarvoor gebruiken? Het zou ons inmiddels bekend moeten zijn, we zouden het in onze ervaring geleerd moeten hebben. Het enige geschikte criterium om die aanwezigheden te kunnen herkennen die een passende betekenis voor het leven met zich meebrengen, is datgene waarmee de natuur ons werpt in de universele vergelijking met alles wat we ontmoeten: ons hart, dat wil zeggen dat geheel aan evidenties en behoeften – aan waarheid, schoonheid, gerechtigheid, geluk – die in ons naar boven komen wanneer we ons engageren met wat we meemaken. ‘In de ervaring maakt de werkelijkheid [...] die je [...] raakt, schokt (*affectus*)’, zegt Giussani, ‘dat de criteria van je hart opspringen, dat je hart, dat eerst verward en ingeslapen was, weer wakker wordt, wekt ze je dus op voor jezelf. Daar begint jouw weg, omdat je dan wakker en kritisch bent’.²⁸

Het zijn objectieve en onfeilbare criteria die in ons aan het werk zijn, ook ‘onzes ondanks’, en ons geen rust laten. Zoals dramatisch gedocumenteerd wordt door Pavese. Op 14 juli 1950, wanneer hij de *Premio Strega* gekregen heeft, schrijft hij: ‘Terug uit Rome, sinds een poosje. In Rome Apotheose. En wat dan nog?’²⁹ Het was alsof was uitgekomen wat hijzelf vele jaren eerder in zijn dagboek genoteerd had: ‘Eén ding is triester dan tekortschieten ten opzichte van zijn eigen idealen: geslaagd zijn’.³⁰ Minder dan een jaar voor zijn dood bekende hij: ‘Hoe vaak heb je

²⁸ L. Giussani, *Si può (veramente?!) vivere così [Kan men (echt?!) zó leven]?*, Bur: Milaan 2011, p. 83.

²⁹ C. Pavese, ‘14 juli 1950’, in: Id., *Leven als ambacht*, op. cit., p. 397.

³⁰ C. Pavese, ‘18 december 1937’, in: *Ibid.*, p. 81.

in deze laatste notities geschreven *En dan?* We beginnen verstrikt te raken, niet?³¹ Op 22 juni 1950, toen hij het bericht gekregen had van zijn grote succes, had hij inderdaad geschreven: ‘Het is een gelukzaligheid. Zonder twijfel. Maar hoe vaak zal ik er nog van genieten? En dan?’³² Wat ontbrak er aan zijn leven dat in de ogen van de wereld zo succesvol was? 17 augustus 1950: ‘Namen doen niet ter zake. Zijn ze iets anders dan namen van het noodlot, toevallige namen – als deze het niet waren, waren het dan geen andere? Blijft over dat ik nu weet wat mijn grootste triomf is – en aan deze triomf ontbreekt het vlees, ontbreekt het bloed, ontbreekt het leven’.³³ Onder het gewicht van dat gemis zou hij tien dagen later zelfmoord plegen!

Een soortgelijke ervaring vermeldt Camus in zijn *Dagboek aantekeningen* op de dag van zijn grote succes: ‘17 oktober. De Nobelprijs. Een vreemde sensatie van verslagenheid en melancholie’.³⁴

We kunnen de constitutieve criteria van ons hart, onze behoeften aan betekenis, rechtvaardigheid, geluk en liefde, niet omzeilen. We kunnen ze tot op zekere hoogte het zwijgen opleggen of censureren, maar niet uitroeien. Ze zitten in onze ervaring. Giussani hekelt de moeite die we hebben om te erkennen dat ‘het oordeelscriterium voor de ervaring in de ervaring zelf zit’. Maar, onderstreept hij, ‘als het niet zo zou zijn dat de principes waarmee je je ervaring kunt beoordelen, in je ervaring zelf zitten, dan zou de mens vervreemd raken, want dan zou hij afhankelijk moeten zijn van iets anders dan hemzelf om zichzelf te

³¹ C. Pavese, ‘16 oktober 1949’, in: *Ibid.*, p. 376.

³² C. Pavese, ‘22 juni 1950’, in: *Ibid.*, p. 397.

³³ C. Pavese, ‘17 augustus 1950’, in *Ibid.*, p. 399.

³⁴ A. Camus, *Taccuini [Aantekeningen]. 1951-1959*, III, Bompiani: Milaan 1992, p. 223.

kunnen beoordelen'.³⁵ Die behoeften ontstaan niet in wat iemand meemaakt, 'maar ontstaan in hem tegenover wat hij meemaakt, in hem die zich engageert met wat hij meemaakt'³⁶ en ze beoordelen wat hij meemaakt.

Het oordeelscriterium moet 'immanent zijn aan de oorspronkelijke structuur van de persoon'; het gaat om het 'objectieve criterium waarmee de natuur de mens in de alomvattende confrontatie werpt, door hem deze kern van oorspronkelijke behoeften mee te geven, deze elementaire ervaring die alle moeders op *dezelfde* wijze doorgeven aan hun kinderen. Alleen zo, in deze identiteit van het bewustzijn, wordt de anarchie [van het subjectivisme] overstegen'.³⁷

Je kunt niet spreken van ervaring, zoals we soms in de verleiding komen te doen, als je puur 'iets meemaken' bedoelt. 'De door ons gebruikte categorie *ervaring* heeft een absoluut kritische waarde', stelt Giussani. Zij moet niet begrepen worden als 'sentimentele onmiddellijkheid' maar als 'de plaats waar de impact met de werkelijkheid de constitutieve vereisten van het mensenhart provoceert en zo het zoeken naar een antwoord op de door de werkelijkheid gedane provocaties in gang zet'. Vandaar de consequentie: 'De *ervaring* is dus de omgeving waarbinnen de persoon geroepen is om te verifiëren of het feit van Christus – de ware, grote werkhypothese – in staat is om antwoord te geven op de gewekte vragen, met een authenticiteit en een volledigheid in de visie van de factoren die alle andere voorstellen niet hebben'. En onmiddellijk voegt hij eraan toe: 'Daarom poneert CL zich uitsluitend als een verlan-

³⁵ L. Giussani, *Si può (veramente?!) vivere così?*, op. cit., p. 83-84.

³⁶ *Ibid.*, p. 82.

³⁷ L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 24, 29.

gen om opnieuw te ontdekken en authentieker te beleven dat het christelijk geloof, zoals gehandhaafd in de bedding van de orthodoxie, beter dan welk ander voorstel dan ook beantwoordt aan de diepe behoeften van de mens'.³⁸

Daarom is de echte ramp van vandaag de verzwakking van het besef van deze behoeften, de verduistering van het bewustzijn van de eigen identiteit. Want Christus is gekomen om te antwoorden op mensen, niet op 'wezens zo dor als robots'. Zoals Reinhold Niebuhr schrijft (ik heb de zin al aangehaald): 'Niets is zo ongeloofwaardig als het antwoord op een niet gestelde vraag'. Zie hier dan 'de enige bedoeling van CL': te 'getuigen van de redelijkheid van het geloof, van het geloof als *redelijke gehoorzaamheid*, waarbij we onder redelijkheid – naar de opvatting van Sint-Thomas – de ervaring van overeenstemming verstaan tussen het voorstel van het geloof en de structurele vereisten van het menselijke bewustzijn'.³⁹

Het anderszijn van de christelijke gebeurtenis zit hem helemaal in de ervaring die ze voortbrengt. Het feit van de ontmoeting met Jezus provoceert in de leerlingen de ervaring van een weergaloze overeenstemming: 'Wij hebben de Messias gevonden'. Alle andere gunstige gebeurtenissen, waarvan we echt wel hopen dat ze in ons leven mogen gebeuren, inclusief de successen die we weten te behalen, stellen onze verwachting niet tevreden, maken hun belofte niet waar, zijn uiteindelijk een bron van diepe teleurstelling. Daarmee geconfronteerd, herkennen ook wij ons in Pavese's reactie: 'En wat dan nog?'

³⁸ A. Metalli, 'Il ragionevole ossequio della fede [De redelijke gehoorzaamheid van het geloof]', interview met L. Giussani, in: *30Giorni*, n. 5, 1988, p. 40-41.

³⁹ *Ibid.*

Keren we terug naar ons punt. De ervaring, in de authentieke betekenis van het woord, als plaats van kennis en verificatie, kan niet worden geïdentificeerd met een simpele subjectieve indruk of sentimentele reactie. De ervaring is een 'éne vitale handeling die het resultaat is van drie factoren: a) De *ontmoeting* met een objectief feit dat [...] onafhankelijk is van de persoon die de ervaring opdoet; [...] b) Het vermogen de juiste betekenis van die ontmoeting waar te nemen. [...] c) *Besef van de overeenkomst* van de betekenis van het Feit waarop men gestoten is met de betekenis van het eigen bestaan [...]. Alleen het besef van deze overeenkomst verwezenlijkt die persoonlijke groei die wezenlijk is voor het verschijnsel van de ervaring'. In een authentieke ervaring zijn daarom noodzakelijkerwijze 'het zelf-bewustzijn en het kritisch vermogen van de mens' betrokken.⁴⁰

Dit wordt op een andere manier gezegd door de profeet Jesaja: 'Mocht Gij de hemel toch openscheuren om af te dalen!'; dan, als het onvoorziene zou gebeuren, als God werkelijk op onze verwachting zou antwoorden, 'zouden de bergen opspringen voor uw aangezicht'.⁴¹ Het teken dat de belofte vervuld wordt, is dat 'opspringen': de door de gebeurtenis uitgelokte weerslag. Het is wat Elisabet overkwam: zodra ze 'de groet van Maria hoorde, sprong het kind op in haar schoot'.⁴² Het is hetzelfde 'opspringen' waardoor Johannes en Andreas, nadat ze Jezus tegen het lijf gelopen waren en de hele middag met Hem hadden doorgebracht, tegen iedereen gaan zeggen: 'We hebben

⁴⁰ L. Giussani, *Het risico van de opvoeding*, Stichting Levende Mens: Leiden 2011, p. 72-73.

⁴¹ Vgl. Jes 63,19.

⁴² Lc 1,41.

de Messias ontmoet!’ Het is het opspringen dat ook Azurmendi ervaren heeft: ‘Ik had niet verwacht iets van dit alles in mijn leven tegen te komen. Het was een grote verrassing. Echt buitengewoon [...]; beetje bij beetje raakte ik in een emotionele staat van bewondering’.⁴³ Het opspringen is het teken dat deze gebeurtenis opnieuw aan het gebeuren is.

Ik kan dus herkennen dat het goddelijke in bepaalde aanwezigheden aanwezig is, zoals Elisabet Jezus herkende in de schoot van Maria, vanwege de overeenstemming met mijn hart, met mijn menszijn, die ik in de ontmoeting met hen ervaar en die zich manifesteert in mijn ‘opspringen’. En de verificatie van die ontmoeting is dat zij in staat is mij binnen te voeren in de werkelijkheid als geheel, mij elke situatie het hoofd te laten bieden, elke omstandigheid uit te laten dagen. Christus ‘heeft alle nieuwheid gebracht door zichzelf te brengen’,⁴⁴ zegt Sint-Ireneüs; hij heeft de nieuwheid van alles gebracht. Wat een ervaring moeten die eerste christenen gehad hebben om Christus zo te kunnen beschrijven!

Het is gebeurd en het blijft gebeuren. De afgelopen maanden overkwam het de uitbater van een voornamelijk door studenten bezochte bar midden in de universiteitswijk.

‘Wij van de CLU behoren tot de weinigen die naar de universiteit blijven gaan om te studeren in de paar studieruimtes die open zijn. Elke ochtend halen we in dezelfde bar een koffie ‘to go’ en ik ben bevriend geraakt met de barista’s. Afgelopen vrijdag kwam mijn neef als laatste de bar binnen en vroeg aan de barman, die al sinds 1982

⁴³ ‘De omhelzing’, transcriptie van het televisie-interview van Fernando de Haro met Mikel Azurmendi voor de Meeting 2020, in: J. Carrón, *Je ziet alleen wat je bewondert*, op. cit., p. 15.

⁴⁴ Ireneüs van Lyon, *Adversus haereses*, IV, c. 34.1.

in die bar werkt, hoe het gaat; deze antwoordde: ‘Tja, de zaken gaan slecht, maar gelukkig zijn jullie er; ik weet dat jullie van CL zijn, dat zie je meteen, want jullie zijn net als die van dertig jaar geleden, dat wil zeggen jullie zijn de enigen die deze universiteitswijk een beetje laten ademen’. Hoe is het mogelijk, vroeg ik me af, dat hij begrepen heeft dat wij van CL zijn en dat hij het herkent als hetzelfde als dertig jaar geleden? Maar vooral, hoe is het mogelijk dat wij, waar ik ook bij hoor, gedefinieerd worden als de enigen die de universiteitswijk laten ademen? De reden ligt niet in mijn of onze capaciteiten. Nee, het punt is dat ik een ontmoeting gehad heb die in mijn hart gegrift staat, die het blijvend getekend heeft, zozeer dat ik op een andere manier ben gaan kijken naar dezelfde werkelijkheid van iedereen: ik hoef dus geen verbijsterende dingen te doen, ik hoef alleen maar mezelf te zijn. In mij is het bewustzijn, het vertrouwen gegroeid dat uiteindelijk ofwel Christus er is, ofwel *nada*, niets! En dat is zo omdat er in mijn ervaring allerlei feiten gebeurd zijn die evenzovele ‘handenvol lijm’ geworden zijn die me me aan dit gezelschap hebben laten hechten en dat nog steeds doen, zozeer zelfs dat ik zeg: ‘Als ik van Hem weg zou gaan, waar zou ik dan heen moeten?’ Ik leef in deze tijd en ben tegenover het gegevene niet wanhopig, vanwege de ervaring die ik opdoe; mijn geloof dijt zelfs uit naar de toekomst. Het wapen waarmee ik in mijn dagelijks leven de uitdaging van de situatie het hoofd bied, is mijn vertrouwen, mijn geloof. Zonder iets bijzonders te doen, maar door mezelf te zijn, breng ik iets dat meer is dan ikzelf. Nu pas beleef ik het heden met hoop’.

Voor de barman was het gemakkelijk te herkennen dat er in die jongeren iets anders zat, omdat ze zijn leven lieten ademen.

DE BLOEM VAN DE HOOP

Maar nu moeten we ons gaan bezighouden met een echt netelige kwestie, het meest gevoelige punt voor ons allemaal, kinderen van de zogenaamde westerse cultuur.

1. Een behoefte aan zekerheid

Hoe kunnen wij, die in deze tijd, in deze cultuur leven – ik denk vooral aan de jongeren, die aan de ene kant vertrouwd zijn met de schema's van de berekenende rationaliteit van wetenschap en techniek, en anderzijds een structurele aversie hebben jegens alles wat niet onmiddellijk en meetbaar is, wat riekt naar doctrine –, hoe kunnen wij zekerheid bereiken over Christus? Juist nu wordt deze behoefte sterk gevoeld. Wie met jonge mensen te maken heeft, weet dat goed. Giussani had dit al eerder gezien en deze behoefte is nu nog sterker geworden. Vandaag de dag leidt de weg van de minste weerstand bepaald niet meer naar het christelijke geloof. Dat schreef Lucio Brunelli recentelijk in de *Osservatore Romano*, juist met betrekking tot de jongeren van nu: 'Christus, gestorven en verrezen, de redding van de mens. Je kunt hem deze waarheid in het gezicht schreeuwen [...], maar die jongere zal je misschien aankijken met [...] onverschilligheid', alsof hij zich tegenover iets 'onbegrijpelijks'

bevindt.¹ Het christelijke geloof is niet langer een sociaal feit, een vanzelfsprekende premisse, het wordt ons niet langer met de opvoeding meegegeven; dat ‘dwingt’ ons – gelukkig maar, zeg ik dan – opnieuw te ontdekken hoe je erbij kunt uitkomen; in zekere zin verplicht het ons tot een geloof dat redelijk en gefundeerd is.

Laten we ons afvragen: waarop was het geloof gebaseerd van de eersten die Jezus volgden? Want hetzelfde geldt nu voor ons. Vanaf het begin van zijn educatieve werk heeft Giussani heel levendig aangevoeld dat het geloof dringend redelijk moest worden. Het is een andere manier waarop de genade van het charisma duidelijk wordt, de relevantie van de aan don Giussani geschonken genade voor onze behoeften als mensen van vandaag (ondergedompeld als we zijn in een onzekerheid waarvan we niet weten hoe we eruit moeten komen). De uit deze genade geboren werkelijkheid heeft als enige bedoeling – zo zei hij in de aangehaalde passage – te getuigen van de redelijkheid van het geloof, dat wil zeggen ervan te getuigen dat het feit van Christus, beter dan welk ander voorstel dan ook, beantwoordt aan de diepe vereisten van onze menselijkheid. Want onze geloofsinstemming is redelijk juist in de mate dat Christus’ gebeurtenis zich openbaart als overeenstemmend met de structurele eisen van het menselijke bewustzijn. En ‘het voorstel dat we doen aan de jongeren vormt een heel duidelijke test’² van het bewustzijn dat we al dan niet hebben van deze dringende noodzaak van de redelijkheid.

¹ L. Brunelli, ‘Le chiese vuote e la fantasia di Dio [Lege kerken en Gods fantasie]’, in: *L’Osservatore Romano*, 10 april 2021, p. 9.

² A. Metalli, ‘Il ragionevole ossequio della fede [De redelijke gehoorzaamheid van het geloof]’, interview met L. Giussani, op. cit., p. 40.

Wat moet er gebeuren zodat mensen – jongeren en volwassenen – de redelijkheid van het geloof kunnen ontdekken? Op de Lekensynode van 1987 stelde Giussani: ‘De mens van vandaag, begiftigd met operationele mogelijkheden zoals nooit eerder in de geschiedenis, heeft er de grootste moeite mee Christus waar te nemen als duidelijk en zeker antwoord op de betekenis van zijn eigen vernuftigheid. De instituties geven dat antwoord vaak niet op een vitale manier. Wat ontbreekt, is niet zozeer de woordelijke of culturele herhaling van de boodschap. De mens van vandaag verwacht misschien onbewust de ervaring van de ontmoeting met personen voor wie het feit van Christus zó aanwezige werkelijkheid is dat hun leven erdoor verandert. Alleen een menselijke impact kan de mens van vandaag door elkaar schudden: een gebeurtenis die echo is van de aanvankelijke gebeurtenis, toen Jezus zijn ogen opsloeg en zei: ‘Zaccheüs, kom vlug naar beneden, want ik kom naar je huis’.³

Het vertrekpunt is de ervaring van een ontmoeting. Net als tweeduizend jaar geleden. Het kan nu niet anders zijn, want dan zou het geen christendom meer zijn. ‘Het is de grote methodologische ommekeer die de overgang van het religieuze zintuig naar het geloof markeert: het is geen zoektocht meer vol onbekends en duisters, maar de verrassing over een feit dat in de mensengeschiedenis heeft plaatsgevonden’. De aangehaalde getuigenissen hebben dit gedocumenteerd. ‘Dit is de voorwaarde zonder welke men niet eens over Jezus Christus kan spreken. Maar als we deze weg gaan, ontstaat er een vertrouwdheid met Christus, ongeveer zoals de relatie met onze eigen moeder en vader ons mettertijd steeds meer gaat bepalen’. Vanuit

³ L. Giussani, *L'avvenimento cristiano. Uomo Chiesa Mondo [De christelijke gebeurtenis. Mens, Kerk en wereld]*, Bur: Milaan 2003, p. 23-24.

de ervaring van de ontmoeting met zijn menselijkheid – die het gezicht, het uiterlijk heeft van concrete personen, van een bepaald gezelschap – worden we, omwille van de ervaren overeenstemming, gebracht ‘tot de grote vraag omtrent zijn goddelijkheid’.⁴

Dat het geloof dringend redelijk moet worden, geldt voor mensen van alle leeftijden – kinderen, jongeren en volwassenen – en levensomstandigheden.

Betekenisvol, en emblematisch voor het onderhavige probleem, is wat een studente hier schrijft: ‘De kwestie ‘zeker zijn van Christus’ is voor mij nog een open vraag. Na vele jaren in de beweging te zijn geweest, is het moment van de Mis en de Communie voor mij heel ongemakkelijk, omdat ik niet meer geloof. Ik ben mijn vrienden van de beweging dankbaar voor de intensiteit van leven die mij met een zekere regelmaat ‘opraapt’, maar ik kan niet negeren dat de beweging zich baseert op het ‘ongelooflijke’ feit van Christus, voor mij althans ongelooflijk, dat ik niet kan accepteren. Ik vraag me af: hoe kan hij, Christus, daar zijn, hoe kan hij in mij zijn? Ik begrijp niet waar en in wie Christus is, als wij allemaal menselijk en beperkt zijn. Dit lijkt me geen scepticisme, ik geloof eerder dat ik eindelijk niet meer verberg dat bepaalde dingen voor mij niet kloppen en ik kan niet meer doen alsof er niets aan de hand is. Het is alsof ik voor een fietswiel sta: ik zie alle spaken – de menselijke feiten, alle feiten die me gebeurd zijn, de personen – maar ik slaag er niet in de as te zien waar de spaken bij elkaar komen, het lijkt me een forcering en een zelfbegoocheling. Ik zie dat de liefde die ik ervaar tot me komt van mijn moeder, van mijn vader, van mijn vrienden, soms

⁴L. Giussani, *Aan de oorsprong van de christelijke claim*, op. cit., p. 10.

wat meer en soms wat minder, en ik begrijp niet goed hoe op een bepaald moment Christus erbij komt kijken’.

Ik ben deze vriendin dankbaar voor de durf en de openhartigheid waarmee zij haar vraag stelt. Het is vooral een teken dat ze zich in een gezelschap bevindt waar ze zich vrij voelt om de meest radicale vragen te stellen. En iedereen kan erkennen dat het absoluut niet vanzelfsprekend is dat je een plek hebt waar je je vragen kunt stellen, jezelf kunt blootgeven, risico’s kunt nemen zonder bang te zijn.

Alvorens in te gaan op de inhoud van de gestelde vraag, wil ik nog een ander getuigenis laten horen dat zich in hetzelfde perspectief beweegt.

‘Het zijn erg zware tijden: veel mensen krijgen corona en veel anderen lijden aan ‘gewone’ ziekten, die nu dikwijls niet goed behandeld worden omdat de zorg niet de gewone capaciteit beschikbaar heeft. Nog afgezien van de economische moeilijkheden, die voor veel mensen ernstig beginnen te worden. De angst om te leven en te sterven bijt zich vast in het vlees en het hart, ook van degenen die schijnbaar geen noemenswaardige problemen hebben. Men beleeft een soort ‘existentiële opschorting’, die spanning en zelfs hevige angst opwekt. In deze situatie ontkom je er niet aan, nog minder dan voorheen, je af te vragen wat werkelijk essentieel is. In onze schola stellen we onszelf hier veel vragen over en allen menen we dat, naast onze persoonlijke affecties en ons werk, waaraan we natuurlijk allemaal gehecht zijn, de gemeenschap waaraan we toebehoren essentieel is. Maar hier rijzen er twijfels, althans in sommigen van ons, over wat dit nu echt betekent. De gemeenschap beleven we elke dag in het vlees, niet alleen tijdens de schola. Het is ons huis, het is een bron van raad, van troost, van steun, vaak heel concreet. Het is de plek waar we de broederlijke liefde aan kunnen raken. De grote moeilijkheid, zou ik haast zeggen, is met God.

Sommigen van ons beleven zonder enige twijfel een relatie met Hem. Anderen verlangen er smartelijk naar, hebben er een onuitputtelijke heimwee naar: voor hen is het geloof dus niet simpelweg Hem vertrouwen en zich aan Hem toevertrouwen, maar een zoektocht. We worden zoekers van God, zoals het oude volk van Israël, en we zijn bang: wat als het nou gewoon een illusie is die we onszelf vormen, zonder enig fundament? Dat is de grote angst! Niemand heeft ooit God gezien, maar sinds de komst van zijn Zoon kunnen we de tekenen van Hem zien, en dat zou ons genoeg moeten zijn. Maar hoe kan ik troosten, niet alleen mezelf, in het duister van mijn dagelijkse angst, maar ook mijn vriend die al concreet, in zijn vlees, lijdt? Hoe kan ik hem vertellen over God? Hoe kan ik die vrede vinden waarmee ik elke omstandigheid, zelfs de meest negatieve, sereen en vol vertrouwen tegemoet kan treden? Hoe kan ik mij toevertrouwen aan mijn redding als ik enkel de mensen om mij heen kan zien, maar Hem noch kan zien noch kan aanraken? Zonder God verliest alles zijn zin en dat staat buiten kijf. Maar hoe kan een verlangen naar geloof echt doorleefd geloof worden?

Deze getuigenissen zijn de uitdrukking van een schreeuw. Dit zijn geen sceptici, maar jongeren en volwassenen die zich er niet tevreden mee stellen hun onbehagen te laten kalmeren door een willekeurig antwoord. Het zijn mensen in wie we de vraag van Dostojevski zien trillen: 'Kan een erudiete mens, een Europeaan van onze tijd, geloven, echt geloven, in de godheid van de zoon van God, Jezus Christus?'⁵ Zoals elk genie was Dostojevski profetisch, liep hij vooruit op wat iedereen dringend zou gaan voelen.

⁵Vgl. F. Dostoevski, *I demoni; Tacuini per 'I demoni'* [Boze geesten; Aanteekeningen voor 'Boze geesten'], red. E. Lo Gatto, Sansoni: Florence 1958, p. 1011.

Wat deze 'zoekers' vragen, is een manier om redelijke zekerheid te verkrijgen over wat ze ontmoet hebben. Zonder zo'n zekerheid zal hun verlangde hoop geen passend fundament vinden en wordt het voor hun vrijheid onmogelijk zich met al haar genegenheid te hechten aan die werkelijkheid waar ze tegenaan zijn gelopen. Meteen wordt zonneklaar dat het probleem van de hoop verwijst naar de zekerheid van het geloof.

In het licht van deze existentiële noodzaak kunnen we met groter bewustzijn de methode vatten waarin Giusani ons heeft binnengevoerd, de waarde ervan beseffen, zodat we ze niet in de la laten liggen van 'wat we toch al weten' omdat we enigszins vertrouwd zijn met de concepten. Door ze te volgen, kunnen we verifiëren of de weg die hij aangeeft, elk van ons voert van een 'verlangen naar geloof' naar 'echt doorleefd geloof'.

a) De methode van de morele zekerheid

Ieder voelt op zijn manier de noodzaak zekerheid te krijgen over Christus om tegenover de eigen behoeften aan volheid, waarheid en gerechtigheid te kunnen staan en tegenover de problemen waarmee het leven ons voortdurend prikkelt. Laten we ons dus concentreren op de vraag van de getuigenissen: hoe kun je Christus met zekerheid kennen en erkennen? Het is de vraag van het geloof, zelden we al. Welnu, het geloof is een kenmanier van de rede – geen goedkope sentimentaliteit: het is kennis van iets wat ik niet zie, door bemiddeling van een ander; ik zie het object niet onmiddellijk, niet rechtstreeks, maar ik kom erover te weten middels een getuige. 'Cultuur, geschiedenis en menselijk samenleven zijn gebaseerd op

het soort kennis dat geloof heet, [...] kennis van een werkelijkheid middels een getuige'. Hier interesseert het ons de kwestie van het geloof te ontwikkelen op een bepaald niveau, op 'het hoogste niveau van het leven: dat van de bestemming'.⁶

Giussani vervolgt zijn redenering: 'We kennen Christus niet rechtstreeks, noch door evidentie, noch door analyse van onze ervaring', net zoals, tweeduizend jaar geleden, Johannes en Andreas niet rechtstreeks het goddelijke zagen in die mens tegen wie ze aangelopen waren, Jezus van Nazaret. Wij bevinden ons in dezelfde situatie. Aangezien Christus het totale object van ons geloof is, rijst de vraag: 'Hoe kunnen we Christus zodanig leren kennen dat we [ons hele leven] op Hem kunnen laten steunen?'⁷ Als het geloof die vorm van kennis is die gebaseerd is op de bemiddeling van een getuige, dan is het eerste probleem: hoe kun je zeker worden van de betrouwbaarheid van deze getuige?

Wat is de manier om zekerheid te verkrijgen over een persoon? Van de verschillende methoden waarmee de rede in de verschillende werkelijkheidsferen zekerheid kan bereiken, interesseert ons hier de methode die betrekking heeft op het menselijke gedrag. Want er is een methode waarmee je tot wiskundige zekerheden komt, met een andere bereik je wetenschappelijke zekerheden, met weer een andere filosofische, maar er is een vierde methode van de rede die je tot zekerheden voert met betrekking tot het menselijke gedrag, tot morele zekerheden. Deze lijkt in zekere zin 'op die van het genie en van de kunstenaar', die vanuit tekens tot een intuïtie van het ware komen. 'Toen

⁶ L. Giussani, *Si può vivere così [Kan men zó leven]?*, Rizzoli: Milaan 2007, p. 27-28.

⁷ *Ibid.*, p. 42.

Newton de beroemde appel zag vallen, was dat voor hem een *teken* dat de grote hypothese liet doorschemeren. Vanuit een kleine aanwijzing komt het genie tot een universele intuïtie. De methode waardoor ik begrijp dat mijn moeder van mij houdt, waardoor ik zeker ben dat veel mensen mijn vrienden zijn, is niet mechanisch vastgelegd. Veeleer bemerkt mijn intelligentie dat dit de enige redelijke zin is, de enige passende verklaring voor het in één punt samenkomen van bepaalde ‘tekens’. Ook al worden die tekens honderdmaal, duizendmaal, tot in het oneindige vermenigvuldigd, hun passende verklaring blijft altijd dat mijn moeder van mij houdt. Duizenden aanwijzingen komen samen in dit punt: de enig mogelijke zin van het gedrag van mijn moeder is ‘dat mijn moeder van mij houdt’.⁸

Bij verschillende gelegenheden heb ik het voorbeeld van de moeder gebruikt, juist om de methode te benadrukken waarmee je van iemand zeker kunt worden: door het lezen van de tekens. Als iemand mij zou vragen: ‘Waaruit kan ik dan opmaken dat mijn moeder van mij houdt?’, dan zou ik antwoorden: ‘Dat kun je zien aan de tekens. Niet alle mensen doen wat jouw moeder voor je doet’.⁹ Na zoveel tekens gezien te hebben, zul je, als je trouw bent aan wat je gezien hebt, kunnen erkennen dat alles wat jouw moeder doet, maar één verklaring kan hebben, één convergentiepunt – zoals de spaken van het fietswiel waarover onze vriendin sprak –, namelijk haar liefde. Je

⁸ L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 44.

⁹ Von Balthasar merkt op: ‘Bij wie vragen opwerpen, moeten we het elementaire gevoel opwekken voor het mysterie en voor het respect ervoor. Aangezien de meeste mensen minstens één keer hebben liefgehad, kunnen we hen herinneren aan bepaalde wetmatigheden en ervaringen van de liefde en hen van daaruit naar de liefde van God voeren’ (H.U. von Balthasar, *Il chicco di grano. Aforismi [De graankorrel. Aforismen]*, Jaca Book: Milaan 1994, p. 42).

kunt het X noemen in plaats van liefde, maar feit blijft dat de gedragingen van jouw moeder tekens zijn van een onvoorwaardelijke bevestiging van jouw zijn die je zeker maakt van haar, je toestaat haar te vertrouwen. Liefde is niet iets dat ooit door een wetenschappelijke detector vastgesteld kan worden, middels een bepaalde analyse of experiment: de liefde is de zin van de tekens.

Giussani vervolgt: ‘De bewijsvoering voor een morele zekerheid is een geheel van aanwijzingen, waarvoor de enige passende verklaring, het enige toereikende motief, de enige redelijke interpretatie die zekerheid is’. We kunnen dat ‘niet alleen morele zekerheid, maar ook *existentiële zekerheid*’ noemen, voor zover ‘zij het moment betreft dat ik het verschijnsel ‘lees’, dat wil zeggen dat ik het geheel van de tekens intuïtief begrijp. Een voorbeeld. Ik ben er zeker van dat de persoon die nu tegenover mij zit me niet wil vermoorden; ook nadat ik dit heb verklaard, wil hij mij niet vermoorden, zelfs niet om te bewijzen dat ik ongelijk heb. Het is door een gedraging, een situatie te ‘lezen’, dat ik deze zekerheid bereik. Maar deze zekerheid heb ik niet voor de toekomst, wanneer de omstandigheden heel anders zouden kunnen zijn!’¹⁰

Hier aangekomen, maakt Giussani twee belangrijke opmerkingen.

Allereerst: ‘hoe meer aandacht ik aan jouw leven schenk, dat wil zeggen hoe meer ik jouw leven deel, des te zekerder ik van jou word. In die mate worden de tekens talrijker. Een voorbeeld: wie in het Evangelie begreep dat je die mens moest vertrouwen? Niet de menigte die naar hem toeging om zich te laten genezen, maar diegenen die hem gevolgd waren en zijn leven deelden. Samenleven en de-

¹⁰ L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 44-45.

len!¹¹ Als iemand daar staat te kijken en zegt: ‘Mooi zeg!’, maar vervolgens weggaat, dan verliest hij alles. Als ik de weerslag, het opspringen dat een bepaalde aanwezigheid in mij provoceert, niet volg, dan verlies ik het, dan verlies ik het beste van wat me overkomen is. Als je iemand één keer ziet en daarna nooit meer, dan kan de perceptie van waarheid, zelfs al heb je die echt wel gehad, vervagen. Wij willen de dingen graag snel begrijpen, voordat we betrokken raken, zonder onszelf te engageren. Maar hoe kunnen we zekerheid bereiken zonder ons te engageren? Het zou een fictie zijn. Terwijl, als we ons engageren, als we mee-gaan in de ervaren weerslagen, dan vermenigvuldigen de tekens zich en wordt onze overtuiging dieper. En daar de ervaring ons niet bedriegt, zullen we, als we ons vergissen, het meteen beseffen: ‘Ach nee, dit is niet hetgeen waarvan ik een intuïtie gehad heb’.¹²

In de tweede plaats en omgekeerd, zo onderstreept Giussani, ‘hoe meer iemand door en door mens is, des te meer [is] hij in staat [...] met weinig tekens zekerheid over de ander te bereiken. Dit is het genie van het mens-zijn, het genie dat in staat is de waarheid af te lezen van het gedrag, van de levenswijze van de andere mens. Hoe meer iemands mens-zijn ontwikkeld is, des te groter is zijn vermogen om iets met zekerheid waar te nemen. ‘Vertrouwen is goed, wantrouwen beter’, luidt een zegswijze. Dit is een nogal oppervlakkige wijsheid, want het vermogen iemand vertrouwen te schenken, is juist een eigenschap van de sterke en zekere mens. De onzekere mens vertrouwt niet

¹¹ *Ibid.*, p. 45.

¹² De ‘oplossingen worden [hier] niet zozeer bereikt met redeneringen, als wel [veeleer] met de rede, met de waarheid van de dingen zelf en met de ervaring’ (Willem van Saint-Thierry, ‘Natura e valore dell’amore [Aard en waarde van de liefde]’, 31, in: Id., *Opere [Werken]*/3, Città Nuova: Rome 1998, p. 97).

eens zijn eigen moeder. Hoe meer iemand echt mens is, des te meer is hij in staat de ander te vertrouwen, omdat hij intuïtief begrijpt om welke passende redenen hij iemand vertrouwen kan.¹³

b) Een allermenselijkste weg

Om iemand te leren kennen, moet je met hem samenleven, hebben we gezegd. Samenleven vergt tijd, en daarom zal alleen wie bereid is de vereiste tijd te investeren, passende, redelijk gefundeerde zekerheid kunnen verwerven over de ander. Dit samenleven in de tijd vergt uiteraard aandacht voor de tekens die die persoon van zichzelf biedt. Het is een allermenselijkste weg, die een onmiskenbaar vertrekpunt heeft: ‘Wanneer we een persoon ontmoeten die belangrijk is voor ons leven, dan is er altijd een eerste moment waarop we dit intuïtief aanvoelen: iets in ons wordt in het nauw gedreven door de evidentie van een erkenning waaraan we ons niet kunnen onttrekken: ‘hij is het’, ‘zij is het’.¹⁴

In zekere zin zit alles al in het begin, zoals de uitdrukking ‘evidentie van een erkenning waaraan we ons niet kunnen onttrekken’ het zegt. Het onvermijdelijke karakter van de erkenning kan wellicht doen denken dat de weg al afgelegd is, dat de definitieve kennis al bereikt is. Maar zo is het niet, zoals de ervaring van ieder van ons kan bevestigen. Als je van iemand zeker wilt worden, dan is die evidentie het begin van een weg die afgelegd moet worden. Daarom vervolgt Giussani: ‘Maar alleen als er ruim-

¹³ L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 45.

¹⁴ L. Giussani, *Aan de oorsprong van de christelijke claim*, op. cit., p. 78.

te is voor de herhaling van deze ervaring, krijgt de eerste indruk existentieel gewicht. Met andere woorden, alleen door een samenleven wordt deze indruk steeds radicaler en dieper in ons ingeprent, totdat hij, op een gegeven moment, zekerheid wordt'.¹⁵

De kwestie is dezelfde, zowel wanneer je een belangrijk iemand ontmoet, in brede zin, als wanneer je Christus, het christelijke gezelschap ontmoet. Voor Johannes en Andreas, voor Petrus en de anderen is deze weg van voortschrijdende kennis, vol herhalingen en zich opstapelende tekens, noodzakelijk geweest, net zoals voor ons. 'En deze weg van 'kennis' zal in het evangelie nog vele bevestigingen krijgen, zal dus nog veel steun behoeven, zodanig dat de uitdrukking 'en zijn leerlingen geloofden in Hem' herhaaldelijk zal terugkeren, tot het einde toe'. We kunnen deze weg niet vermijden en dat zou ons trouwens ook niet goed uitkomen. 'Deze kennis zal een langzaam groeiende overtuiging zijn, en geen enkele volgende stap zal de voorgaande tegenspreken: ook eerder hadden de leerlingen al geloofd. Door met hem samen te leven wordt dat uitzonderlijke karakter, dat anders-zijn, dat hen vanaf het eerste moment had getroffen, bevestigd. Met het samenleven wordt die bevestiging versterkt'.¹⁶

De afstand tussen de eerste perceptie, de eerste indruk vol evidentie, en de zekerheid, impliceert 'de weg van de overtuiging [...] in opeenvolgende momenten van erkenning, die tijd en ruimte moeten krijgen om te kunnen plaatsvinden'. Het is een wetmatigheid zonder uitzonderingen. 'Zo zeer is het waar dat kennis van een object ruimte en tijd vergt, dat deze wet des te meer geldt wan-

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, p. 78-79.

neer het object pretendeert uniek te zijn. Ook degenen die deze uniciteit het eerst ontmoet hebben, hebben deze weg moeten volgen'.¹⁷ Ook wij hebben zo'n weg nodig. Ieder kan beslissen of hij hem wil doorlopen of de zaak wil loslaten. Alles speelt zich af in de bereidheid waarmee wij, door de overeenstemming, de weerslag, het aanvankelijke opspringen dat we hadden in de ontmoeting, te *volgen*, er de draagwijdte van verifiëren, zonder iets te forceren, de benodigde tijd nemend om tot zekerheid te komen.

c) Een aanwezigheid zonder weerga

Het is precies zoals het gebeurt in een affectieve relatie. Hoeveel samenleven heeft een kind nodig om er zeker van te worden dat zijn moeder van hem houdt en het haar kan vertrouwen? Gewoonlijk houden we geen rekening met dit proces, enkel omdat het onmerkbaar plaatsvindt. Hetzelfde gebeurt in het samenleven met Christus, met de menselijke werkelijkheid van Zijn aanwezigheid nu: elke dag worden we overweldigd niet slechts door gebaren en tekens zoals die waartoe een moeder in staat is, maar ook door tekens met een andere inhoud dan die welke enige moeder van nature kan bieden.

Lezen we uit het Evangelie volgens Marcus: 'Toen [Jezus] enige dagen later in Kafarnaüm was teruggekeerd, en men hoorde dat Hij thuis was, stroomden de mensen in zulk een aantal samen, dat zelfs de ruimte vóór de deur geen plaats meer bood toen Hij hun zijn leer verkondigde. Men kwam een lamme bij Hem brengen, die door vier mannen gedragen werd. Omdat zij wegens de menigte geen moge-

¹⁷ *Ibid.*, p. 79.

lijkheid zagen hem dicht bij Jezus te brengen, legden ze het dak bloot boven de plaats waar Jezus zich bevond, maakten er een opening in en lieten het bed waarop de lamme uitgestrekt lag, zakken. Toen Jezus hun geloof zag, zei Hij tot de lamme: ‘Mijn zoon, uw zonden zijn u vergeven’. Er zaten enkele schriftgeleerden bij en dezen zeiden bij zichzelf: ‘Wat zegt die man daar? Hij spreekt godslasterlijk! Wie anders kan er zonden vergeven dan God alleen?’ Uit zichzelf wist Jezus aanstonds dat zij zo redeneerden, en Hij zei hun: ‘Wat redeneert gij toch bij uzelf? Wat is gemakkelijker, tot de lamme te zeggen: Uw zonden zijn u vergeven, of: Sta op, neem uw bed en loop? Welnu, opdat ge zult weten dat de Mensenzoon macht heeft op aarde zonden te vergeven’, sprak Hij tot de lamme: ‘Ik zeg u, sta op, neem uw bed mee en ga naar huis’. De man stond op, nam zijn bed en voor aller ogen ging hij onmiddellijk naar buiten. Iedereen stond er versteld van, en ze verheerlijkten God en zeiden: ‘Zoiets hebben wij nog nooit gezien’.¹⁸

De genezing van de lamme maakt de aanwezigen sprakeloos. ‘Iedereen stond er versteld van’. Maar de draagwijdte van dit gevoel van verbazing wordt nog vergroot door de ‘claim’ zonden te kunnen vergeven: “Opdat ge zult weten dat de Mensenzoon macht heeft op aarde zonden te vergeven”, sprak Hij tot de lamme: ‘Ik zeg u, sta op, neem uw bed mee en ga naar huis’’. Door middel van het ene introduceert Jezus tot de erkenning van het andere. En bij degenen die getuigen zijn van het wonder, wordt een bres geopend. Men ‘stond er versteld van, en ze verheerlijkten God’. Wat ze gezien hebben, is een teken dat verwijst naar God, die handelt door middel van de uitzonderlijkheid van de aanwezigheid die ze voor zich hebben en die hen

¹⁸ Mc 2,1-12.

doet uitroepen: ‘Zoiets hebben wij nog nooit gezien’! Laten we ons dan in de schoenen plaatsen van Petrus, Andreas, Johannes en de anderen die elke dag bij Jezus waren en zagen hoe Hij de lamme genas, de blindgeborene het zicht teruggaf, de storm op het meer kalmeerde. En niet alleen dat. Hij had op henzelf en op de anderen, op de hele werkelijkheid, een blik die anders was dan die van wie dan ook: onvergelijkbaar menselijk. Ze bevonden zich tegenover tekens die even concreet en onherleidbaar waren als die van een moeder, maar tegelijkertijd daarmee onvergelijkbaar: het waren tekens van een uitzonderlijkheid, van een aanwezigheid die als niets anders overeenstemde met hun hart. Ook zij zeiden, net als de anderen, méér nog dan de anderen: ‘Zoiets hebben wij nog nooit gezien’.

De weg van de leerlingen kent een moment waarop de zekerheid die zij bereikt hadden over zijn persoon, hun bewustzijn van zijn uniciteit, expliciet wordt. Laten we nog eens de manier doorlopen waarop Giussani ons dat moment laat herbeleven.

Die dag werd Jezus gevolgd door een grote menigte die ‘om hem te horen spreken, zelfs vergat om te eten, zelfs geen vermoeidheid meer voelde’. De mensen volgden hem nu al bijna drie dagen. Toen hij de top van de heuvel bereikt had, zag Jezus ‘die vloed die de flanken van de heuvel bedekte... ‘en kreeg medelijden met hen’. [...] Dus zei hij tegen de apostelen: ‘Laat de mensen gaan zitten’. Ze gingen zitten en hij gaf hun allemaal te eten. Tegenover deze laatste geste bereikte het enthousiasme van degenen die achter hem aan waren gegaan om hem te horen spreken – zo onweerstaanbaar was de fascinatie die hen gegrepen had – ‘zijn hoogtepunt en begon iedereen Christus toe te roepen dat hij de koning was die moest komen’. De volgende dag was het sabbat en ging hij vol-

gens zijn gewoonte naar de synagoge. Die sabbat ‘ging de Bijbelpassage over de Joden die in de woestijn door God gevoed werden met het manna. En Jezus zei: ‘Jullie vaders werden gevoed met manna, maar zijn vervolgens toch gestorven. Ik breng jullie een manna, ik breng jullie een brood waardoor wie het eet, niet meer sterft’. [...] ‘Ik geef jullie mijn vlees te eten en mijn bloed als drank. En wie eet van dit brood en dringt van dit bloed zal leven voor altijd’. Bij het horen van deze woorden barstten de aanwezigen, met aan het hoofd de schriftgeleerden en farizeeën, uit in een felle reactie: “Hebben jullie het gehoord? Hij is gek, hij is gek! Wie kan zijn vlees te eten en zijn bloed te drinken geven? Hij is gek, hij is gek!’ [...] Langzaam volgden de mensen de farizeeën en de schriftgeleerden en verlieten ze allemaal de synagoge’. Maar een klein groepje bleef achter: het groepje van die twaalf. Ze waren zwijgend blijven zitten. Jezus wendt dan zijn blik tot hen: “Willen jullie soms ook weggaan?’ Hij verzacht de onvoorstelbaarheid van wat hij zei niet, maar dringt aan: ‘Willen jullie soms ook weggaan?’ Toen maakte Simon, onstuimig, zoals gewoonlijk, zich tot woordvoerder van allen en zei: ‘Meester, ook wij begrijpen niet wat je zegt, maar als we van jou weggaan, waar moeten we dan heen? Alleen jij hebt woorden – de ware vertaling zou moeten zijn: – die overeenstemmen met het hart, die zin geven aan het leven’. Maar wat zijn woorden die overeenstemmen met het hart? Redelijke woorden! De rede is het ontdekken van de overeenstemming. [...] ‘Dit hier begrijp ik niet, maar als ik van Hem wegga, dan is er niemand meer die tot mij spreekt volgens het hart’.¹⁹

¹⁹ L. Giussani, *Si può vivere così?*, op. cit., p. 133-138.

Hun onmiddellijke reactie was dus, uitgedrukt bij monde van Petrus: “Wij moeten jou volgen omdat je de enige persoon bent, het enige zo uitzonderlijke geval dat iemand spreekt op een manier die altijd overeenstemt met het hart. En als je nu iets anders zegt dan betekent dat dat wij het nu, vooralsnog, niet begrijpen. Je zult het ons wel een keer uitleggen, we zullen het morgen wel begrijpen, maar we kunnen je niet verlaten omdat we dit woord nu niet begrijpen’. [...] En inderdaad, wie is weggegaan, heeft zichzelf tegengesproken, is weggegaan in tegenspraak met zichzelf’. Wat is de meest redelijke positie? ‘Het juiste is wat Petrus en zijn andere vrienden gedaan hebben, dat ze hem toch zijn blijven volgen: ‘Ook al begrijpen we dit niet, toch spreekt niemand volgens het mensenhart zoals jij doet, dus als we van jou weggaan, naar wie moeten we dan? Dan heeft het leven geen zin meer”. Dit, zo onderstreept Giussani, is ‘de oorsprong van een affectieve houding. De anderen gingen weg en wezen hem af, ondanks wat ze gezien en gehoord hadden; dit groepje bleef aan Hem gehecht en volgde hem: het is het begin van het begrip gehoorzaamheid, dat ontstaat [...] als een redelijke houding. [...] Het was terecht hem te volgen, want anders zouden ze alle voorgaande maanden die ze met Hem hadden doorgebracht, moeten loochenen, maanden waarin het voor hen evident geworden was dat die mens anders was dan alle andere’.²⁰

Je kunt duidelijk de weg zien die de leerlingen gegaan zijn, waardoor ze steeds meer met hem verbonden raakten. Elke dag werden ze meer ‘gegrepen’. Jezus was het affectieve centrum van hun leven geworden. ‘Het leven van de mens bestaat in de affectie die hem ten principale on-

²⁰ *Ibid.*, p. 138-140.

dersteunt en waarin hij zijn grootste bevrediging vindt'.²¹ Wij zijn geroepen dezelfde beslissende weg te gaan. De afgelopen jaren heb ik vaak moeten denken aan een zin die Giussani me bij een bepaalde gelegenheid gezegd heeft: 'Kijk Julián, het verschil zit hem uiteindelijk tussen wie een stabiel werk gedaan heeft en wie niet'.

d) Het geloof is de erkenning van een Aanwezigheid

Hoe meer de tekenen van Zijn uitzonderlijkheid zich vermenigvuldigden, des te meer voelden ze in zichzelf een paradoxale vraag uitbarsten (want ze wisten over Hem alles wat men over hem kon weten), een vraag die ze niet konden beantwoorden terwijl dat wel noodzakelijk was: 'Wie is hij toch?'²² De vraag werd uitgelokt door hun voortdurende verbazing over de uitzonderlijkheid van Zijn aanwezigheid. Want in de ervaring van het samenleven met Jezus kwam steeds sterker een factor van de realiteit van die mens naar boven die ze niet konden verklaren, hoe hard ze het ook probeerden, maar die ze tegelijkertijd evenmin konden elimineren.

Op een gegeven moment, terwijl ze samen waren in de buurt van Caesarea van Filippus, vroeg Jezus hun: 'Wie zeggen de mensen dat ik ben?' Ze antwoordden: 'Sommigen zeggen Johannes de Doper, anderen Elia, weer anderen Jeremia of een van de profeten'. Onmiddellijk daarna richt Jezus de vraag tot henzelf: 'Maar jullie, wie zeggen jullie dat ik ben?' Deze keer was het Petrus die met beslistheid het woord nam: 'U bent de Christus, de Zoon van de

²¹ Sint-Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, II, IIe, q. 179, a. 1.

²² Vgl. Mt 8,27.

levende God'.²³ Wanneer Petrus deze woorden uitspreekt, zo merkt Giussani, op, herhaalt hij 'waarschijnlijk [...] wat hij Jezus zelf ooit heeft horen zeggen (al begreep hij er de volle betekenis niet van)'.²⁴ Laten we ons afvragen: waarom doet hij dat, waarom herhaalt hij de woorden die die mens over zichzelf gezegd had? Hij herhaalt ze, maakt ze tot de zijne, omdat het hem, na drie jaar met Jezus samengeleefd te hebben, na de vele tekens die hij gekregen had, inmiddels wel duidelijk was dat als hij die mens niet kon vertrouwen, hij ook zichzelf niet kon vertrouwen. Op grond van de zekerheid die hij over Jezus bereikt heeft, aanvaardt hij als waar wat Deze over zichzelf zegt. Welnu, dat is het geloof: 'Als waar erkennen wat een historische Aanwezigheid over zichzelf zegt',²⁵ instemmen met Zijn aanwezigheid door als waar te bevestigen wat Hij zegt. 'Het geloof is een handeling van de rede die bewogen is door de uitzonderlijkheid van een Aanwezigheid die de mens ertoe brengt te zeggen: 'Hij die spreekt is waarachtig, Hij zegt geen leugens, ik aanvaard wat Hij zegt''.²⁶

Tweeduizend jaar later bevinden wij ons in precies dezelfde situatie. Zoals Petrus en de andere vrienden van doen hadden met de mens Jezus van Nazaret – geen visioen, een mens –, zo hebben wij nu te maken met de menselijke werkelijkheid waarbinnen Christus zich aanwezig maakt, met het gezelschap dat zijn Lichaam in de geschiedenis is, de Kerk, volgens het gezicht waarmee het ons aangeraakt heeft. Ook wij kunnen zeggen, vanwege de ervaring die we met dit gezelschap hebben,

²³ Vgl. Mt 16,15-16.

²⁴ L. Giussani, *Aan de oorsprong van de christelijke claim*, op. cit., p. 108.

²⁵ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 35.

²⁶ *Ibid.*, p. 35-36.

vanwege de menselijke verandering die we gedocumenteerd zien in degenen die er met eenvoud aan toebehooren, vanwege de vreugde en de gratuiteit die we erin zien opbloeien, ondanks alle beperkingen, de broosheid en de miserie van eenieder: in deze 'ervaring van ons [zit] iets dat niet van haarzelf komt: iets onvoorzienbaars en mysterieus, maar het zit wel in onze ervaring'; 'hier binnen zit een factor, een factor die beslissend is voor dit gezelschap, voor bepaalde resultaten van dit gezelschap, voor bepaalde resonanties in dit gezelschap, zo verrassend dat als ik niet iets anders bevestig, ik geen recht doe aan mijn ervaring, want de rede is de ervaarbare werkelijkheid bevestigen volgens alle factoren die deze samenstellen, alle factoren. Er kan een samenstellende factor zijn waarvan je de echo hoort, waarvan je de vrucht aanvoelt, waarvan je zelfs het gevolg ziet, maar die je niet rechtstreeks kunt zien; als ik dan zeg: 'Dan is hij er niet', maak ik een fout, want dan elimineer ik iets van de ervaring, dan ben ik niet meer redelijk'.²⁷

En met welk instrument kan ik deze factor leren kennen? Met die intelligentie van de werkelijkheid die we geloof noemen. Het 'geloof is een vorm van kennis die de grens van de rede te boven gaat', die 'iets vat wat de rede niet kan vatten'. Het geloof, zo zegt Giussani, 'is een kenact die de Aanwezigheid vat van iets wat de rede niet zou kunnen vatten, maar wat toch bevestigd moet worden, anders zou je iets wat in je ervaring zit, wat de ervaring *aanduidt*, moeten ontwijken, moeten elimineren'. Dat Christus nu hier is, onder ons, '[dat kan] de rede [...] niet waarnemen zoals ze waarneemt dat jij hier

²⁷ L. Giussani, *Si può vivere così?*, op. cit., p. 271-272.

bent, is dat duidelijk? Toch kan ik niet anders dan toegeven dat Hij er is'.²⁸

Het probleem van het geloof doet zich vandaag voor op dezelfde manier als tweeduizend jaar geleden, met het opkomen van dezelfde vraag: 'Wie is hij toch?' Het is de vraag 'die opkomt in iemands hart, al zegt hij het ook niet met woorden, bij het zien van een bepaalde persoon of bepaalde mensen of een bepaalde gemeenschap of een bepaalde manier van leven: 'Hoe kunnen die zó zijn?'.²⁹ Het is de impliciete, onuitgesproken vraag van die barman tegenover de studenten die zijn bar bezoeken, maar het is vooral de vraag die in onszelf is opgekomen tegenover de menselijke werkelijkheid waarop we gestuit zijn. Ieder zoekt zijn eigen antwoorden. Maar als deze niet in staat zijn de menselijke nieuwheid te verklaren die we toch zien, waaraan we deelnemen, dan is het redelijk, coherent met heel de afgelegde weg, om ons open te stellen voor het – voor ons onvoorstelbare – antwoord dat ons wordt aangereikt door de levende traditie van de Kerk, door het ontmoete gezelschap: 'Wij zijn zo omdat Christus onder ons aanwezig is'. De Kerk stelt zichzelf voor als de voortzetting van Christus in tijd en ruimte, als de plaats en het teken van Zijn aanwezigheid,³⁰ en net als Petrus kunnen wij, op grond van de geconstateerde uitzonderlijkheid, van de ervaren, onvoorstelbare overeenstemming, van de bereikte zekerheid, door de kracht van Zijn genade, Christus' aanwezigheid erkennen in deze menselijke werkelijkheid, de woorden die Petrus als eerste heeft uitgesproken, tot de onze maken.

²⁸ *Ibid.*, p. 272.

²⁹ L. Giussani, *Si può (veramente?!) vivere così?*, op. cit., p. 130-131.

³⁰ Vgl. L. Giussani, *Waarom de Kerk*, op. cit., p. 296.

e) *Waar komt dan de schaduw vandaan die over de waarheid hangt?*

Waarom blijft er, wanneer iemand deze weg heeft afgelegd, zoals velen van ons gedaan hebben, dan toch nog een onzekerheid?

Vaak schrijven wij onze onzekerheid toe aan een gebrek aan tekens of een zwakke evidentie of ook aan onze incoherentie tegenover de waargenomen evidentie. Maar, zo merkt Giussani op, ‘de schaduw die over de waarheid hangt, ligt niet aan een gebrek aan evidentie en aan rede, maar – altijd, absoluut altijd – aan een gebrek aan genegeheid ervoor, want de waarheid heeft haar evidentie in zich, draagt haar in zich, ze staat gewoon op haar gezicht te lezen’. De waarheid ontdek je ‘precies zoals wanneer je verrast bent wanneer er op straat een mooie vrouw voorbijkomt. Je zegt dan: ‘Wat mooi!’ Het is van dezelfde aard en onmiddellijkheid; je kunt je er niet met redeneerkunst uitdraaien, het is zo! De waarheid draagt in zich, op haar voorhoofd geschreven, de evidentie, de evidentie van zichzelf’. Daarom heeft de onzekerheid die bij ons binnensluipt ‘geen redenen; ze heeft niet als ‘direct object’ de inhoud van de verkondiging, ze is altijd indirect, ‘ze is de verlegenheid, de onwil, de vermoeidheid, de moeite die we zouden moeten doen tegenover de zekere waarheid die onze horizon is binnengetreden’: de onzekerheid ontstaat als een ‘leugen’, en ‘de leugen is een ethische houding’, een houding die we aannemen, ‘geen handeling van de intelligentie’.³¹

Er kan geen cognitieve zekerheid zijn zonder sympathie voor de werkelijkheid, zonder verbazing en af-

³¹ L. Giussani, *Uomini senza patria* (1982-1983), op. cit., p. 255-256.

fectieve betrokkenheid, zonder ‘actieve oprechtheid’³² tegenover het voorwerp dat je wilt beschouwen, zonder *affectus*, zonder bewogenheid. Onze ziel is *touchée*, geraakt: ware kennis bestaat uit de combinatie van deze twee factoren’.³³

Een kostbare documentatie van dit alles kunnen we vinden in die ‘momenten van personen’ waarop zij zó gegrepen worden door een gebeurtenis dat het hun niet lukt hun genegenheid voor het ware dat voor hun ogen gebeurt, te blokkeren.

‘Beste Julián, toen jij, afgelopen maandag, tijdens de bijeenkomst met de studenten, aan iemand die wat gezegd had, vroeg: ‘Als Jezus nu zou komen en jou zou vragen: ‘Hou je van mij?’, wat zou je dan antwoorden?’, toen merkte ik dat ik met heel mijn wezen, meer nog dan met woorden – tot tranen geroerd – uitschreeuwde: ‘Ja’, mijn antwoord is ja. Ik merkte dat ik een weerslag had die al het overige naar de achtergrond drong en me vulde met het pure verlangen om toe te geven aan dat ‘ja’. Deze reactie heb ik niet altijd gehad. Het gebeurde me voortdurend in de maand waarin ik zou besluiten om de weg van de verificatie te beginnen van de roeping tot de maagdelijkheid, een jaar geleden: veel begreep ik niet, ik zat vol vragen, ik ging meermaals twijfelen aan wat ik toch al erkend had, maar voortdurend, tegenover de grote dingen die mij gebeurden, barstte mijn verlangen uit om ‘ja’ te antwoorden. Het is iets dat uit mij naar buiten komt nog voor ik het kan verklaren; voordat ik

³² L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 62.

³³ L. Giussani, *Si può (veramente?) vivere così?*, op. cit., p. 61. Jevdokimov stelt: ‘Voor de moderne mens is de moeilijkheid de scheiding tussen verstand en hart, tussen kennis en waarde-oordelen’ (P. Jevdokimov, *Le età della vita spirituale [De tijdperken van het geestelijk leven]*, Il Mulino: Bologna 1968, p. 219).

de feiten, herinneringen en gedachten op een rij kan zetten, heeft mijn persoon al ‘ja’ geantwoord. Van hieruit wordt het steeds interessanter om terug te kijken op alle feiten van mijn leven waaruit deze reactie, deze genegenheid is voortgekomen, mijn geschiedenis en weg helder te krijgen en zo mijn verbazing en dankbaarheid te laten toenemen. Maar alleen al het feit dat ik die weerslag voel, is voor mij een aanwijzing dat wat er gebeurt en mij aantrekt, waar is’.

Wie de zekerheid van het geloof bereikt heeft, kan de kwestie van de hoop onder ogen zien. Waar komt de hoop vandaan?

2. De zekerheid van het geloof is het zaad van de zekerheid van de hoop

Péguy schrijft: ‘Om te hopen, mijn kind, moet je zeer gelukkig zijn, moet je een grote genade hebben verkregen, hebben ontvangen’.³⁴ Dit is wat naar voren komt in de getuigenissen die we gelezen hebben: het gebeuren van een genade die ons doet opspringen en hoop wekt.

Wat is de grootste genade die we ontvangen hebben? De ontmoeting met Christus, die ‘door zichzelf te brengen, alle nieuwheid gebracht heeft’, de nieuwheid van elke omstandigheid, elke relatie, elke situatie. We hebben een aanwezigheid ontmoet die ons heeft laten opspringen, we zijn aangekeken met een ongekende tederheid, omhelsd en vergeven boven alle verbeelding.

³⁴ Ch. Péguy, *Het portaal van het mysterie van de tweede deugd*, Betsaida: 's-Hertogenbosch 2014, p. 44.

Wanneer iemand de nieuwheid gezien heeft die Christus in het leven introduceert en uitgekomen is bij de zekere erkenning van Zijn aanwezigheid, dan kan hij niet anders dan zich herkennen in de ervaring van Sint-Paulus: 'Wat moeten wij hieraan nog toevoegen? Indien God voor ons is, wie zal dan tegen ons zijn? Hij heeft zelfs zijn eigen Zoon niet gespaard, voor ons allen heeft Hij Hem overgeleverd. En zou Hij ons na zulk een gave ook niet al het andere schenken? Wie zal Gods uitverkorenen aanklagen? God die rechtvaardigt? Wie zal hen veroordelen? Christus Jezus misschien, die gestorven is, meer nog, die is opgewekt en die, gezeten aan Gods rechterhand, onze zaak bepleit? Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? Verdrukking wellicht of nood, vervolging, honger, naaktheid, levensgevaar of het zwaard? Er staat immers geschreven: *Om Uwentwil bedreigt ons de dood de gehele dag; wij worden behandeld als slachtvee*. Maar over dit alles zegevieren wij glansrijk, dankzij Hem die ons heeft liefgehad'.³⁵

Wie Zijn gezelschap heeft ervaren, wie erkend heeft dat Hij voor ons zijn leven heeft gegeven, kijkt naar alles met deze Aanwezigheid in zijn ogen: 'Ik ben ervan overtuigd, dat noch de dood noch het leven, noch engelen noch boze geesten, noch wat is noch wat zijn zal, en geen macht in den hoge of in de diepte, noch enig wezen in het heelal ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, die is in Christus Jezus onze Heer'.³⁶

Waar komt dus de hoop vandaan? De hoop ontstaat uit de erkenning van Christus' aanwezigheid in een menselijk anderszijn, ze is als een bloem van het geloof. Het is

³⁵ Rom 8,31-37.

³⁶ Rom 8,38-39.

eenvoudig. Laten we denken aan een kind dat zeker is van zijn moeder, die het erkend heeft als een goede aanwezigheid. Het kind kan niet denken aan de toekomst, aan de volgende dag, zonder te steunen op zijn zekerheid van de aanwezigheid van zijn moeder, op de zekerheid dat zijn moeder er altijd voor hem zal zijn, wat er ook moge gebeuren. Wat geldt voor een kind, geldt voor ieder van ons.

‘Vaak stel ik mijn hoop op het feit dat ons niets ergs zal overkomen. Ik gebruik het woord ‘hopelijk’ en druk daarmee het algemene en enigszins bijgelovige vertrouwen uit van wie ‘hoopt’ dat het hem goed blijft gaan. Maar deze houding houdt geen stand, want in werkelijkheid zijn we nergens veilig voor. Eens sprak ik met mijn dochter van zeven over de mogelijkheid om mijn ouders die ver weg wonen terug te zien, en riep daarbij uit: ‘hopelijk!’ Zij had goed aangevoeld hoe sceptisch ik was over de mogelijkheid dat dat kon gebeuren en antwoordde daarom: ‘Mam, als je zó hoopt, dan betekent dat dat je niet gelooft’. En ze had gelijk: hoop heeft te maken met zekerheid. Wat voor zekerheid? Wat voor zekerheid heb ik nodig om te kunnen hopen? De zekerheid dat, wat er ook met mij en mijn dierbaren moge gebeuren, het duister niet zal winnen, het lijden en de wanhoop niet het laatste woord zullen hebben. Die zekerheid heb ik nu nodig. Mijn kinderen zijn hier een levend voorbeeld van. Voor hen is het leven altijd iets in het nu, dat met zekerheid naar de toekomst kijkt. Ze zijn bijna nergens bang voor, behalve voor het donker. Maar ook dan zijn ze rustig omdat wij er zijn. Juist, en ikzelf?’

Ook wij kunnen alleen maar positief over de toekomst denken, wat er ook moge gebeuren, op grond van de erkenning dat Christus, deze Aanwezigheid die middels een ontmoeting ons leven is binnengegaan, ons nooit alleen

laat – zoals we ook tijdens de pandemie hebben kunnen ervaren.

De hoop ontstaat, haast zonder dat we het merken, als een bloem van het geloof, dat wil zeggen ze ontspringt uit onze zekerheid van de aanwezige Christus, die haar elke achterdocht laat uitdagen die in ons opkomt. ‘De grote genade waaruit de hoop geboren wordt, is de zekerheid van het geloof; de zekerheid van het geloof is het zaad van de zekerheid van de hoop’. Zij groeit dus mettertijd, zoals een zaadje. ‘Het kleine zaadje dat vandaag in de grond gaat, zal pas in september van het komende jaar beginnen uit te schieten en pas na vier of vijf jaar de vorm van een plantje beginnen te krijgen, met die vriendelijke en vreemde kenmerken’.³⁷

Om te hopen ‘moet je een grote genade hebben ontvangen’, de genade van de zekerheid over iets in het nu: hoe doorslaggevend dit is, kunnen we in de huidige situatie nog duidelijker appreciëren. ‘Niemand is zeker in het heden; allen zijn zeker in het heden als ze er niet over nadenken; maar als ze erover nadenken... dan hebben ze geen enkele zekerheid’. Velen kunnen zich misschien getroost voelen door hun geld, door hun carrière, door een goede gezondheid, maar als iemand hun hier een serieuze vraag over stelt, bemerkt hij hoe zeldzaam ‘echte zekerheid over de ultieme betekenis van het leven’ is. En toch is het alleen ‘de zekerheid van iets tegenwoordigs, dus van een betekenis in het nu, die, mettertijd, een zekerheid in de toekomst laat ontstaan’.³⁸

‘Vanaf het begin van deze pandemie ben ik bang geweest, vanwege een gezondheidsissue van me waardoor

³⁷ L. Giussani, *Si può vivere così?*, op. cit., p. 184.

³⁸ *Ibid.*

ik in een ‘risicogroep’ val. De zomerperiode had doen geloven dat alles wat meer onder controle was. Er werd ook bericht over vaccins en ik had al tegen mezelf gezegd: ‘Ik ben veilig! Ik hoef niet meer bang te zijn’. Ik had mijn hoop dus gesteld op het vaccin. Maar korte tijd later stond alles alweer op zijn kop. Ik was zwanger geraakt en werd niet meer gevaccineerd (vanwege de risico’s die dat met zich mee zou kunnen brengen volgens de dokter die ik, op aanwijzing van de Italiaanse gezondheidsautoriteiten, geraadpleegd had). Mijn man had – gelukkig – een nieuwe baan gevonden, maar nu kon hij niet meer thuis blijven, zoals het afgelopen jaar. Bovendien had de stad waar ik woon, in deze nieuwe coronagolf een recordaantal infecties. Maar waar is dan mijn hoop, zei ik tegen mezelf? Tijdens mijn dagen stel ik me dikwijls deze vraag, die me als het ware aanspoort om te verifiëren wat er gebeurt en wat me omringt. Deze vraag laat me opnieuw op weg gaan. Wanneer bijvoorbeeld mijn man en ik, allebei van nature nogal bangelijk, ons door de angst laten overweldigen, dan is het soms voldoende dat we elkaar vragen: ‘Is er hoop?’, om weer naar iets anders te gaan kijken, of beter gezegd naar een Ander die in ons leven gebeurd is en ons gegrepen heeft. En dan vragen we Hem, Hem die onze hoop is! Dit is voor ons een dagelijks verificatiewerk geworden. Een voorval heeft me de kwestie van de hoop beter laten begrijpen. Onlangs is mijn oudste zoon, die sinds zijn geboorte gehandicapt is, acht jaar geworden. Die avond hebben we, voor we de verjaardagstaart gingen aansnijden, aan onze kinderen gevraagd om anders te bidden dan anders: elk moest een reden uitspreken waarom hij dankbaar was. Mijn zoon van acht, de jarige, zei: ‘Ik dank God dat ik besta, want ik wilde geboren worden, ik wilde er zijn!’ Bij die woorden keken mijn man en ik

elkaar in een flits aan: we moesten allebei denken aan de zwangerschap van dit kind, aan het moment dat we ontdekten dat het een zeldzame afwijking had. Ik dacht aan de zware druk die de dokters op ons uitgeoefend hadden om mijn zwangerschap te laten afbreken en ook aan de kennissen die ons gezegd hadden dat zo'n kind op de wereld zetten zou betekenen het te veroordelen tot ongeluk. Acht jaar later zei datzelfde kind ons die woorden, zo sterk en doordringend voor mijn moederhart. Dit schokte en ontroerde me zo dat ook ik God gedankt heb voor het ja dat mijn man en ik, door genade, tegen zijn leven gezegd hebben. En ik heb ook begrepen dat er hoop is! De hoop is er altijd, ook in de meest complexe situaties, want het leven, de werkelijkheid is positief, is voor iets goeds! Dan kunnen ook het coronavirus, de dramatische situaties, vol moeite, vol beperkingen, mij niet de hoop benemen om te zeggen dat de werkelijkheid een ultieme positiviteit heeft, omdat er een Ander is die haar maakt. Een Ander die zich verbergt in de schijn van de dingen en die mij nooit alleen laat, die me tegemoet is gekomen en me elke dag teder bij de hand neemt, door middel van de belangeloze goedheid van mijn man, van mijn kinderen, door middel van de feiten die gebeuren en door middel van dit gezelschap van ons, dat mij helpt door te zeggen: 'Je zult zien dat achter de wolken de zon schijnt'.

Dat is de diepe reden van de werkhypothese die we elkaar gegeven hebben om de pandemie het hoofd te bieden: 'De werkelijkheid altijd intens beleven'. Wie die gevolgd heeft, kan zien dat hij het geverifieerd heeft aan de hoop die hij in zichzelf aantreft, in de omstandigheid waarin hij zich bevindt, zoals de persoon die deze brief geschreven heeft ons vertelde. Juist vanwege wat iedereen heeft moeten meemaken, zouden we dus ons kunnen afvragen:

zijn deze maanden voor ons een gevangenis geweest, of hebben we ervaren dat we ook achter de ‘tralies’ van de *lockdown* vrij kunnen zijn, zoals kardinaal Van Thuan?³⁹

‘Hoop is zekerheid in de toekomst die steunt op de zekerheid van iets in het nu.’⁴⁰ Dit is echt een andere manier om de hoop op te vatten, niet wankel geconstrueerd op een voorstelling van de toekomst, maar stevig gegrond op de zekerheid van iets aanwezig: hier wordt de relatie met de toekomst helemaal bepaald door de ervaring van Iemand die aanwezig is. We kunnen alleen maar positief naar de toekomst kijken op grond van iets aanwezig dat ons zo’n onherleidbare positiviteit reeds laat ervaren: als de belofte niet nu al vervuld begint te worden, is ze niet geloofwaardig. De zekerheid over de bestemming is gefundeerd op de zekerheid van iets aanwezig. Het gaat er dus om zeker te worden van dit ‘aanwezige’. Heel de consistentie van de hoop berust op het geloof.

Wie deze zekerheid bereikt heeft, ervaart een andere manier van omgaan zelfs met de meest onthutsende schokken.

‘Tijdens de Kerstdagen werd bij onze heel jonge dochter een tumor geconstateerd. Elke ochtend werd ik wakker met een pak op mijn hart en meteen na het eerste moment dat ik me bewust werd van mezelf, gaf ik mezelf over. Elke ochtend weer ging ik op mijn knieën. Dat was mijn vertrekpunt: mijn relatie met het Mysterie. Ik weet niet hoe ik anders zou kunnen leven. Als ik van U weging, waar zou ik dan heen moeten? Ik vertrek van het feit dat ik kind ben en dus bemind door een goede Vader. Op hetzelfde moment besef ik dat ik behoefte heb aan

³⁹ Vgl. T. Gutiérrez de Cabiedes, *Van Thuan. Libero tra le sbarre [Vrij achter de tralies]*, Città Nuova: Rome 2018.

⁴⁰ L. Giussani, *Si può vivere così?*, op. cit., p. 186.

alles, dat alles een geschenk is, en dan merk ik dankbaar te zijn. Alles wordt hierdoor versterkt: mijn behoefte aan het goede voor mijzelf en voor iedereen. Als ik kijk naar de mensen die ik tegenkom in het ziekenhuis, zou ik willen dat ze allemaal Hem leren kennen die antwoordt op hun verlangen. Voor mij is het de enige weg. Niets leidt me af van deze soms onbegrijpelijke wond, maar mezelf overgeven aan deze omhelzing van het Mysterie dat me vasthoudt lijkt me, na twee maanden, het meest redelijke. Jezus geeft me mijn dochter om naar te kijken. Toen ze, na een operatie, een paar berichtjes las, zei ze: 'Veel mensen zeggen me: je zult zien dat het voorbij gaat, dat je je naderhand beter voelt, dat je zult genezen, later, later... maar ik wil nu leven!' Voor mij betekent in het nu zijn: leven met heel mijn verlangen, dat zich niet verliest in redeneringen, maar een dringende vraag wordt. Ik ben altijd aan het wachten: op bloedonderzoeken, op het begin van de therapie, op de uitkomst van een CT- of PET-scan, enzovoorts, maar het wachten is nooit een opschorting, want ik merk dat mijn leven zich vastklampt aan wat er gebeurt, terwijl ik bedel om en wacht op Jezus: hoe meer ik zo leef, vol aandacht voor Zijn tekens, des te meer wordt het heden leefbaar en groeit mijn geneztheid voor Hem. Verschillende mensen komen langs voor een snelle groet, om te zien hoe je kunt leven in een dergelijke omstandigheid zonder weg te zinken. Iedereen zoekt Hem, wil zien waar Hij wint. Dit maakt op mij een grote indruk, want ik begrijp dat ik niets ben, maar dat Hij alles doet; en dan kijk ik naar degenen die kijken naar Hem. Ik kan het niet beter uitleggen, maar zo wordt dit gezelschap wederzijds gevoed. Zelfs als ik naar mijn werk ga, leidt dit me niet af van wat ik beleef; de werkelijkheid is complex en kent vele facetten, maar ik voel me één om-

dat ik altijd Hem zoek, of ik nu thuis, in het ziekenhuis, op kantoor of in de supermarkt ben. Als ik naar mezelf in actie kijk, ontdek ik dat ik meer mezelf ben geworden. Alles interesseert me. Wat een genade is onze weg, die ons bewust maakt van onze eigen bijzondere geschiedenis. Alsof het de moeite waard is dit stuk weg af te leggen zonder er iets van te missen, want het heeft te maken met mijzelf en mijn bestemming, en alles heeft een eeuwig gewicht, krijgt een eeuwige waarde, ook al begrijp ik niet alles, maar daar gaat het niet om [Dat is de werkelijkheid intens beleven!]. Ik voel aan, en ik schrik er een beetje van terug om het hardop te zeggen, dat er iets is dat nog belangrijker is dan de gezondheid van mijn dochter, al houd ik natuurlijk niet op Degene die alles kan met aandrang om haar genezing te vragen. Als God zo naar mij kijkt, zal hij dan niet evenzeer van mijn dochter houden die de Zijne is? Zijn aanwezigheid is mijn hoop’.

Religieus sentimentalisme – dat ook onder ons wijdverbreid is – kan je niet de zekerheid laten bereiken die doorschijnt in de zojuist gelezen woorden, dat kan alleen, zoals ik al zei, een weg die wij – voortdurend ondersteund door Zijn levende aanwezigheid – accepteren te gaan. Daarom worden we don Giussani steeds dankbaarder dat hij ons onvermoeibaar van die weg getuigd heeft en hem ons heeft aangewezen.

‘Zelfs als uw vader of moeder u zouden verlaten, ik verlaat u nooit!’⁴¹ Alleen dat is de grond van onze hoop. Wanneer er iets gebeurt dat op het niveau blijkt van het drama van het leven, dan verandert ook onze blik op de toekomst: het is dus niet op elke willekeurige aanwezig-

⁴¹ Vgl. Jes 49,15.

heid dat we onze hoop stellen. Dat zien we wanneer er feiten gebeuren die het leven uitdagen.

Maar wat is de vorm van de vervulling van het verlangen dat we hebben, van de verwachting die we zijn? Dikwijls identificeren we de vervulling van onze verwachting, die grenzeloos is, met een bepaald beeld dat, eenmaal verwezenlijkt, ons teleurstelt, zoals Pavese documenteert op de dag waarop hij de *Premio Strega* kreeg: ‘In Rome, apotheose. En wat dan nog?’⁴² De vorm van de vervulling valt niet samen met één van onze beelden. De vorm van de vervulling, en dus van de hoop, is Christus zelf. Maar niets is minder vanzelfsprekend dan dit, zoals de brief van één van ons laat zien.

‘Om me heen zie ik veel ontmoedigde mensen, die bang zijn voor de pandemie en voor de eenzaamheid die ze met zich meedragen, maar ik zie zonder twijfel ook mensen die, elk in zijn eigen omstandigheden, een vreugde en een levensintensiteit beleven die, nu meer dan ooit, hen zeker en fascinerend maakt. Desondanks lijkt zekerheid in de toekomst me onbereikbaar. Die vrede komt maar niet, komt nog niet, althans niet zoals ik me haar vaak voorstel, als antwoord dat onmiddellijk tot alles bereid is en als ‘sereniteit’. Het is allemaal nog een strijd, vol twijfels en drama’s. Misschien is het datgene waarover Augustinus spreekt: ‘Onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U’, maar ik ben er niet zo zeker van dat het me lukt om van deze rusteloosheid te houden. Misschien is mijn idee van ‘zekerheid in de toekomst’ nog onvolwassen en wordt de rusteloosheid, zonder een ‘zeker punt’ zoals ik me dat voorstel, van een krachtig zoekinstrument, tot een dreiging, irriteert ze me. Ik neig er daarom toe ze te stel-

⁴² Zie *supra*, p. 82-83.

pen met kortstondige zaken (ik breng mijn werk op orde, dan zal ik me meer op m'n gemak voelen; ik bewaar de vrede in mijn gezin, want dat hoort zo; ik koop een nieuw, groter huis, zodat we bij de volgende pandemie beter toegerust zullen zijn, en hoe dan ook kan het dienen als ontmoetingsplek voor onze vrienden...), van deze dingen een oplossing verwachtend voor het vragen van mijn hart. Maar na een tijdje laten ze me zoals ik was, misschien alleen een beetje cynischer. Of ik neig ertoe me te oefenen in het verrichten van vrome gebaren, maar mijn voluntaristische *performance* geeft me evenmin zekerheid in de toekomst: als de einduitslag, het resultaat, afhangt van mijn kunnen, is het erg kwetsbaar: er is altijd een laatste sprong in de leegte die ik moet maken. En die zekerheid komt maar niet. Wat is de stap die me ontbreekt? Wat laat een aanwezige werkelijkheid zekerheid in de toekomst worden en het hart veroveren?

Wie dit goed begrepen heeft, was de tiende melaatse, die, zodra hij zich bevrijd wist van zijn ziekte, zich niet tevreden stelde met zijn genezing maar de dringende behoefte voelde terug te keren naar Jezus.⁴³ Hij had begrepen dat zijn verwachting, toen hij eenmaal genezen was, nog niet vervuld was, en dat die man ze kon vervullen. Misschien maakte het feit dat hij een Samaritaan was het voor

⁴³ 'Op zijn reis naar Jeruzalem trok Hij door het grensgebied van Samaria en Galilea. Toen Hij een dorp binnenging, kwamen Hem tien melaatsen tegemoet; zij bleven op een grote afstand staan en riepen luidkeels: 'Jezus, Meester, ontferm U over ons!' Hij zag hen en sprak: 'Gaat u laten zien aan de priesters'. En onderweg werden ze gereinigd. Een van hen keerde terug, toen hij zag dat hij genezen was, en verheerlijkte God met luider stem. Vol dankbaarheid wierp hij zich voor Jezus' voeten neer, en deze man was een Samaritaan. Hierop vroeg Jezus: 'Zijn niet alle tien gereinigd? Waar zijn dan de negen anderen? Is er niemand teruggekeerd om aan God eer te brengen dan alleen deze vreemdeling?' En Hij sprak tot hem: 'Sta op en ga heen; uw geloof heeft u gered' (Lc 17,11-19).

hem gemakkelijker zijn genezing niet als vanzelfsprekend te beschouwen. Hij had nergens recht op. Dit liet hem zowel zijn genezing als, vooral, de unieke overeenstemming die die Aanwezigheid hem had laten ervaren, nog meer waarderen, zozeer dat hij ze niet meer wilde verliezen. De relatie met Hem was de vreugde, de vervulling, de volheid. ‘Dat zij U kennen, de enige ware God en Hem die Gij hebt gezonden, Jezus Christus’,⁴⁴ dat is het eeuwige leven, dat wil zeggen het echte leven, het enige wat beantwoordt aan onze verwachting.

De vorm van het antwoord op onze verwachting is Christus zelf, ‘zijn zoete aanwezigheid’, zoals we dikwijls zingen: *Jesu dulcis memoria*.⁴⁵ Sint-Augustinus drukt dat uit met deze uitnodiging: ‘De Heer God weze je hoop; niet: iets hopen van de Heer je God, maar je Heer zelf weze je hoop’.⁴⁶ Hugo van Sint-Victor zegt het op een andere manier: Hij ‘komt niet om ons verlangen te vervullen maar om onze genegenheid aan te trekken’,⁴⁷ om in alles waarvan we genieten de vraag op te wekken: ‘Mis je mij dan niet?’

De inhoud van de verificatie die we in deze laatste, lange periode hebben kunnen verrichten, met alle drama’s en beproevingen die ze met zich meebracht en nog meebrengt, is niet of we een discours hebben geconsolideerd en dat weten te herhalen, maar of in ons de genegenheid voor Christus gegroeid is, of – zoals bij Petrus – Christus heel onze persoon heeft aangetrokken en ook wij nu kunnen zeggen:

⁴⁴ Joh 17,3.

⁴⁵ ‘Jesu dulcis memoria’, gregoriaanse hymne uit de XIIe eeuw, in: *Canti [Liederen]*, Nuovo Mondo: Milaan 2014, p. 23-24.

⁴⁶ Sint-Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 39,7.

⁴⁷ Vgl. Hugo van Sint-Victor, *De arra anime. L'inizio del dono [Het begin van de gave]*, Glossa: Milaan 2000, p. 1.

‘Heel mijn menselijke voorkeur is voor U, Christus!’ Dat is het enige wat telt.

Als Zijn aanwezigheid onze volheid is, dan is Daarom te vragen de vorm van de christelijke hoop: *Veni, Sancte Spiritus*. ‘Kom, Heer Jezus!’⁴⁸ is de aanroeping waarmee de Bijbel eindigt, want Zijn aanwezigheid is de enige die voortdurend het verlangen van ons hart bevredigt en vergroot. We kunnen zien dat onze genegenheid voor Christus gegroeid is als Hij het is die we missen in alles waarvan we genieten, en niet omdat we Hem niet ontmoet hebben, maar juist omdat – nadat we Hem ontmoet hebben – we een onstuitbare zin hebben gekregen om Hem elke dag terug te zien, Hem elke dag te zoeken, omdat we zonder Hem niet meer kunnen leven!

Laten we daarom vragen dat in ons leven deze wens van Sint-Paulus mag uitkomen: ‘Moge [de God van onze Heer Jezus Christus] uw innerlijk oog verlichten om te zien, hoe groot de hoop is waartoe Hij u roept’.⁴⁹

⁴⁸ Apk 22,20.

⁴⁹ Ef 1,17-18.

WAT DE HOOP ONDERSTEUNT

‘De Kerk veronderstelt het geloof [...] nooit als vanzelfsprekend’.¹ Hetzelfde kan gezegd worden van de hoop (daarom zijn de twee zonden tegen de hoop: het vermetel vertrouwen en de wanhoop²).

Geloof en hoop worden niet eens en voor altijd verworven en worden voortdurend uitgedaagd door de gebeurtenissen en omstandigheden. Zoals de ervaring van velen van ons laat zien.

1. De beproeving van de weg

Een vriend schreef me: ‘De vraag die ik op dit moment in mijn hart draag, is de volgende: ik heb vaak ervaren dat er hoop is, maar tegenover de beproevingen die het leven me dwingt door te maken, heb ik altijd knikkende

¹ Franciscus, Encycliek *Lumen fidei*, 6.

² ‘De zonden tegen de hoop [zijn] de wanhoop en het vermetel vertrouwen. Door de *wanhoop* geeft de mens de hoop op dat hij van God zijn persoonlijk heil, de hulp om dit heil te verwerven of de vergeving van zijn zonden zal ontvangen. Hij verzet zich tegen Gods goedheid en zijn rechtvaardigheid - want de Heer is trouw aan zijn beloften -, en tegen zijn barmhartigheid. Er zijn twee soorten van *vermetel vertrouwen*. Ofwel overschat de mens zijn eigen mogelijkheden (denkend dat hij zichzelf kan redden zonder hulp van boven), ofwel overschat hij de goddelijke almacht en barmhartigheid (hopend dat hij vergiffenis zal verkrijgen zonder bekering of de zaligheid zonder verdienste)’ (*Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2091-2092).

knieën. Ik vraag me af: ik weet dat er hoop is, maar geloof ik er soms niet helemaal in? Heb ik weinig geloof? Hoe kan ik elke ochtend opnieuw beginnen met de zekerheid dat er hoop is? De ontmoeting die me overkomen is, lijkt niet voldoende voor me te zijn, ook al is ze heel belangrijk geweest en heeft ze me voortgebracht'. Gelukkig maar dat ze niet voldoende voor je is! Je hebt het nodig – net als wij allemaal – dat ze nu opnieuw gebeurt. Juist omdat alles wat er gebeurd is zo belangrijk is geweest om de persoon voort te brengen die jij nu bent, kun je elke ochtend kijken naar je dag wetend dat het een beslissend deel is van de weg die je nog moet afleggen voor de groei van je geloof, voor de herontdekking van Zijn aanwezigheid, het enige fundament van onze hoop. Het avontuur begint dus elke ochtend opnieuw, en God dank, voeg ik eraan toe, want als de moeiten mij bespaard zouden blijven, dan zou ik niet kunnen zien hoe de overwinning van Christus die ik nodig heb om nu te kunnen leven, opnieuw gebeurt.

Een ander merkt op: 'Dit jaar ben ik gaan werken op een openbare school en heb ik enkele nieuwe collega's leren kennen, die heel goed zijn in hun vak en van wie ik ontzettend veel leer. Maar met enige verbazing heb ik gezien hoe er diep in hun persoonlijkheid een wanhoop ligt die indruk op me maakt. Van de ene kant begrijp ik ze, want ze komt voort uit diepe vragen over wat we meemaken of uit de ziekte van mensen die dicht bij hen staan. Van de andere kant merk ik dat wat zij hebben echte wanhoop is, het gevoel richting het niets te rollen – en dat heb ik niet. Het is niet zo dat ik me met een bijzondere vrolijkheid voortbeweeg, maar ik zie dat er in mij een ultieme loopgraaf is die weerstand biedt en niet toelaat dat de golf van het niets haar overspoelt.

Het gaat om iets dat ik ‘ben’ en niet om iets waarvan ik weet hoe ik het moet doen. Het enige wat ik kan bedenken is dat dat voortkomt uit de ontmoeting die me gegrepen heeft, want dat is het enige verschil tussen hen en mij. Ik merk dat ik hoop heb zonder iets gedaan te hebben om die te verdienen, maar ik begrijp ook dat die niet automatisch gehandhaafd blijft, niet voor het leven verworven is, als ik haar niet herontdek. Ik heb het nodig dit punt beter te begrijpen, want in de situatie die we doormaken, zie ik bij mezelf en bij andere vrienden een vermoeidheid, een overschaduwing’.

Het feit dat ze niet automatisch gehandhaafd blijft, is, paradoxaal genoeg, juist wat ons dwingt om de inhoud van onze hoop te herontdekken, om de overschaduwing te overwinnen. Het is een existentiële situatie die paus Franciscus op de avond van 27 maart 2020 waarneembaar maakte met zijn getuigenis op het Sint-Pietersplein: “Tegen het vallen van de avond’ (*Mc* 4,35). Zo begint de passage uit het Evangelie die we zojuist hebben gehoord. Wekenlang al lijkt het erop dat het avond is geworden. Dichte duisternis heeft zich over onze pleinen, straten en steden gelegd; ze is ons leven gaan overheersen, ze vult alles met een oorverdovende stilte en een desolate leegte, die alles verlamt wanneer ze voorbijtrekt: je kunt het voelen in de lucht, je kunt het voelen in de gebaren, de blikken zeggen het. We zijn bang en voelen ons verloren. Net als de leerlingen uit het Evangelie zijn we opgeschrikt door een onverwachte, hevige storm. We realiseerden ons dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten, allemaal fragiel en gedesoriënteerd, maar tegelijkertijd belangrijk en noodzakelijk, want allen zijn we geroepen om samen te roeien, allen moeten we elkaar bijstaan. In deze boot... zitten we al-

lemaal. Zoals de leerlingen, die als uit één mond en vol angst roepen: ‘Wij vergaan’ (Mc 4,38).³

Ook wij worden, net als de leerlingen, uitgedaagd door de gebeurtenissen die ons van alle kanten overvallen. Het mensenleven is een weg, een strijd, ‘het lijkt op een tocht over de vaak donkere en stormachtige zee van de geschiedenis’.⁴ Het is een strijd, niet alleen vanwege de uitdaging van de huidige omstandigheden, maar vanwege de aard zelf van de menselijke ervaring, vanwege het drama dat zij met zich meebrengt en dat goed beschreven wordt in een verhaal van Martin Buber, aangehaald door Joseph Ratzinger in *De kern van ons geloof*.

‘Een zeker rationalist, een zeer geleerd iemand die over de Berditsjever had horen vertellen, kwam bij deze op bezoek om naar zijn gewoonte ook met hem te disputeren en diens ouderwetse bewijzen voor de betrouwbaarheid van zijn geloof belachelijk te maken. Toen hij het vertrek van de tsadiek binnenging, zag hij deze met een boek in de hand opgetogen nadenkend op en neer lopen. Op wie er binnenkwam lette hij niet. Na verloop van tijd bleef hij staan, keek de rationalist oppervlakkig aan en zei toen: ‘Misschien is het toch waar’. De geleerde rationalist raapte tevergeefs al zijn moed bijeen; zijn knieën knikten, zo indrukwekkend zag de tsadiek eruit, zo verschrikkelijk klonk zijn eenvoudige uitspraak. Rabbi Levi Jitschak keerde zich nu tot hem en sprak bedaard: ‘Mijn zoon, de wetgeleerden die jij hebt bestreden, hebben aan jou hun woorden verspild en jij hebt er bij je heengaan om gelachen. Zij hebben God en zijn rijk niet voor je op tafel kunnen leggen en ook ik kan

³ Franciscus, *Overweging tijdens een bijzonder moment van gebed ten tijde van de epidemie*, Sint-Pietersplein, 27 maart 2020.

⁴ Benedictus XVI, Encycliek *Spe salvi*, 49.

het niet. Maar, mijn zoon, bedenk het wel: misschien is het toch waar'. De rationalist deed zijn uiterste best om een antwoord te vinden, maar dat ontzettende 'misschien' dat hem telkens weer tegemoet klonk, brak al zijn tegenstand'.⁵

Tot zover de vertelling van Buber. Ratzinger merkt dan op: 'Dat 'misschien' houdt een onontkoombare strijd in waaraan hij zich niet kan onttrekken en waarin ook hij bij het afwijzen het onafwijsbare van het geloof moet ervaren. Anders gezegd: zowel de gelovigen als de ongelovigen hebben, als zij zich niet voor zichzelf en voor de realiteit van hun bestaan verbergen, ieder op hun eigen manier hun aandeel in de twijfel *en* in het geloof. Niemand kan volledig aan de twijfel en niemand kan volledig aan het geloof ontkomen; bij de een zal het geloof als *tegenstelling* van de twijfel aanwezig zijn, bij de ander zal het geloof door de twijfel en in de *vorm* van de twijfel aanwezig zijn. Dat is de uiteindelijke kern van het menselijk lot, dat men alleen in deze onophoudelijke strijd van twijfel en geloof, van verleiding en zekerheid de eigenlijke waarde van zijn bestaan vindt. Misschien zou daarom juist de twijfel, die kan voorkomen dat de een noch de ander zich in zichzelf opsluit, een beginpunt van communicatie kunnen worden. Voor beiden is de twijfel een hulpmiddel om niet in zelfgenoegzaamheid op te gaan; hij breekt de gelovige open voor de twijfelende en de twijfelende voor de gelovige. Voor de een is hij een deelname aan het lot van de ongelovige, voor de ander de wijze waarop het geloof hem ondanks alles blijft uitdagen'.⁶

⁵ M. Buber, *Werke*, dl. 3, Kösel & Lambert Schneider: München/Heidelberg 1963, p. 348.

⁶ J. Ratzinger, *De kern van ons geloof* (vert. V. de Leeuw en H. van der Burgt), Lannoo: Tielt 2006, p. 32.

In de kwestie van het geloof en de hoop staat het hoogst denkbare op het spel, gaat het uiteindelijk om het alternatief tussen het zijn en het niets. De kwestie is dus ‘of het bestaan eindigt in het stof van de tijd die verstrijkt en dat verstrijken niets anders is dan het bouwen van een graftombe of een gevangenis waarin we stikken – en uiteindelijk, nutteloos, doodgaan! – of dat de tijd zwanger is van toekomst: op elk moment weegt het gewicht van het eeuwige, zei Ada Negri’. Van de ene kant ‘het absolute niets, het niets van het niets’, van de andere ‘de verantwoordelijkheid voor het eeuwige, tegenover het eeuwige’. En het ik, ons ik – jouw en mijn ik – ‘is het punt waar het zijn en het niets elkaar kruisen’, dat elke ochtend gedwongen wordt ‘om te kiezen tussen ‘alles eindigt in het niets’ [...] en ‘dit leven heeft een doel’”.⁷

De recente uitdagingen hebben ons dit misschien laten ontdekken als nooit tevoren. We voelden ons verenigd in de moeilijkheden, gelovigen en niet-gelovigen. Wanneer de gelovige probeert te antwoorden op de omstandigheden, verifieert hij ten overstaan van iedereen, niet-gelovigen inclusief, zijn geloof: hij ontdekt namelijk of zijn geloof hem tegenover de beproevingen en de vragen van het leven consistent maakt. Zo wordt ook de niet-gelovige voor de gelovige een metgezel op zijn reis. Zoals, op zijn beurt, de gelovige met zijn getuigenis deelneemt aan het lot van de niet-gelovige.

De woorden van de journaliste Lucía Méndez vatten een transversale, wijdverbreide situatie: we zijn geworpen ‘in het duister van het heden, de onzekerheid staat ons aan de lippen, [...] we rouwen om sterfgevallen waaraan geen eind komt en verlangen ernaar op onze weg een of

⁷ L. Giussani, *Attraverso la compagnia dei credenti* [Middels het gezelschap van de gelovigen], Bur: Milaan 2021, p. 19, 31.

ander teken te zien van normaliteit'.⁸ Ongeacht de expliciet ingenomen posities, de verschillende paden en aankomstpunten, is in de harten en op de lippen van velen, misschien als een echo van een direct of indirect ontvangen opvoeding, weer een appèl gaan trillen, zoals Joana Bonet geschreven heeft: 'Onze Vader, die in de hemel zijt. [...] Vandaag zou het een troost zijn te weten dat u vanaf de sterren, vanaf Mars of vanuit het oneindige zelf, naar ons kijkt; dat ons geblaf, onze dierlijke eenzaamheid u ontroert [...] We hebben nog nooit zo naar boven gekeken vanuit ons raam of vanaf ons balkon als nu [...] Verlos ons van het kwade. Het is altijd de beste zin van het Onze Vader geweest, dat gebed dat gebeden blijft worden, als een universele lijm die zelfs degenen die niet geloven, of niet op die manier, met elkaar verbindt'.⁹

De schrijfster Silvia Avallone zegt dat de tweede golf van de pandemie haar onvoorbereid verraste, als een verrassingsaanval, waarvoor ze zichzelf niet tijdig kon barricaderen. Terwijl ze haar dochter in het park zag spelen, stelde ze zich op haar manier open voor het 'misschien' waar Ratzinger over sprak: 'Toen de besmettingscurve en de dodentallen weer begonnen te stijgen en de activiteiten weer gestaakt moesten worden, bevroor mijn bloed. Ik voelde me dom, in de maling genomen door mijn eigen naïveteit. [...] Geen van ons mensen is toegerust voor de leegte. Zodra we een leegte ervaren, voelen we onmiddellijk de noodzaak die zo snel mogelijk op te vullen [...]. Wij zijn geen kinderen meer en we kunnen het niet meer worden. Wat zij van nature doen, kost ons een reusach-

⁸ L. Méndez, 'Sin tregua y sin pudor [Zonder uitstel en zonder schaamte]', in: *El Mundo*, 9 januari 2021.

⁹ J. Bonet, 'Padrenuestro [Onze Vader]', in: *La Vanguardia*, 8 april 2020.

tige inspanning: de werkelijkheid te accepteren zoals ze is, ons eraan te hechten, er diep in te wroeten tot we een rots vinden of een iele bloem, een willekeurige reden om weerstand te bieden en door te gaan: een vorm van hoop. Op dit moment lijkt me echter het enige zinvolle gebaar: tegen ons instinct van volwassen mensen in te gaan'.¹⁰

In de lijn van de opmerkingen die we aan het begin van ons parcours gemaakt hebben, zei Mario Vargas Llosa, in 2010 winnaar van de Nobelprijs voor de literatuur, recentelijk: 'De pandemie heeft iedereen verrast, want we leefden in de veronderstelling dat wetenschap en technologie de natuur inmiddels onderworpen hadden. We waren geschokt toen we ontdekten dat dat niet zo was. We hebben gezien hoe het onvoorziene ons naar de afgrond kan leiden. Nu vragen we ons af hoe en wanneer dit zal aflopen en wat de gevolgen zullen zijn. De wereld zal heel anders worden dan ze vóór deze geschiedenis was. En dan komt er nog een economische crisis aan die ons hard zal raken. We zijn op ruwe wijze geschokt in wat vooruitgang leek naar welvaart en vrijheid. Dit alles heeft ons verbijsterd achtergelaten. En misschien is het niet zo erg om de werkelijkheid op een minder optimistische manier onder ogen te zien'.¹¹

We zouden zo kunnen doorgaan. Maar het punt is duidelijk: niemand wordt de werkelijkheid bespaard, met alles wat zij met zich meebrengt. Zij wordt niet bespaard aan wie geen geloof heeft en ze wordt evenmin bespaard

¹⁰ S. Avallone, 'Resistere affidandosi ai tesori di ogni giorno [Weerstand bieden door je toe te vertrouwen aan de schatten van elke dag]', in: *Corriere della Sera*, 28 december 2020, p. 5.

¹¹ P.G. Cuartango, 'La 'ley Celaá' es un disparate absoluto [De 'wet-Celaá' is absolute onzin]', interview met M. Vargas Llosa, in: *ABC*, 17 januari 2021.

aan wie wel geloof heeft. De ervaring van het dagelijkse leven en de nieuwsberichten laten het ons continu zien.

2. Het verblijf van de Allerhoogste

Hetzelfde gebeurde met het volk van Israël, wiens geloof in God het geen van de tegenslagen van de geschiedenis bespaard heeft. Geloven is niet zoiets als een vaccin nemen dat ons eens en voor al immuun maakt, zoals we misschien wel zouden willen – als we een gereduceerd beeld van het geloof zouden hanteren. Er is geen vaccin dat immuun maakt voor de moeilijkheden van het leven. Heel de geschiedenis van Israël getuigt daarvan.

Het volk van God begint met het verbond dat God sluit met Abraham: 'Ik ben God almachtig, richt uw schreden naar Mij en gedraag u onberispelijk. Ik wil een verbond met u aangaan en u zeer talrijk maken'.¹² Dit verbond wordt echter in de geschiedenis op de proef gesteld, tegenover onvoorziene gebeurtenissen en in ongunstige omstandigheden. Maar, zo zouden we ons kunnen afvragen, is er dan geen enkel verschil tussen leven met geloof en hoop en leven zonder deze dingen? Het verschil is er zeker, maar het bestaat niet in de kwaliteit of de kwantiteit van de uitdagingen, maar in de verschillende manier waarop we ze het hoofd kunnen bieden, volgens die nieuwigheid, gebracht door een God die de geschiedenis is binnengegaan en van Abrahams nageslacht Zijn volk gemaakt heeft, een volk dat, in zijn noden en tegenspoed, Iemand zou hebben tot wie het zich kon richten om in zijn hoop ondersteund te worden.

¹² Gen 17,1-2.

Mozes had dat intuïtief begrepen. God te hebben gezien van aangezicht tot aangezicht en genade te hebben gevonden in Zijn ogen, had hem niet ontslagen van de plicht om alle uitdagingen die hij op zijn weg naar het Beloofde Land zou tegenkomen, het hoofd te bieden. In zijn roman *De woestijn* laat Jan Dobraczyński ons de geenszins vanzelfsprekende of lineaire weg beleven van Mozes en het volk van Israël. Daarom zei Mozes tot de Heer: “Als uw aanschijn niet meegaat, laat ons dan niet van hier vertrekken’. [...] Toen sprak Jahwe tot Mozes: ‘Ook wat gij nu vraagt zal Ik doen. Want gij geniet mijn gunst en Ik heb mijn keus op u laten vallen’”.¹³ Maar ook de belofte van God om hen te vergezellen en de wonderen die ze zien zodra ze hun reis beginnen, waardoor Farao’s leger verslagen werd, lijken niet genoeg te zijn. Al snel blijkt hun vertrouwen in de aanwezigheid van de Heer broos te zijn: het gebrek aan voedsel doet hen met spijt terugverlangen naar de vleespotten van Egypte. En dan antwoordt God prompt op hun honger met het manna. Maar ook dat is niet genoeg. ‘Het volk was begonnen op het manna te spuwen en vlees te eisen. Hun geschreeuw klonk zo koppig, dat het Mozes plotseling leek dat hij het gewicht ervan niet meer kon dragen’.¹⁴ En weer komt God tussenbeide: ‘Jahwe zei tot Mozes: ‘Is Jahwe soms niet machtig genoeg? Gij zult zien of inderdaad gebeurt wat ik u gezegd heb’”.¹⁵ Toen ‘stak er een wind op uit de richting van de zee. Die wind voerde kwartels mee en liet ze neervallen over het kamp. Aan alle kanten lagen ze rondom het kamp, een

¹³ Ex 33,15.17.

¹⁴ J. Dobraczyński, *Deserto. Il romanzo di Mosè [De woestijn. De roman over Mozes]*, Morcelliana: Brescia 1993, p. 225-226.

¹⁵ Num 11,23.

dagreis ver en ongeveer twee el hoog. Heel die dag en heel die nacht en ook heel de volgende dag was het volk op de been om de kwartels te verzamelen'.¹⁶

Maar ondanks alle tekens komt in de geschiedenis steeds weer naar boven hoe broos hun gehechtheid is. In plaats van te hopen op de Heer, die hen uit Egypte gehaald heeft, die hen door de woestijn heeft geleid en hun het land geschonken heeft dat Hij aan Abraham beloofd had, bezwijkt het volk voortdurend voor de verleiding om de zekerheid van zijn hoop elders te zoeken, in de afgoden die het construeert of in bondgenootschappen met machtigere volkeren. En telkens wordt meteen duidelijk hoe illusoir al die pogingen zijn. Zo schrijft Jesaja:

‘Wij hopen op licht
 en zien niets dan duisternis,
 wij wachten op een heldere dag,
 maar wij wandelen in het donker.
 Wij gaan als blinden tastend langs de muur,
 tastend als mensen zonder ogen;
 wij struikelen op klaarlichte dag,
 als op een donkere avond,
 en in volle gezondheid zijn wij aan doden gelijk.
 Wij grommen allen als beren
 en kirren klagend als duiven.
 Wij hopen op recht maar zien er niets van,
 op redding, maar die blijft ver van ons weg’.¹⁷

Tegenover de moeilijkheden blijkt duidelijk hoe zwak de hoop van het volk is. Als het niet voortdurend door de profeten was ondersteund, zou het zijn ingestort. De tekenen die het al gekregen had, waren niet genoeg, de

¹⁶ Num 11,31-32.

¹⁷ Jes 59,9-11.

meegemaakte geschiedenis was niet genoeg om zijn hoop in het nu te ondersteunen. Het had voortdurend behoefte aan een vernieuwde ondersteuning. Wat kunnen we, als we uitgaan van onze eigen ervaring, van de perceptie van onze eigen zwakheid, de situatie van het volk van Israël goed begrijpen!

De grootste uitdaging waarmee het volk van Israël te kampen heeft gehad is waarschijnlijk de Babylonische ballingschap geweest. De drie grote gaven van de Heer waren ze kwijtgeraakt: hun land, hun monarchie en hun tempel. Waar was nu hun God? De ballingschap wordt juist zo bepalend voor het geloof van Israël omdat het het verschil tussen de God van Abraham en de andere goden duidelijk naar voren laat komen. Wanneer andere volkeren verslagen werden, lieten ze hun god in de steek, omdat hij niet machtig genoeg gebleken was om hen te bevrijden van de nederlaag. Maar de God van Israël wordt niet verslagen door de nederlaag van zijn volk. Laten we ons afvragen: wat voor ervaring moet Israël van God gehad hebben dat het aan Hem gehecht bleef, zelfs tijdens zijn ballingschap? Hoe anders de God van Israël was, zie je aan de hoop die Hij opwekt.

Om hoop gegrond te laten zijn, zo hebben we gezegd, is er een aanwezigheid nodig die sterker is dan welke broosheid dan ook, een aanwezigheid die nooit faalt: 'De Heer is voor ons een vesting en toevlucht, / een machtige hulp in de nood'. Het zou een holle frase kunnen zijn, maar voor de joden was het keer op keer een ervaring geweest. De psalm vervolgt: 'Zo zijn wij niet bang, al kantelt de aarde, / al vallen de bergen in zee; / Al raast en kookt ook de branding, / en beukt zij de rotsige kust'. Vanwaar deze zekerheid, deze afwezigheid van angst? Omdat daar 'het heilig verblijf van de Allerhoogste [is]. Die stad staat onwrikbaar, want God

is daarbinnen, / God staat haar terzij als de dag begint. / Al schreeuwen de volken en woelen de landen, / al ratelt de donder en siddert de grond: [...] Komt nader en ziet wat de Heer heeft gedaan'.¹⁸

3. De plaats van de hoop

Dit 'verblijf' – 'het heilig verblijf van de Allerhoogste. / Die stad staat onwrikbaar, want God is daarbinnen' – is de plaats van de hoop. In de christelijke verkondiging is dit verblijf een mens: Jezus van Nazaret, God die vlees geworden is, een mens die door de straten wandelde, die je kon ontmoeten, met wie je kon omgaan. Met hem kon je ook de pijnlijkste en moeilijkste omstandigheden van het leven het hoofd bieden met een ongekende zekerheid van het goede, met een onvoorstelbare vrede. 'Ik ben het, weest niet bang'!¹⁹ Voor degenen die hem volgden, was Hij daarom mettertijd de rots geworden waar zij heel hun persoon op lieten steunen, de factor van hun hoop. Omdat hij heel goed weet hoe zwak ze zijn, belooft Jezus zijn leerlingen dat hij ze niet als wezen en alleen zal achterlaten te midden van de stormen die ze zullen moeten doorstaan. 'Ziet, Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding der wereld'.²⁰

Maar hoe? Met welke methode? Christus 'koos als methode voor zijn continuïteit in de geschiedenis een gezelschap: de Kerk; met een hoofd: Sint-Petrus. Een gezelschap waarin zijn aanwezigheid gezien, aangeraakt, ervaren zou

¹⁸ Ps 45 (46),2-9.

¹⁹ Joh 6,20.

²⁰ Mat 28,20.

kunnen worden'.²¹ Maar waaruit bestaat de Kerk? Uit jou en mij. 'Door ons in het Doopsel vast te pakken', zo zegt Giussani, 'heeft Christus *ons samengebracht als leden van hetzelfde lichaam* (vgl. de hoofdstukken 1-4 van de Brief aan de Efeziërs). Hij is hier en nu aanwezig, in mij, door mij, en de eerste uitdrukking van de verandering waaruit Zijn aanwezigheid blijkt, is dat ik erken dat ik één ben met jou, dat wij één zijn'.²² De redding die Hij, het vleesgeworden Mysterie, is, duikt dus op 'op een menselijke plek, die een oorsprong heeft die dieper is dan welke historische beschrijving of onderzoek ook kan gaan. Ze stroomt uit het Mysterie, maar het is op een menselijke plek dat we tegen deze redding aanlopen'.²³

Door binnen deze plek te blijven, groeit onze menselijkheid, neemt ze toe, op een weg die ons hele leven vergezelt.

'Ik heb gemerkt', zo schrijft een van jullie me, 'dat je zonder hoop niet kunt leven met bepaalde open wonden; je kunt dan alleen afleiding proberen te zoeken, proberen weg te kijken. Op een dag zegt een vriendin van 82 me aan de telefoon: 'Ik weet niet hoe het kan, ik voel alle gebreken van mijn leeftijd, en toch heb ik me nog nooit zo vergezeld gevoeld binnen de beweging als in deze tijd. Er is een voortdurende rijkdom aan voorstellen, ik word ongelooflijk geholpen door het werk dat we doen in onze scholagroep'. Ik was ontroerd, want waar kan zoiets gebeuren? Alleen op een plek waar Christus voortdurend handelt en ons zeker maakt. Zo neemt de hoop ons bij de hand en ondersteunt ze ons. Ik weet niet hoe ik het anders zou moeten zeggen: ik leef terwijl ik voortdurend

²¹ L. Giussani, *L'avvenimento cristiano*, op. cit., p. 60.

²² *Ibid.*, p. 39-40.

²³ *Ibid.*, p. 53.

voortgebracht wordt door Zijn blik, die mij bereikt door die van jou, Julián, en vervolgens door die van alle vrienden die vandaag de dag het charisma volgen. Als ik alleen zou zijn, zou ik mezelf noch zekerheid, noch hoop kunnen geven’.

Een ander schrijft: ‘De afgelopen periode heb ik me erg hulpeloos gevoeld. Ik ben verpleegkundige en heb altijd op de corona-afdelingen gewerkt. Het is zo inspannend dat ik op zeker moment de behoefte gevoeld heb het te delen op de enige plek waar ik ervaar echt begrepen te worden: in dit gezelschap. We hebben een bijeenkomst gehouden voor alle verpleegkundigen, om elkaars vragen te delen. Ik ben van die bijeenkomst weggegaan vol verbazing, getroost in mijn vermoeidheid en gesteund in het drama dat ik meemaak. Toen ik de volgende dag op de afdeling kwam, liep ik een collega tegen het lijf (eentje die altijd in alles onberispelijk is), die me aankeek en zei: ‘s Avonds, als ik thuiskom, moet ik vaak overgeven, zo zinloos lijkt me alles wat we zien en zoveel wordt er van ons gevraagd’. Een moment lang was ik stil, want die kreet van vermoeidheid had ik zelf ook, maar ik merkte dat ik niet wanhopig was, wel moe, maar niet wanhopig, en dus vroeg ik mezelf af hoe dat kwam. Ik heb niets anders dan zij. Ik moest meteen denken aan de bijeenkomst die we de dag ervoor gehad hadden, alsof die me eraan herinnerd had: ‘Jij bent met je moeite en pijn niet alleen’. Met die omhelzing in mijn ogen heb ik haar meteen gevraagd of we die dag samen konden werken, gezegd dat ik haar nodig had. Terwijl gewoonlijk iedereen zich met zijn eigen patiënten bezighoudt en daarmee uit, hebben we die dag samen gewerkt zoals nooit eerder gebeurd was’.

Dit is wat we nodig hebben: een *plaats* waarnaar we kunnen terugkeren zonder ergens aanstoot aan te nemen, die onherleidbaar is tot onze maatstaven en ‘interpretaties’, die onze hoop ondersteunt. We worden erin binnengevoerd door middel van een bepaalde ontmoeting, die in staat blijkt ons aan te trekken en ons evident te maken dat Christus levend aanwezig is. ‘Christus pakt de mens op in het doopsel, laat hem groeien, groot worden, en in een ontmoeting laat Hij hem de nabijheid van een àndere, overeenstemmende, overtuigende, educatieve, creatieve menselijke werkelijkheid ervaren, die hem op de een of andere manier raakt’.²⁴ Deze ontmoeting voegt ons in in een gezelschap: niet in een willekeurig gezelschap, maar in het door Zijn Geest voortgebrachte menselijke gezelschap: de Kerk.

Christus’ gebeurtenis duurt voort in de geschiedenis door middel van het gezelschap van de gelovigen, het werkzame teken van Christus’ redding voor de mensen. ‘Dit is de manier waarop de verrezen Christus om ons heen gaat staan: dit gezelschap is [...] het lichaam van Christus die zich aanwezig maakt, zozeer dat je Hem kunt aanraken, zien en horen. De waarde van dit gezelschap is dieper dan wat je ziet, want wat je ziet, is het naar boven komen van het Mysterie van Christus dat zich openbaart’. En verder: ‘Het gezelschap waarmee Christus ons omgeeft, [laat] ons beter kennen wie Christus is, openbaart [...] ons wat Hij voor ons is. Jezus Christus is hier en nu aanwezig: Hij duurt voort in de geschiedenis door middel van de ononderbroken opvolging van de mensen die Hem door het handelen van zijn Geest toebehoren, als ledema-

²⁴ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 110-111.

ten van zijn Lichaam, voortzetting in tijd en ruimte van zijn Aanwezigheid'.²⁵

Zijn voortduren in de geschiedenis is het belangrijkste thema voor ons mensenhart, voor de zekerheid over onze bestemming, over onze verwezenlijking, die we onmogelijk niet kunnen wensen, hoe we ons die ook voorstellen en welke naam we er ook aan geven. Want de zekerheid over onze verwezenlijking berust 'op de objectiviteit van de geschiedenis waarmee God zich tot Aanwezigheid gemaakt heeft en dus op de definitieve vorm waarmee die geschiedenis ons persoonlijk geëngageerd en meegevoerd heeft'. We kunnen onze fundamentele hoop niet stellen op wat we doen, op onze pogingen, die zo ver gaan als ze gaan, of op onze utopieën, maar 'op iets dat zo ontzettend aanwezig is dat het alles wat wij kunnen creëren en de anderen [...] ons kunnen verzekeren, heeft uitgedaagd en blijft uitdagen'. Onze grote hoop ligt in de 'Kracht die Aanwezigheid geworden is in de geschiedenis, in tijd en ruimte', en die zich vandaag verbergt in de broosheid van ons vlees, zozeer zelfs dat 'we maar een beetje trots of onverschillig hoeven te zijn om erin te kunnen leven zonder het zelfs maar op te merken, of dat een zuchtje van ons voldoende kan zijn om alles te vernietigen. Maar onze rijkdom is juist het mysterie dat in die broosheid aanwezig is'.²⁶

Onze hoop leeft op een plek waar je kunt zien dat je hart opnieuw wordt aangewakkerd, nieuw leven wordt ingeblazen, waar het concrete ervaring wordt dat je begrensdheid niet het laatste woord heeft. Giussani zegt het op een prachtige manier: 'Er is een plek, een instrument, waar [...] de

²⁵ *Ibid.*, p. 55-56.

²⁶ L. Giussani, *Alla ricerca del volto umano*, op. cit., p. 98.

zegevierende Christus herkend, waargenomen en ervaren kan worden als gezelschap dat het leven consistentie geeft, als aanwezigheid die voortdurende wortel, onuitputtelijke bron – zo zei hij het tegen de Samaritaanse – van hoop is: onze *communio*, het roepingsgezelschap, mensen die samengeroepen zijn door niets anders dan Zijn Geest. Hoe broos en haast onbewust de consistentie van deze motiveering aanvankelijk ook geweest moge zijn, het is de enige reden waarom we elkaar kennen – de enige! –, er is geen andere. Dit is het instrument om de verrezen Christus te kunnen kennen, de gebeurtenis die de zin van alles met zich meedraagt, in zich draagt, en die aanwezig is zoals mijn broers en zussen en moeder dat zijn'.²⁷

Met Hem voor ogen kunnen we elke situatie uitdagen, hoezeer ze ook onze verbeelding te boven gaat. Hoeveel van ons durven er niet te hopen – *in spem contra spem*²⁸ – juist omdat ze deelnemen 'aan het mysterie van dit Mystieke Lichaam van Christus':²⁹ door zich daaraan te hechten, ervaren ze een nieuwe aantrekkingskracht van hoop en daarmee een zekerheid en toewijding zelfs in de moeilijkste en meest dramatische situaties. Juist in deze tijden hebben we hier veel voorbeelden van gezien. Zelfs waar het onmogelijk leek. In zijn *live*-commentaar op de reis van paus Franciscus naar Irak zei Domenico Quirico: 'De hoop, de enige hoop voor die gebieden is een andere logica in actie te zien, tegenover de logica van de haat, de wraak en het sektarische geweld... en bij de Iraakse christenen – vervolgde christenen – hebben we een andere

²⁷ L. Giussani, *Una strana compagnia [Een vreemd gezelschap]*, Bur: Milaan 2017, p. 81-82.

²⁸ Rom 4,18.

²⁹ L. Giussani, *Porta la speranza. Primi scritti [Brenge de hoop. Eerste geschriften]*, Marietti 1820: Genua 1997, p. 160.

levenslogica bevestigd gezien: de christenen zijn degenen die het kwaad ondergaan hebben en zelfs het martelaarschap hebben geaccepteerd zonder te reageren, zonder de wapens op te nemen, niemand heeft de wapens opgenomen... kijk, dat is een andere wereld... het is een concrete hoop, voor iedereen, niet alleen voor de christenen'.³⁰

Aan de andere kant van de wereld, in een andere situatie van beproeving, gebeurt hetzelfde. 'Ik ben kokkin, ik woon in Venezuela en maak deel uit van de gemeenschap van de beweging. Getroffen door de vraag 'Is er hoop?', kijk ik naar mezelf en zeg ik: 'ja, er is hoop', ondanks alles wat er in mijn land gebeurt. Jullie hebben misschien geen idee wat er hier allemaal ontbreekt. Onze kwaliteit van leven is erg slecht: we hebben geen elektriciteit, geen water, we kunnen geen medicijnen kopen, we kunnen niet naar de dokter omdat het te duur is, elke ochtend staan we op met de zorg over wat we zullen eten. Je kunt je voorstellen hoe moeilijk het is om te leven van een minimumloon van drie dollar per maand. We leven met veel stress en angst, midden in de corona-epidemie. Maar ik wil jullie zeggen dat er bij dit alles hoop is, omdat er een Aanwezigheid is die bestaat uit concrete gezichten, een gezelschap dat bestaat uit tijd, ruimte, genegenheid en hulp, dat voortdurend het leven weer in beweging zet. Met alles wat we hier meemaken, heb ik me nooit alleen gevoeld. De ontmoeting die God me heeft laten hebben, heeft duidelijk gemaakt hoe Christus ons leven kan binnengaan en een verandering in ons menszijn kan bewerkstelligen. Ik ben begonnen op een andere manier te kijken naar

³⁰ Domenico Quirico, correspondent van *La Stampa*, in een *live*-verslag voor *TV2000* op 7 maart 2021.

wat we beleven, me bewuster te worden van Jezus' aanwezigheid, aandachtiger voor elk teken, meer bereid om 'ja' te zeggen'.

4. Hoe kun je deze plaats herkennen?

Maar hoe kun je deze plaats die onze hoop ondersteunt, herkennen? Allereerst laat onze ervaring ons zien dat wij niet degenen zijn die bepalen waar deze plaats is. 'Het is de gave van de Heilige Geest die voor elk van ons in de Kerk de concreetheid vastlegt en bepaalt van een verblijfplaats, van een menselijk gezelschap, om de weg naar de Bestemming overtuigender te maken'. Want Christus' Gebeurtenis gebeurt en trekt ons aan volgens een 'bepaalde vorm van tijd en van ruimte, die in staat stelt tot een bepaalde manier om haar tegemoet te treden, en haar begrijpelijker, overtuigender en pedagogischer maakt'. Dit kenmerk van de tussenkomst van de Geest van Christus heet *charisma*; daarmee 'provoceert' Hij 'de Gebeurtenis existentieel [...] binnen een tijd en een ruimte'. En het is deze gave van Gods *caritas* die het geloof, het bewustzijn van Christus' aanwezigheid, mogelijk maakt. Daarom, 'om de Kerk, die bestaat uit alle mensen die Christus in het doopsel vastgepakt en in Zichzelf geïncorporeerd heeft, in de wereld werkzaam en doeltreffend te laten zijn, is het nodig dat de mensen zich bewust worden van wat er gebeurd is, van Christus' ontmoeting met hen, en op basis van dat bewustzijn werkzaam worden'.³¹

³¹ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 121-122.

‘Ik ben opgegroeid binnen de beweging, tot ik om een aantal redenen besloot me ervan los te maken. Maar afgelopen zomer nodigden twee meisjes van de Scholierengroep [GS, de scholieren van CL], niet eens mijn beste vriendinnen, mij uit om samen te gaan studeren voor de toelatingstest van Geneeskunde en daarna samen een week lang op vakantie te gaan in de bergen. Toen ik met hen samen was, merkte ik onmiddellijk dat deze twee – en ook andere vrienden die zich bij ons voegden – mij niet beoordeelden naar mijn fouten en beperkingen, maar naar mij keken en van mij hielden zoals ik was en ben’. Als onze jonge vriendin dit verschil in blik onmiddellijk aanvoelt en er de weerslag van ervaart, dan moet dat zijn omdat ze nergens anders iets vergelijkbaars is tegengekomen. Ze vervolgt: ‘Toen ik begon te studeren aan de universiteit, zag ik dezelfde blik bij andere studenten van de CLU en dus besloot ik hen te vertrouwen en te volgen door naar de school van de gemeenschap en de gestes van de beweging te gaan. Door met hen om te gaan, ontdekte ik dat er van mij gehouden wordt, en zelfs met betrekking tot de stukken van mezelf die ik zelf het minst leuk vind, voelde ik me omhelsd. Met hen heb ik gemerkt dat ik mijn vragen kon stellen en serieus kon nemen. Kortom, ik ontdekte de hoop op een mogelijkheid van leven en een manier van samenzijn die ik jaren eerder niet had gezien. Weliswaar ging mijn enthousiasme snel voorbij en lieten de dagelijkse moeilijkheden zich voelen. Toch is voor mij duidelijk gebleven dat al deze mensen die ik heb leren kennen, hoop hebben. Ofschoon ik zeker ben van het bestaan en de tastbare aanwezigheid van deze hoop, vraag ik me wel af hoe deze van mij kan worden en hoe het me kan lukken me er volledig aan toe te vertrouwen’.

Zelfs binnen alle beperktheid en broosheid van de mensen die onze vriendin ontmoet heeft, kwam zij toch tot de zekere erkenning van de tastbare aanwezigheid van de grote hoop in 'deze mensen die ik heb leren kennen'. Maar het is haar niet genoeg ze bij anderen te zien, ze wil dat ze van haar wordt en vraagt hoe het haar kan lukken zich er volledig aan toe te vertrouwen. Maar in wat ze gezegd heeft, zit impliciet al een pad dat het verdient om onderstreept te worden: 'Ik besloot hen te vertrouwen en te volgen'. Laten we ons dan afvragen om welke redenen je iemand kunt vertrouwen en volgen.

Wanneer kunnen we een plek of een mens vertrouwen, zodat wij, wanneer we ze volgen, rationeel zijn, coherent met onszelf, vooral in de kwestie die we voor ons hebben, waarbij het gaat om leven en dood, waarbij ons bestaan op het spel staat, het alternatief tussen het zijn en het niets?

Giussani biedt ons drie criteria: je hebt toereikende redenen om iemand te vertrouwen, zodat je hem zelfs kunt volgen, kunt gehoorzamen, als deze allereerst 'bij de levensopvatting die hij je verklaart en meedeelt, duidelijk lijkt uit te gaan van en alles laat steunen op de behoeften van het hart, dat van jou en dat van iedereen'; in de tweede plaats heb je reden tot vertrouwen 'als hij je een passende hulp biedt' en ten derde 'als hij dat doet uit belangeloosheid, omdat hij wil wat goed voor je is, zozeer dat het eerste vreemde wat je opvalt wanneer je deze persoon ontmoet, dit aspect van gratuiteit is'. Zo iemand gehoorzamen is dan 'een plicht, zoals het een plicht is te doen wat rationeel is, wat redelijk is'.³² Laten we proberen dit drievoudige criterium dat hij voorstelt, uit te werken.

³² L. Giussani, *Si può (veramente?!) vivere così?*, op. cit., p. 221-222.

We hebben gezegd dat het rationeel is iemand te volgen, iemand te gehoorzamen, wanneer deze allereerst ‘mij een opvatting van het leven en zijn bestemming meedeelt die helemaal steunt op de oorspronkelijke behoeften van het hart, die alle mensen gemeen hebben’.³³ Om te herkennen wie je redelijkerwijze kunt volgen, heb je dus een wakker ik nodig, een ik dat zich bewust is van zijn oorspronkelijke behoeften. Want het is het bewustzijn van die behoeften, dat ons in staat stelt een realiteit te onderscheppen die relevant blijkt te zijn, een plaats die hoop brengt op het niveau van het leven. Om niet toe te hoeven geven aan de verwarring, aan het eerste dat voorbijkomt, heb ik dus ‘een aandachtige en tevens tedere en gepassioneerde bewustwording van mezelf’³⁴ nodig.

Je kunt iemand vertrouwen als hij je, ten tweede, een passende hulp biedt, als hij je helpt ‘om te overwinnen wat met deze behoeften in strijd is; hij helpt je met het offer, dat wil zeggen met dat aspect van het bewustzijn waardoor je, als je de behoeften van je hart volgt, iets lijkt te moeten opgeven, iets lijkt te moeten verliezen’.³⁵ Het is moeilijk daar doorheen te gaan, door dit schijnbare verlies, en het offer te accepteren dat dikwijls gevraagd wordt, als we geen passende hulp krijgen, uitgedrukt in de aanwezigheid van bepaalde personen. In dit verband is er een gedenkwaardige zin van Giussani: ‘Je zit in de storm, de golven overspoelen je, maar dicht bij je is een stem die je herinnert aan de reden, die je ertoe oproept je niet door de golven te laten meesleuren, niet toe te geven. Het gezelschap zegt je: ‘Je zult zien dat straks de zon weer schijnt; nu zit je in een

³³ *Ibid.*, p. 220.

³⁴ L. Giussani, *Aan de oorsprong van de christelijke claim*, op. cit., p. 15.

³⁵ L. Giussani, *Si può (veramente?) vivere così?*, op. cit., p. 221.

hoge golf, maar dadelijk kom je eruit en schijnt de zon weer'. Vooral zegt het je: 'Kijk'. Want in elk roepingsgezelschap zijn er altijd *personen*, of *momenten van personen*, naar wie je kunt kijken. In het gezelschap is het belangrijkste: te *kijken* naar de personen. Daarom is het gezelschap een grote bron van vriendschap. En vriendschap wordt gedefinieerd door haar doel: een hulp te zijn om te wandelen naar de Bestemming'.³⁶

De echte hulp van een gezelschap, van een vriend, heeft niet als doel ons de relatie met de werkelijkheid te besparen, maar ons te ondersteunen bij het beleven ervan. Ook hier is het ons ik dat op het spel staat. Want hoe vaak vragen we niet om een type hulp dat helemaal geen hulp is! Het is daarom noodzakelijk om onderscheid te maken: één ding is van een plek te vragen dat ze ons beschermt tegen de werkelijkheid, ons de werkelijkheid laat vermijden, ons ook vrijstelt van de moeite die het kost haar het hoofd te bieden; iets anders is te vragen dat ze ons in de werkelijkheid binnenleidt, hoe deze ook weze. Overigens, merkt Giussani op, 'als de Kerk tot haar doel zou verklaren de menselijke inspanning voor vooruitgang, expressie en onderzoek, te kortwieken, dan zou ze [...] doen zoals die ouders die zich inbeelden de problemen van hun kinderen op te lossen door hun plaats in te nemen'. Maar op die manier zou ze tekortschieten in haar educatieve taak, die er niet in bestaat 'de mens de oplossing te reiken van de problemen die hij op zijn levensweg tegenkomt',³⁷ maar om in hem een juiste houding tegenover de werkelijkheid te bevorderen, als de optimale conditie om de problemen het hoofd te kunnen bieden en er zo mogelijk een oplossing voor te vinden.

³⁶ L. Giussani, *Un avvenimento di vita, cioè una storia*, op. cit., p. 459.

³⁷ L. Giussani, *Waarom de Kerk*, op. cit., p. 228-229.

Tenslotte is het redelijk iemand te vertrouwen als de enige reden waarom hij mij bepaalde dingen zegt zijn gehechtheid is aan mijn bestemming, aan de vreugde van mijn leven, aan mijn geluk. ‘Niet alsof wij heer en meester zijn van uw geloof [...]. Wij willen slechts bijdragen tot uw vreugde’,³⁸ zegt Sint-Paulus. Het is dus redelijk iemand te vertrouwen als zijn contact met mij niet het resultaat is van een berekening, niet een of ander al dan niet politiek voordeel voor hem beoogt, maar belangeloos is. ‘Gratuiteit is liefde voor de bestemming van de ander, en daarmee uit’. Wie mij die dingen meedeelt die overeenstemmen met mijn hart, ‘doet dat zonder enige berekening, zonder er iets aan te verdienen’, alleen met de bedoeling ‘dat mijn leven de goede kant op gaat, dat mijn leven zijn bestemming bereikt’. Ook hier hebben we weer een waakzaam, aandachtig ik nodig. Inderdaad voegt Giussani eraan toe: ‘Laten we deze [...] factor, die uitermate belangrijk is, even tussen haakjes zetten, want die begrijp je niet meteen: je moet lange tijd belangeloos bemind hebben, je moet erin opgevoed zijn de mensen belangeloos te beminnen, om te kunnen begrijpen wanneer iemand jou belangeloos bemint’.³⁹

Wanneer we mensen ontmoeten die de bovengenoemde kenmerken hebben, waardoor het redelijk is ze te volgen, dan moeten we ze volgen, als we coherent willen zijn met onszelf. ‘Instemmen met jezelf betekent een ander volgen: het is een paradox, de paradox die Eva heeft laten bezwijken. Zolang de mens bestaat, is dat de paradox die de test is van de vrijheid: om mezelf te zijn moet ik een ander volgen (zoals het onder ons zal zijn)’. Ieder kan bedenken

³⁸ 2 Kor 1,24.

³⁹ L. Giussani, *Si può (veramente?!) vivere così?*, op. cit., p. 221.

waar hij nu zou zijn als hij zich niet aan deze wetmatigheid gehouden zou hebben. ‘Dit is het eerste wat overeenstemt met het hart: ik was er niet, en als ik er wil zijn, moet ik een ander volgen. En wie mij zó over de mens spreekt, heeft gelijk. En wie me, daarentegen, zou spreken over de mens als meester van zijn lot, in staat om te zijn – à la Alfieri: ‘*Volli, sempre volli, fortissimamente volli* [Ik wilde, steeds wilde ik, ik wilde zeer krachtig]!’ – die houdt me voor de gek: dat is bedrog.’⁴⁰

Samengevat is dus niet iedereen of elke omgeving het waard te gevolgd te worden en is niet elk vertrouwen redelijk. Het is alleen dan redelijk om te vertrouwen en te volgen als ‘degene die jouw gehoorzaamheid vraagt, je redenen geeft die overeenstemmen met de vereisten van je hart – die diepe behoeften die jij hebt en die gelijk zijn aan de mijne’. Dat betekent dat wat hij je zegt ‘moet kunnen gelden voor alle mensen: het kan niet het voorstel zijn van een sektarische opvatting, een poging tot ontvoering! Hij stelt je waarden voor die goed zijn voor iedereen, die iedereen meer tevreden zouden maken. Daarom stelt hij je dingen voor die overeenstemmen met de diepte van je hart; geen uitkomsten van voorlopige en vergezochte analyses die iemand van de situatie gemaakt heeft. Zeker niet! Het gaat om fundamentele dingen, die het fundamentele welzijn van elke mens voeden en vergroten, die overeenstemmen met de behoeften van het hart van de mens.’⁴¹ Daarom zei ik dat je, om iemand te kunnen vertrouwen, jezelf moet zijn, wakker moet zijn, om je niet te laten misleiden.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 222.

⁴¹ *Ibid.*, p. 224.

5. Hoe kan wat je in een ander ziet, van jou worden?

We beschikken nu over de elementen om de eerste van de door onze vriendin opgeworpen vragen aan te pakken. Hoe kan de hoop die ze herkent bij de personen tegen wie ze aangelopen is, op de plek waar haar hart opnieuw wordt aangewakkerd, van haar worden? Hoe kan ze zich redelijkerwijs aan deze hoop toevertrouwen?

De hoop kan van haar worden als zij steeds bewuster en met groeiend verlangen de weg blijft gaan die ze al is beginnen te doorlopen, dat wil zeggen als zij die personen blijft volgen bij wie zij duidelijk kon zien dat zij hoop hadden en ten aanzien van wie zij toereikende redenen had om ze te vertrouwen. De weg is: volgen.

Naast het woord 'volgen' kunnen we ook het woord 'verantwoordelijkheid' gebruiken, waarmee we allereerst dat antwoord bedoelen dat Petrus aan Jezus gaf toen deze hem vroeg: 'Simon, hou jij van me?' 'Ja'.⁴² Het was een 'ja' dat zelfs Petrus' verraad van weinige dagen eerder niet kon afremmen, omdat het opkwam als de consequentie van een verbazing die begonnen was met de allereerste ontmoeting met die mens, van een gehechtheid die gedurende de jaren van samenleven met Hem steeds intenser was geworden en die geen sentimenteel, maar een redelijk verschijnsel was, een oordeel dat hem 'vastplakte' aan die aanwezigheid die hem aangekeken, omhelsd en bemind had als geen ander in zijn leven. 'Als ik ben omdat ik bemind ben, moet ik antwoorden (*respondeo*): hieruit komt de 'verantwoordelijkheid' voort. [...] Het woord verantwoordelijkheid verzekert het resultaat van een ervaring

⁴² Vgl. Joh 21,15-17.

van overeenstemming met het ware, met de fascinatie van het schone, met de ontroering over het goede, met het onuitsprekelijke geluk'. Deze verantwoordelijkheid 'drukt zich uit als beslissing van de vrijheid tegenover de Aanwezigheid die herkend wordt als totaal overeenstemmend met de eigen bestemming'.⁴³

Vaak is de manier waarop wij de beslissing van de vrijheid opvatten, dubbelzinnig, alsof het zou gaan om een voluntaristische handeling, om een synoniem van 'wilskracht'. Maar het is, zoals het voor Simon Petrus was, het aan de oppervlakte komen van een waardering, van een genegenheid, het is het hoogtepunt van een gehechtheid. Om de hoop die we bij anderen gezien hebben en die ons gefascineerd en aangetrokken heeft, van ons te laten worden, moeten we enkel de eenvoud hebben om gehecht te blijven aan deze plek, om vrij rond te lopen in dit gezelschap van ons: mettertijd zullen we merken een onverwoestbare positiviteit in ons te hebben, evenals de moed om de toekomst uit te dagen.

Maar juist hier bereikt de noodzaak van een verificatie in vrijheid haar hoogtepunt. Dit gezelschap, deze plek, is een ruimte van vrijheid, waar eenieder wordt aangemoedigd de ontvangen belofte te verifiëren. Het zou geen christelijk gezelschap zijn als het ons niet zou aansporen tot een persoonlijke verificatie en als het onze vrijheid niet zou liefhebben. Een meisje dat een gemeenschap van studenten ontmoet had, zei me: 'Ik heb begrepen dat dit mijn plek is omdat mijn vrijheid er gerespecteerd wordt: ze dwingen me nergens toe, ze wachten totdat er in mij iets gebeurt en ik eraan toegeef'. Het is het teken van het scrupuleuze

⁴³ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 107-108.

respect dat het Mysterie heeft voor onze vrijheid, omdat het ons vrij geschapen heeft. Iedereen kan zich op elk moment van dit gezelschap losmaken, maar het gezelschap blijft, en dat is de grootste geste van vriendschap jegens degenen die er om verschillende redenen van weggaan: er is een plaats waarnaar we altijd kunnen terugkeren.

‘Beste don Julián, dezer dagen heb ik me voor het eerst sinds twaalf jaar weer ingeschreven voor de Geestelijke Oefeningen van de Fraterniteit! In 2009 nam ik voor het laatst deel, met een hart dat wankelde, omdat ik onzeker was over de waarde van mijn weg in de beweging. Want na jaren oprecht in de beweging aanwezig te zijn geweest, merkte ik dat ik vastzat in formalisme en activisme, want ik deed dingen voor de beweging, en veel ook, maar ze waren niet meer voor mij! Mijn vrijheid was er niet meer bij en misschien zelfs mijn geloof niet. Zo was het dat ik besloot om alles achter me te laten. In december van datzelfde jaar kwam ik bij jou om je mijn ‘nee’ te overhandigen en jouw antwoord aan mij was verrassend: een omhelzing die ik met me meegedragen heb en die me gezelschap gehouden heeft tot ik twaalf jaar later weer kon zeggen: ‘Hier ben ik, ik ben er, ik wil er zijn!’ Jij zei me: ‘Ga, maak je er geen zorgen over dat je een vorm verlaat, maar zorg ervoor dat je nooit een ochtend de vraag overslaat: ‘Waarop steunt mijn hoop vandaag?’ Sindsdien heb ik me jarenlang helemaal gewijd aan mijn werk als dokter, wat me terecht liet komen bij een hoofdarts in een mij onbekende stad, die ik alleen maar kende van zijn wetenschappelijke publicaties. Vanaf het eerste telefoontje trof en fascineerde hij mij, maar pas toen ik met hem begon te werken, heb ik begrepen wat er achter die fascinatie zat: het was een man van geloof, en bovendien van de beweging! Wat moet ik zeggen? Jezus heeft een ‘mooie grap’

met me uitgehaald, of liever gezegd, Hij heeft me een groot cadeau gegeven dat ik beleefd heb en nog steeds beleef als een teken van Zijn liefde voor mij en van Zijn vergeving. Hij heeft mij de mogelijkheid gegeven de weg die ik kwijt was, te hervatten, door mij hem te laten terugvinden in mijn dagelijkse leven, dat moeilijk en soms dor is: op mijn werk. Zo begon ik na verloop van tijd weer naar de schola te gaan en een paar dagen geleden heb ik me ingeschreven voor de Geestelijke Oefeningen, zeker van de behoefte die ik eraan heb. Uit ervaring kan ik zeggen dat er hoop is en dat ze onvoorwaardelijk is, dat ze geen grenzen stelt – zoals ook mijn broosheid geen grens geweest is –, dat ze leeft in een Aanwezigheid en het ‘enkel’ nodig heeft verlangd te worden, elke dag’.

De weg van de verificatie is nodig voor iedereen, elke dag, in elke levensfase, in de opeenvolging en verandering van de omstandigheden, tot het einde toe.

‘Ik ben pas een jaar ingeschreven als lid van de Fraterniteit. Dertig jaar geleden, na mijn studententijd, ben ik uit de beweging weggegaan: mijn dagen zaten weliswaar vol activiteiten en relaties, maar het was of de betekenis van dat alles verloren was gegaan, ze werd als vanzelfsprekend beschouwd, en dat maakte mijn leven dor [als ons gezelschap geen weg naar de bestemming is, dan wordt het leven dor en dan houdt dit gezelschap op ons te interesseren]. Het zijn dertig intense jaren geweest, vol eenvoudige en mooie gebeurtenissen, de dingen die iedereen meemaakt: het gezin, de kinderen, het werk. Toen ontdekte ik drie jaar geleden dat ik ziek was, waardoor mijn leven sterk veranderde: alles ging ineens sneller, ook mijn zinvaart. Ik stuitte toevallig op een arts van de beweging en heb hem om hulp gevraagd. Hij nodigde mij uit voor de Dag van de Opening van het Jaar en ik herinner me heel goed hoe

verbaasd ik was om in jouw woorden een onverwachte overeenstemming te ontdekken. Ik voelde hoe ze mijn hart en de essentie van wat ik verlang, beschreven en begrepen. Het is verbazingwekkend om, na zoveel jaren afwezigheid, juist op deze plek een overeenstemming te vinden. Ik had dat nooit voor mogelijk gehouden! Met een paar mensen is een heel eenvoudige, maar betekenisvolle en radicale vriendschap begonnen, zozeer dat ook in deze maanden van pandemie, waarin je elkaar maar zelden kunt ontmoeten, deze relatie voor mij het belangrijkste referentiepunt geweest is. Het is een vriendschap waarbinnen de boven- toon gevoerd wordt door de kostbare mogelijkheid van een weg die een goede hypothese voor mijn leven is: dit ben ik nog nooit ergens anders tegengekomen. Afgelopen december moest ik naar het ziekenhuis voor een periodieke controle en terwijl ik wachtte op de uitslagen van het onderzoek, besepte ik tot mijn eigen verbazing dat ik niet bang was. En dat was zeker niet het resultaat van mijn overtuigingen, redeneringen of wilsinspanningen. Het lijkt me evident dat de ervaring van de afgelopen twee jaar, de gestes waaraan ik heb deelgenomen, de paar momenten van vriendschap die ik kon delen, mij geleidelijk aan zeker hebben gemaakt van de positiviteit van de werkelijkheid, vanwege de aanwezigheid van een Ander. Wat in mij een bres geslagen heeft en iets nieuws gebouwd, haast zonder dat ik me ervan bewust was, is de schoonheid van zoveel momenten geweest, mijn verbazing en dankbaarheid over het feit dat ik een plek ontmoet heb waar ik mijn waarste vragen aan de orde kan stellen. Hoop is niet iets dat bereikt moet worden, ze ontstaat niet omdat bepaalde omstandigheden op een bepaalde manier verlopen – mijn definitieve genezing, het einde van de pandemie of iets anders. De hoop is er nu al, ze werkt door in mijn leven en beïnvloedt

zelfs de ervaring van mijn ziek zijn. De mogelijkheid van het honderdvoud hier en nu is voor mij een concrete en onmiskenbare ervaring geworden’.

Om zeker te worden van Christus’ aanwezigheid, om de hoop die ons op deze plaats meegedeeld wordt te gaan beleven als van ons, is een persoonlijke verificatie noodzakelijk, waardoor de evidentie van het begin verdiept en tot overtuiging wordt. Wat we ontmoet hebben, wordt niet van ons door magie of sentimentalisme, maar dankzij een ervaringstraject dat de aanvankelijke intuïtie bevestigt. Het is, zoals we eerder zeiden, de dynamiek zoals de Apostelen die beleefd hebben: ‘En zijn leerlingen geloofden in Hem’.⁴⁴ Deze uitdrukking markeert de stappen van hun weg. Hetzelfde geldt voor ons; alles wat er in onze dagen gebeurt, kan gelegenheid worden voor deze bevestiging, deze verificatie. Niets mag er onderweg gecensureerd worden. Sterker nog, dit is de enige manier om zekerheid te krijgen over de ontvangen belofte: ons bloot te stellen aan de vergelijking met alles wat ons overkomt.

‘De afgelopen weken stonden in het teken van de verkiezingscampagne voor de universiteitsraad en waren heel intens, met veel prachtige dagen. Ondanks het feit dat ik opgesloten zat in huis en fysiek alleen voor mijn computer zat, heb ik een concrete blijheid ervaren, heb ik beter ontdekt wie ik ben en wat de waarde van mijn relaties is. Maar na die mooie dagen, toen de verkiezingen voorbij waren, voelde ik me overweldigd door ontmoediging en een veroordeling van mezelf: ik merkte hoe weinig ik in staat was me niet te laten bepalen door het resultaat. De schoonheid van de voorbije weken hield tegenover mijn droefheid, die me aan het bepalen

⁴⁴ Joh 2,11; zie *supra*, p. 101.

was, geen stand, en tegelijkertijd was ik bang die ervaren schoonheid te verliezen, ze uit te wissen of alleen het gevoel over te houden van een nederlaag. De dagen die volgden op de verkiezingen lieten veel ongemakkelijke vragen in me opkomen, die me geen rust lieten: waarom is de blijheid van de afgelopen weken me niet genoeg? Wat houdt er stand tegenover de ontmoediging vanwege de uitslag? Waarom neig ik ertoe de beleefde schoonheid uit te wissen? Ik ben niet gekozen, dus wat zit er voor mij in? Mijn ontevredenheid en droefheid maakten aanvankelijk dat ik me afsloot voor de anderen en voor mijn ouders bij wie ik in huis woon. Maar na een paar dagen won in mij de behoefte om de beleefde weken te beoordelen, om ze niet te verliezen. Dat bracht me ertoe vrienden om hulp te vragen, waarbij ik ook het ongemakkelijkste deel van mezelf aan de orde stelde, de aanstoot die ik aan mezelf nam. Er ontspoon zich een strijd tussen de maatstaf waarmee ik mezelf, wat ik doe, de droefheid die ik in me aantref, meet, en de ervaren blijheid, die ik altijd wel zou willen beleven. Een vriend liet me opmerken hoe in deze omstandigheid mijn menselijkheid naar boven was gekomen. Dat schokte me, want mij was het niet gelukt om iets positiefs te vinden in deze aanstoot die ik nam; maar nu bemerk ik enerzijds mijn menselijke kleinheid die naar boven komt, waar ik niet meer van weg kan kijken, en anderzijds het feit dat ik blij ben geweest eenvoudigweg omdat ik me kon geven, omdat ik aan anderen kon meedelen wat ik zelf beleef’.

Juist om niet vast te lopen op de weg van de persoonlijke verificatie, moet je je op een plek bevinden die voortdurend onze maatstaf doorbreekt en onze blik opnieuw opent, waardoor ze ons in staat stelt te zien wat we anders niet gezien zouden hebben.

Illustratief is de manier waarop Jezus Petrus' maatstaf dag in dag uit uitdaagt. Een duidelijk voorbeeld is de scène van de voetwassing. 'In het bewustzijn dat de Vader Hem alles in handen had gegeven en dat Hij van God was uitgegaan en naar God terugkeerde, stond Hij van tafel op, legde zijn bovenkleren af, nam een linnen doek en omgordde zich daarmee. Daarop goot Hij water in het wasbekken en begon de voeten van de leerlingen te wassen en ze met de doek waarmee Hij omgord was af te drogen. Zo kwam Hij bij Simon Petrus, die echter tot Hem zei: 'Heer wilt Gij mij de voeten wassen?' Jezus gaf hem ten antwoord: 'Wat Ik doe begrijpt ge nu nog niet, maar later zult gij het inzien'. Op de stellige bewering van Petrus, 'Nooit in der eeuwigheid zult Gij mij de voeten wassen!', antwoordt Jezus door de inzet te verhogen en de uitdaging te radicaliseren: 'Als gij u niet door Mij [de voeten] laat wassen, kunt gij mijn deelgenoot niet zijn'. Hierop geeft Petrus zich over: 'Heer, [als u het zo stelt,] dan niet alleen mijn voeten, maar ook mijn handen en hoofd'.⁴⁵ Wat wint er in hem, zozeer dat hij een plotselinge ommekeer maakt, dat hij zijn eigen maatstaf niet laat overheersen? Zijn genegenheid voor Christus.

Om niet gevangen te blijven zitten in onze eigen schema's, die zich onverbidlijk in ons vormen en die we overnemen van onze omgeving, moeten we onophoudelijk opnieuw voortgebracht worden. 'Want enkel op eigen kracht is de mens niet in staat tot een blijvend open en onbevooroordeeld oordeel, terwijl toch enkel zo'n oordeel de dynamiek van de rede respecteert en verheft (van de rede die openheid naar de werkelijkheid is volgens de totaliteit

⁴⁵ Joh 13,3-9.

van de factoren ervan)'.⁴⁶ Om dat mogelijk te maken, is er een plek nodig die onze rede steeds opnieuw opent; deze plaats is 'een detail dat in staat stelt tot de totaliteit',⁴⁷ zoals Giussani de ervaring van het charisma definieert. Om niet te bezwijken voor de maatstaven die er onvermijdelijk toe neigen een verstarring in ons oordeel te bewerkstelligen en waarin we dikwijls vastlopen, is dus noch een titateninspanning, noch een gewiekste strategie nodig. Het is voldoende niet weg te kijken van die levende werkelijkheid die de verruiming van onze rede ondersteunt; nodig is een genegenheid voor die plek die ons in staat stelt de totaliteit te zien en niet toestaat dat onze rede haar oorspronkelijke openheid kwijtraakt.

Hoe meer we ervaren dat deze plek in staat is onze blik op onszelf en op de wereld opnieuw voort te brengen, des te meer groeit onze genegenheid ervoor. De verificatie verdiept, voedt en onderbouwt ons bewustzijn dat we toebehoren aan het instrument dat Christus gekozen heeft om ons leven aan te trekken en te begeleiden.

Het is precies dezelfde dynamiek als aan het begin, toen de leerlingen in Jezus' gezelschap leefden. Alle dagen die ze met hem doorbrachten, voegden, zo zegt Giussani met een prachtige uitdrukking, 'handenvol lijm'⁴⁸ toe, lieten een diepe gehechtheid groeien, die een oordeel vol waardering was, vol redenen, zonder ook maar een schaduw van irrationaliteit of forcering. Op dezelfde manier zorgt onze aanwezigheid in het ontmoete gezelschap, als we het accepteren het voorstel dat het doet te verifiëren, er-

⁴⁶ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 88.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 123.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 108.

voor dat we ons steeds redelijker eraan hechten en vooral voert het ons binnen in de steeds persoonlijker ontdekking van de Aanwezigheid waar het een teken, zichtbaar gelaat van is: Christus, onze hoop. Want dat is het doel waarvoor het gezelschap bestaat. Wat de leerlingen gebeurd is, overkomt vandaag de dag dus ook ons: uit de gehechtheid aan Zijn aanwezigheid komt de bloem van de hoop voort.

In het onlangs verschenen laatste boek van de Geestelijke Oefeningen van de Fraterniteit zegt Giussani: ‘Petrus had het heel bont gemaakt, maar hij beleefde een opperste sympathie voor Christus. Hij begreep dat alles in hem neigde naar Christus, dat alles in die ogen, in dat gezicht, in dat hart samengevat werd. Zijn zonden uit het verleden konden geen tegenwerping meer vormen; zelfs zijn toekomstige incoherentie was geen tegenwerping: Christus was de bron, de plaats van zijn hoop. Al hadden ze hem voor de voeten geworpen al wat hij had uitgehaald, al hadden ze hem voor de voeten geworpen al wat hij nog had kunnen doen, Christus bleef – dóór de mist van die bezwaren heen – de lichtbron van zijn hoop. En hij achtte Hem hoger dan al het andere, vanaf het eerste moment dat hij zich door Hem aangekeken had geweten, Zijn blik op hem had gevoeld: daarom hield hij van Hem. ‘Ja, Heer, U weet dat U het voorwerp van mijn opperste sympathie bent, van mijn hoogste achting’.⁴⁹

Christus is de lichtbron van onze hoop. En ons gezelschap, ontstaan uit de genade van het aan don Giussani geschonken charisma, is een hulp om onze bekering tot Christus te beleven, ‘want het wezen van de ervaring van de beweging is dat het geloof alles is, dat de erkenning

⁴⁹ L. Giussani, *Attraverso la compagnia dei credenti*, op. cit., p. 132.

van Christus alles is in het leven, dat Christus het centrum van de kosmos en de geschiedenis is'.⁵⁰ De broederschap onder ons, het weefsel van relaties dat de beweging vormt, 'is onze manier om het mysterie van de aanwezige Christus te beleven':⁵¹ het is geen geitenpaadje om te ontsnappen aan het persoonlijke drama van onze relatie met Christus; integendeel, het is een uitnodiging en provocatie om deze intenser en bewuster te beleven. Ik wil voortdurend het drama van mijn vrijheid beleven dat me ertoe aanzet 'U' te zeggen tegen Christus zodra ik 's ochtend mijn ogen open. Het is hetzelfde drama dat Jezus beleefde: 'Vroeg, nog diep in de nacht, stond Hij op, ging naar buiten en begaf zich naar een eenzame plaats, waar Hij bleef bidden'.⁵² Dit is het niveau waarop wij ons leven uitspelen. 'Het moment is aangebroken dat de beweging uitsluitend wandelt uit kracht van de genegenheid voor Christus die eenieder van ons heeft, die eenieder van ons aan de Geest vraagt te mogen hebben'.⁵³ De beweging gaat daarom door uit kracht van de genegenheid van elk van ons voor Christus. Al het overige – onze inspanningen, onze voornemens – is te broos.

Dit weefsel van relaties bespaart ons dus niet alleen de relatie met het Mysterie niet, maar het provoceert die juist onophoudelijk en maakt ze voortdurend mogelijk. Want als het Mysterie zich niet nu aanwezig zou maken,

⁵⁰ L. Giussani, *Una strana compagnia*, op. cit., p. 191-192.

⁵¹ L. Giussani, *L'opera del movimento. La Fraternità di Comunione e Liberazione [Het werk van de beweging. De Fraterniteit van Gemeenschap en Bevrijding]*, San Paolo: Cinisello Balsamo (Milaan) 2002, p. 71.

⁵² Mc 1,35.

⁵³ 'Corresponsabilità [Medeverantwoordelijkheid]', Fragmenten uit een discussie tijdens de Internationale Raad van CL, augustus 1991, in: *Tracce-Litterae communionis*, n. 11/1991, p. 32.

door middel van een menselijk gezelschap, een plek, een weefsel van relaties, dan zou Het ons vreemd blijven en zou in ons de mentaliteit van iedereen de overhand krijgen, die zich voedt met vormen van hoop die geen stand houden tegenover de impact van de gebeurtenissen en die op allerlei manieren proberen het Mysterie uit het leven te bannen.

Juist het aanwezige Mysterie hebben wij allemaal nodig om te leven. ‘De mensen, jong en niet jong meer, hebben uiteindelijk één ding nodig: zeker te zijn van de positiviteit van hun tijd, van hun leven, zeker te zijn van hun bestemming’.⁵⁴ Maar deze zekerheid – die ‘hoop’ heet – kunnen wij onszelf niet geven, zelfs niet als we ons verenigen, solidair zijn, al onze inspanningen bijeenvoegen: alleen de mens geworden God kan, met Zijn dood en verrijzenis, antwoord geven op de dorst naar bestemming, naar positiviteit van het bestaan, die ons van binnenuit structureert. Zoals we gezegd hebben is de ontmoeting met Zijn aanwezigheid, in de vorm die ons aangetrokken heeft, de genade van ons leven; het is het oneindige mededogen dat de Heer heeft gehad met onze nietigheid. Maar wij mogen het niet voor onszelf houden, alsof het een privilege was.

‘Ik zat op de universiteit te studeren toen een studiegenote me gedag kwam zeggen die ik al maanden niet had gezien. Ze begint me te vertellen over zichzelf, over hoe bang ze is vanwege de coronasituatie, die haar verlamt, over haar hoop dat de wetenschap haar werk zal doen en dat het vaccin ons terug zal brengen naar de normaliteit. Tot die tijd, zo zegt ze me, zal ze veroordeeld zijn

⁵⁴ L. Giussani, ‘Cristo, la speranza [Christus, de hoop]’, in: *CL Litterae Communionis*, n. 11/1990, p. 18.

tot een opschorting van haar leven. Ik zei haar toen dat voor mij de omstandigheden een groeifactor voor me zijn en ik vertelde haar met verbazing dat voor mij de grootste genade is een plek, gezichten te hebben waarnaar ik kan teruggaan om te bedelen om een waardere blik op mezelf. Een paar dagen later kreeg ik van deze studiegenote een berichtje waarin ze me bedankte en zei dat ze in geen jaren ‘zo’n zinvol gesprek’ gehad had. Haar hart verlangt wat ik ook verlang: een zekerheid in het nu, om alles zonder angst tegemoet te kunnen treden. In deze maanden, sinds het begin van de *lockdown*, heb ik ontdekt dat ik bemind ben zoals ik ben, en ben ik vol dankbaarheid voor het feit dat ik mensen voor me heb die, door de manier waarop ze leven en de eerlijkheid waarmee ze naar zichzelf kijken, mij hoop geven voor mijn leven. Ik herken de in mijn dag aanwezige Christus nu meer continu en dat geeft me een ontroering die me in een steeds waardere houding plaatst tegenover alles. Ik ontdek hoe waar het is wat er op de Kerstposter staat: ‘Christus’ aanwezigheid, in de normaliteit van het leven, impliceert steeds meer het kloppen van ons hart: de ontroering over Zijn aanwezigheid wordt ontroering in het dagelijks leven. Niets is meer nutteloos, niets blijft nog vreemd, je krijgt genegenheid voor alles, echt voor alles”.

Christus, als reële gebeurtenis in het nu – en niet simpelweg als reële gebeurtenis tweeduizend jaar geleden – gaat de normaliteit van het leven binnen en vormt het om, maakt het waardere, menselijker. Als Christus een reële gebeurtenis voor me is, als ik hem accepteer en laat binnengaan in het normale weefsel van mijn dagen, dan blijkt dat in een verandering die mijn leven ondergaat. ‘Het christendom’, zo zei Giussani in 1964, ‘is een nieuwe manier om déze wereld te beleven. Het is een nieuw soort

leven: het zijn niet allereerst een aantal bijzondere ervaringen, bepaalde manieren of gestes naast andere, enkele uitdrukkingen of woorden die je moet toevoegen aan je vocabulaire'. En hij vervolgde: 'Zoals de ontmoeting, zo identificeert ook het christelijke voorstel zich voor ons, vandaag de dag, met de oproep die ons gedaan wordt door een menselijke werkelijkheid om ons heen; en het is prachtig dat dit voorstel, uniek onder alle andere, een zo concreet, zo existentieel gezicht heeft: dat het een gezelschap in de wereld is, een wereld in de wereld, een andere werkelijkheid binnen de werkelijkheid, en niet anders omdat ze andere interesses heeft, maar vanwege de andere manier waarmee ze de gemeenschappelijke interesses verwezenlijkt'.⁵⁵

De verandering die Christus' gebeurtenis teweegbrengt in het leven van wie er tegenaan loopt en ze verwelkomt, is de communicatiefactor van de hoop.

Maar we kunnen geen moment stilstaan. De aantrekkingskracht die we ervaren wanneer, als wij binnen het christelijke gezelschap blijven, de ontmoeting zich vernieuwt, moet in ons een werk, waakzaamheid worden ('zoals wanneer iemand iets heel moois heeft veroverd en het moet verdedigen, dan staat hij op wacht en slaapt hij niet, dat wil zeggen is hij niet verstrooid, niet oppervlakkig, is hij gespannen'), moet gedachtenis worden. En de gedachtenis is niet 'wij die ons herinneren, maar wij die ons voortdurend afstemmen op een aanwezigheid die, als ze zich eenmaal heeft geopenbaard, zich heeft geopenbaard als een aanwezigheid die niet meer weggaat; als ze zich eenmaal aan *ons* geopenbaard heeft, heeft ze zich

⁵⁵ L. Giussani, *Il cammino al vero è un'esperienza* [De weg naar het ware is een ervaring], Rizzoli: Milaan 2006, p. 139, 145.

geopenbaard als een aanwezigheid die niet meer weggaat (omdat ze constitutief is voor ons) en die zich tastbaar en zichtbaar maakt in de anderen, een aanwezigheid die ons samenbrengt met het doel dat wij haar zouden beleven. Zozeer dat ze *communio* wordt genoemd, precies zoals de Eucharistie'.⁵⁶

⁵⁶ L. Giussani, «Tu» (*o dell'amicizia*) [*'U' (of: over de vriendschap)*], Bur: Milaan 1997, p. 318, 319.

EEN DOOR DE OMSTANDIGHEDEN BEPROEFDE HOOP

‘Wie Mij volgt, ontvangt het honderdvoud hier op aarde’.¹ Jezus zelf heeft aan wie Hem volgt het verificatiecriterium gegeven. Evenzo wil de hoop die beloofd is aan wie Hem volgt – ik leg er de nadruk op – geverifieerd worden in een vergelijking met de omstandigheden, geen enkele uitgezonderd.

1. Hoop die niet teleurgesteld wordt

De door Christus beloofde hoop die niet teleurgesteld wordt, moet laten zien stand te houden tegenover de uitdagingen van het menselijk bestaan, die deze tijden ons meedogenloos voor ogen geplaatst hebben. Iedereen, of hij het nu leuk vindt of niet, is geroepen om de consistentie van zijn hoop te verifiëren tegenover elk knelpunt en elke provocatie, in het bijzonder de meest betekenisvolle. Met Giussani hebben we gezegd dat ‘de mensen, jong en niet jong meer, [...] uiteindelijk één ding nodig [hebben]: zeker te zijn van de positiviteit van hun tijd, van hun leven, zeker te zijn van hun bestemming’. Tegenover bepaalde omstandigheden komt aan het licht of wij deze

¹ Vgl. Mc 10,29-30.

zekerheid hebben of dat onze onzekerheid en angst de overhand hebben, waardoor we niet meer kunnen bouwen, waardoor we wegzinken in bezorgdheid en gericht blijven op onszelf.

De fundamentele bijdrage voor een verificatie van onze hoop krijgen we dus van de werkelijkheid. De omstandigheden zijn van beslissend belang omdat ze enerzijds de consistentie van onze hoop laten zien en anderzijds de ware hoop diep in ons laten wortel schieten. Om dus te verifiëren of de christelijke hoop niet teleurgesteld wordt, moeten we onder ogen zien wat de werkelijkheid ons niet bespaart, in de ontmoeting en de confrontatie met de omstandigheden, vooral de onvermijdelijke. De hoop die ons meegedeeld is, waarvan ons getuigd is, nestelt zich in ons, wordt van ons, 'enkel' in relatie met de omstandigheden, gaandeweg, middels een verificatie.

a) De dood

Laten we eerst kijken naar de grote klip, die welke in zekere zin het laatst komt, aangezien ze aan het eind van ons leven geplaatst is, maar die ons elk moment vergezelt, als een ongemakkelijke en verontrustende huisgenoot van het menselijke bewustzijn: de dood. Hoe kun je zeker zijn van de toekomst zonder de koppigste tegenstander het hoofd te bieden? De grote historicus Huizinga schreef dat de dood deel uitmaakt van een definitie van het leven: 'In de geschiedenis als in de natuur [houden] het sterven en het geboren worden eeuwig gelijke tred'.² De dood is een verschijnsel van het leven, want ze overkomt iemand die

²J. Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen*, Olympus: Amsterdam 2006²⁸, p. 13.

leeft; het is dus een probleem dat niet kan worden vermeden, zeker niet door zelf-bewuste wezens als wijzelf: sterker nog, te weten sterfelijk te zijn is een wezenskenmerk van het bewustzijn dat we van onszelf hebben, ook al proberen we het op allerlei manieren te censureren. De pandemie heeft de elementaire evidentie van onze sterfelijkheid weer vlak voor ieders ogen geplaatst. Als de dood ons daarvoor niet zo vertrouwd was, als we haar dikwijls in ons dagelijks leven vergeten en verdoezeld hadden, dan werden we nu wel gedwongen om haar te erkennen, niet als mensen die er vanaf hun balkon of via de tv naar kijken, maar als mensen die erdoor geraakt en in het nauw gedreven zijn. Iedereen heeft het kunnen ervaren, want de dood is ons nabij gekomen door familieleden of vrienden die heengegaan zijn en doordat we elke dag te maken kregen en nog krijgen met de aantallen overledenen. Het heeft ons allemaal uitgedaagd, niemand kan doen alsof de werkelijkheid minder 'somber' is.

Laten we samen kijken hoe Giussani de uitdaging van de dood zag. Bij het lezen van het brevier staat hij stil bij een zin uit het boek *Wijsheid*: 'God heeft de dood niet gemaakt en Hij vindt geen vreugde in de ondergang van hen die leven, maar alles heeft Hij voor het zijn geschapen en de schepselen in de wereld zijn heilzaam; er is geen kruid bij dat verderf brengt en de onderwereld heerst niet over de aarde, want de gerechtigheid is onsterfelijk (*Wijsh* 1,13-15)'. En hij merkt dan op (het was tijdens een ontmoeting in 1990): 'Ik werd getroffen door een soort onderhuidse opstandigheid: ik riep uit dat die woorden niet kloppen. Het is niet waar dat de gerechtigheid onsterfelijk is, in een wereld waar onze twee jonge vrienden Marco en Andrea tijdens een bergwandeling hebben kunnen vallen en sterven. En toch', voegt hij onmiddellijk eraan toe, 'zou

je zonder op de een of andere manier met deze zin in te stemmen, niet kunnen leven; zonder een positieve hoop zou je niet kunnen leven'. Welnu, zo vervolgt hij, om met deze zin te kunnen instemmen hebben de mensen twee alternatieven: 'Van de ene kant een optimisme, even instinctief als ongefundeerd. Het is het optimisme dat heel de moderne cultuur gedomineerd heeft: en wij hebben het geërfd van de Griekse en Romeinse wereld; maar de wortels ervan zitten in elk tijdperk. Het is een optimisme bij het denken over het leven, zonder welk je niet zou kunnen leven. Maar het is een oppervlakkig, leugenachtig optimisme; want wie het zou willen handhaven, moet fundamenteel wegstijgen van wat er om hem heen gebeurt; het is dus een cynisch optimisme. Van de andere kant reageert men door te hopen op de eigen wil, op het eigen constructieve vermogen; ook dat is een kenmerk van onze wereld. De oplossing van het leven wordt verwacht van utopieën, van eigen projecten, te realiseren door individuen of door iedereen samen. Men verwacht de verlossing van verschillende vormen van utopieën, van dromen, dat wil zeggen van afgebakende vormen van hoop, gefundeerd in details. Elke vorm van utopie (een vrouw, geld, politiek) als antwoord op de dorst naar positiviteit die zich vormt in het hart van de mens, impliceert geweld'.³

Dit zouden dus de alternatieven zijn, vol leugen en dubbelzinnigheid, beide ontoereikend.

Het is waar, wij zijn gemaakt voor het leven: de passage uit het boek *Wijsheid* bevestigt de aard van het mensenhart; maar wie zal antwoord geven op deze aard van het hart, op ons onstuitbare, constitutieve verlangen naar

³ L. Giussani, 'Cristo, la speranza [Christus, de hoop]', in: *CL Litterae Communionis*, op. cit., p. 14.

leven? Alleen Christus, alleen de gestorven en verrezen Christus, geeft daar antwoord op. ‘Het enig mogelijke antwoord op de passage uit het boek Wijsheid is dat het Woord vlees geworden is’. Er bestaat geen antwoord dan in Christus. Want zonder Christus ‘zouden we verplicht zijn te vervallen ofwel in een vals optimisme, aanmatigend en cynisch, ook al zou het door grote filosofen worden uitgewerkt, ofwel in banaal of juist grandioos utopisme, maar hoe dan ook vol geweld’.⁴

De zin uit Wijsheid raakt het hart van de kwestie van de mens, is vanuit het oogpunt van het menselijk hart het zenuwcentrum. God heeft ‘alles [...] voor het zijn geschapen en de schepselen in de wereld zijn heilzaam; er is geen kruid bij dat verderfbrengt en de onderwereld heerst niet over de aarde, want de gerechtigheid is onsterfelijk’. Zonder Christus, zo benadrukt Giussani kort voor de aangehaalde gelegenheid, ‘zou dit niet waar zijn, omdat de tegenstrijdigheid uiteindelijk alles vernietigt wat iemand bedacht en gebouwd heeft, het laat opslokken door de draaikolk van de dood. Deze woorden van de Bijbel kunnen niet gerechtvaardigd worden zonder Christus’.⁵

De gestorven en verrezen Christus is het enige antwoord op de vraag van het boek Wijsheid, dus op de kwestie van de mens. Tot Nikodemus zegt Jezus: ‘Zo zeer immers heeft God de wereld liefgehad, dat Hij zijn eniggeboren zoon heeft gegeven, opdat alwie in hem gelooft niet verloren zal gaan, maar eeuwig leven zal hebben’.⁶ Hier vindt ons leven zijn ultieme beweegreden, dus zijn ware hoop: Jezus

⁴ *Ibid.*, p. 15.

⁵ L. Giussani, *Un evento reale nella vita dell'uomo [Een reële gebeurtenis in het leven van de mens] (1990-1991)*, Bur: Milaan 2013, p. 149.

⁶ Joh 3,16.

Christus hier en nu, een reële gebeurtenis in het leven van de mens. Maar dit alles moet – ik herhaal het – persoonlijke ervaring worden.

Een studente schrijft me: ‘Om te kunnen antwoorden op de vraag ‘is er hoop?’ móest ik wel denken aan een precies moment in mijn leven: de begrafenis van een vriendin van me die drie jaar geleden een einde aan haar leven maakte. Tijdens die begrafenis hebben met name twee dingen me aan het denken gezet. Het eerste was mijn eigen houding in de kerk tijdens de Mis: ik zat de hele tijd geknield te bidden dat ook dat zo pijnlijke en dramatische moment gered zou worden en gelegd in de handen van Iemand die groter is dan mijn kleinheid. Het tweede was wat er gebeurde toen ik na de Mis, buiten de kerk een sigaret stond te roken met mijn vriendinnen. Op zeker moment richt een van hen zich tot mij en zegt: ‘Hoezo huil jij niet? Waarom ben jij niet zo wanhopig als wij? Wat heb je voor gezicht?! Het is alsof je rustig bent’. Ik was een beetje in de war, maar verbaasd over wat er met me gebeurde. Ik wist zelf niet hoe ik de redenen moest beschrijven of geven waarom ik op dat moment zo was. Maar ik moest toegeven dat, hoe verdrietig ik me ook voelde, ik niet wanhopig was. Die zelfmoord was niet het laatste woord voor mijn leven en in mijn hart, want ook op dat moment overheerste er in mij ‘iets anders’, waardoor ik er blij uitzag. Mijn hart was niet wanhopig, maar vragend: dat alles van mijn vriendin en van mezelf gered zou worden. Midden in die hevige pijn die we beleefden, ervoer ik dat ik helemaal omhelsd was! Een genade, die de anderen in mij herkenden! Het is een episode geweest die me alle weken erna veranderd heeft. Terug in het dagelijkse leven, met zijn kleine kruisen en moeiten, hield dat feit me gezelschap. Ik had het zelf niet verzonnen en het was

geen psychologische verandering: het was een hoop die in mij was binnengegaan vanwege een levende en vleeselijke aanwezigheid die me tot in mijn beenmerg vastgepakt heeft, die mijn leven veranderd heeft. Alles is begonnen met mijn eerste ontmoeting met CL en het christendom op de universiteit, dat wil zeggen met gezichten die mij vanaf het eerste moment onvoorwaardelijk hebben liefgehad, zonder te kijken naar mijn fouten, en daarmee uit. Ik kan zeggen, juist om wat mij overkomen is, en om niets minder, dat ik *nooit ofte nimmer* zou kunnen denken dat mijn leven waardeloos is of geen zin heeft’.

Om wat haar overkomen is, kan onze vriendin, met Sint-Paulus, herhalen dat ze zich behept weet met ‘een hoop die niet teleurgesteld wordt’.⁷ Het is de zekerheid die ze ervaren heeft bij de begrafenis: ‘Nooit ofte nimmer!’ Juist het vermogen om in en tegenover elke mogelijke situatie te staan, is het bewijs dat we een hoop hebben die niet teleurgesteld wordt. Sint-Paulus schrijft: ‘Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? Verdrukking wellicht of nood, vervolging, honger, naaktheid, levensgevaar of het zwaard? [...] Maar over dit alles zegevieren wij glansrijk, dank zij Hem die ons heeft liefgehad. Ik ben ervan overtuigd, dat noch de dood noch het leven, noch engelen, noch boze geesten, noch wat is noch wat zal zijn, en geen macht in den hoge of in de diepte, noch enig wezen in het heelal ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, die is in Christus Jezus onze Heer’.⁸

Wat voor ervaring moet je opdoen om deze woorden met zekerheid te kunnen uitspreken? De ervaring die tweeduizend jaar geleden begonnen is. Laten we denken

⁷ Vgl. Rom 5,5.

⁸ Rom 8,35-39.

aan Johannes en Andreas en aan Petrus: sinds die man de horizon van hun leven was binnengegaan, had alles wat ze deden, hadden al hun affecties, al hun dagelijkse beslommeringen, te maken met Hem; wanneer ze hem volgden, naar de plaatsen waar hij heen ging, dan was er in hun hart geen ruimte meer voor iets anders.⁹ Ze hadden hem aan het kruis zien hangen en daarna verrezen gezien. Stel je voor dat ze geconfronteerd werden met de dood van hun moeder of een andere dierbare persoon: alle concrete menselijke pijn bleef, alle tranen bleven, afhankelijk van hun temperament, maar in hen zat iets onoverwinnelijks, een vreugde, want ze hadden in hun ogen die gestorven en verrezen Mens, ze konden die niet meer uitwissen uit de ogen waarmee ze naar alles keken. Zoals paus Franciscus zegt: ‘Het is het gezelschap van een Aanwezigheid die uiteindelijk niet afhankelijk is van externe omstandigheden, maar die, inderdaad, gegeven wordt; een vertrouwdheid met Christus die dag na dag toeneemt’.¹⁰

Giussani heeft ons hiervan getuigd tot aan het einde van zijn leven. In wat zijn laatste groet zou zijn, aan het einde van de Geestelijke Oefeningen van de Fraterniteit van 2004, in een duidelijke toestand van beperking en lijden, zei hij: ‘Christus’ overwinning is een overwinning op de dood. En de overwinning op de dood is een overwinning op het leven. Alles heeft een positiviteit, alles is iets goeds [...], zozeer dat welke tegenstrijdigheid of welke pijn dan ook, in het ‘voertuig’ van dit leven een positief antwoord hebben. [...] Want het leven is mooi: het leven is mooi, het is een belofte die God gedaan heeft met de

⁹ Vgl. L. Giussani, *Si può (veramente?) vivere così?*, op. cit., p. 363-364.

¹⁰ Franciscus, *Il Cielo sulla Terra [De hemel op aarde]*, LEV: Vaticaanstad 2020, p. 272.

overwinning van Christus. Daarom is elke dag dat wij opstaan uit ons bed – wat onze onmiddellijk waarneembare, documenteerbare situatie ook weze, ook in het grootste, onvoorstelbaarste lijden – iets goeds dat op het punt staat geboren te worden aan de grenzen van onze menselijke horizon'.¹¹

Deze onherleidbare positiviteit, zelfs tegenover de dood, bewijst dat je een hoop hebt die niet teleurgesteld wordt, een hoop die ervaring is van iets wat er is: 'De toekomst steunt op iets dat we nu bezitten, dat ons nu bezit'.¹²

b) *Het lijden*

Net als de dood maakt ook het lijden deel uit van het menselijk leven. Niet alleen het lijden dat verband houdt met onze eigen eindigheid, maar ook het lijden dat veroorzaakt wordt door de verantwoordelijkheid van mensen. 'We moeten alles doen om het lijden te overwinnen, maar we kunnen het niet geheel uit de wereld bannen, omdat wij nu eenmaal onze eindigheid niet van ons kunnen afschudden en omdat niemand van ons in staat is de macht van het kwaad, van de schuld, uit de wereld te bannen'.¹³ De manier waarop we omgaan met het lijden en met wie lijdt, is een indicator van de waarheid van de menselijke ervaring van ieder van ons en van de samenleving als geheel. Steeds meer merken we hoe in de verschillende contexten waarin we leven het lijden gecensureerd wordt,

¹¹ L. Giussani, 'Intervento conclusivo [Slotbijdrage]', in: J. Carrón, *Il destino dell'uomo [De bestemming van de mens]*, Nuovo Mondo: Milaan 2004, p. 48.

¹² L. Giussani, *Tutta la terra desidera il Tuo volto [Heel de aarde verlangt naar Uw gezicht]*, San Paolo: Cinisello Balsamo (Milaan) 2015, p. 56.

¹³ Benedictus XVI, Encycliek *Spe salvi*, 36.

men wegvlocht voor alles wat lijden of deelname aan andermans lijden zou kunnen vergen. Toch kunnen we het zien: er bestaat geen ware relatie met de ander als we zijn of haar lijden niet delen; er kan geen liefdesrelatie zijn zonder zelfontlediging; er bestaat geen bevestiging van het goede, ware of juiste, zonder het lijden te accepteren dat dit met zich meebrengt (en wanneer het waarborgen van je eigen welzijn belangrijker wordt dan waarheid en rechtvaardigheid, dan gaan de macht van de sterkste, de intimidatie en de leugen overheersen). Zo is het ook met het lijden van de persoon: hoezeer we het ook uit de weg proberen te gaan, uiteindelijk is het onvermijdelijk – het lijden volledig te willen vermijden zou gelijk staan aan het mijden van het leven zelf. Wanneer we in het nauw gedreven worden door echt serieuze beproevingen, dan merken we dat onze kleine en grote vormen van hoop, onze optimistische gedachten of projecten niet volstaan om ze het hoofd te bieden: nodig wordt dan ‘de zekerheid van de ware, grote hoop’,¹⁴ de zekerheid van een Aanwezigheid die in staat is ons drama te omhelzen.

Zoals paus Franciscus schrijft in *Lumen fidei*: ‘God biedt de lijdende mens geen redenering aan, die alles verklaart, maar geeft zijn antwoord in de vorm van een begeleidende aanwezigheid en een geschiedenis van het goede, die zich verbindt met elk lijdensverhaal om daarin een deur naar het licht open te zetten. In Christus wilde God zelf deze weg met ons gaan en zijn manier van zien schenken, om daarin het licht te aanschouwen. Christus, die het lijden gedragen heeft, is de ‘aanvoerder en voltooiër van ons geloof’ (*Heb 12, 2*). Het lijden herinnert ons eraan dat de

¹⁴ *Ibid.*, 39.

dienst van het geloof aan het algemeen welzijn steeds een dienst van hoop is'.¹⁵

Wat we absoluut nodig hebben, is getuigen te zien van deze ware, grote hoop die ontstaat uit het geloof, dus personen die met hun leven bewijzen dat je in het gezelschap van Christus, van Zijn aanwezigheid, het lijden kunt beleven zonder weg te zinken in de duisternis van eenzaamheid, betekenisleegte en verlatenheid: met Christus, met Zijn dood en verrijzenis, zo schreef Benedictus XVI, 'is in alle menselijke lijden een mee-lijdende, een mee-dragende binnengetreten; in elk lijden is van daaruit de *con-solatio*, de troost van de meelijdende liefde van God en daarmee de ster van de hoop opgegaan'.¹⁶ Dit is wat de getuigen ons laten zien: 'juist daardoor, dat het nu gedeeld lijden is geworden, dat een ander erin aanwezig is, dringt het licht van de liefde in dit lijden door'.¹⁷ Een lijden dat niet gedeeld, niet omhelsd wordt door een Aanwezigheid die blijft, door Gods liefde middels mensenliefde, wordt blind en onverdraaglijk.

'In november 2019 is er bij mij een heel agressieve tumor geconstateerd, in een reeds vergevorderd stadium. In het begin was dat een schok die mijn leven en mijn gezin totaal overhoop gooide. Ik had het gevoel overgeleverd te zijn aan vijandige en totaal oncontroleerbare gebeurtenissen. Alles is beginnen te veranderen toen een oudere vriend me kwam opzoeken om me te zeggen dat ik me niet in de war moest voelen, maar juist in die toestand omhelsd door Christus. Vanaf dat moment ben ik begonnen me letterlijk in Zijn armen te leggen, me toe te vertrouwen aan het plan

¹⁵ Franciscus, Encycliek *Lumen fidei*, 57.

¹⁶ Benedictus XVI, Encycliek *Spe salvi*, 39.

¹⁷ *Ibid.*, 38.

van een Ander. Alles wat ik jarenlang gehoord, gelezen en herhaald had, werd plotseling vlees. Wat op het spel stond, was mijn geloof, en mij werd gevraagd om 'van de theorie naar de praktijk' te gaan. Ik heb de uitdaging aanvaard om de aangedragen hypothese te verifiëren, namelijk dat Christus mij niet verlaten had en in die omstandigheid met mij was. De vruchten van genade hebben niet lang op zich laten wachten. Mijn relatie met mijn man en kinderen is veranderd, ik ben begonnen ze te zien als het meest nabije gezelschap van Christus voor mijn leven. Zelfs de pijn, de fysieke en meest acute, die beangstigt en heel onze kwetsbaarheid laat zien, vormde geen obstakel. Ik begon van de omstandigheden te houden, zodra ik 's ochtends wakker werd verwelkomde ik de dag met het enthousiasme van een kind dat verwacht dat zijn ouders hem een felbegeerd cadeau zullen geven. De relatie met oude en nieuwe vrienden is kostbaar geworden en heeft zich vernieuwd. Wat een uitgedoofde vriendschap leek, heeft zijn ware aard getoond van gezelschap voor het leven, in staat om met dezelfde intensiteit door te dringen in de 'belangrijke' dingen als in de meest triviale behoeften. Er zijn nieuwe relaties en ontmoetingen ontstaan met de mensen in het ziekenhuis, waar ik lang gelegen heb: dokters, verpleegkundigen en kamergenoten. Het zou moeilijk zijn om de vele ontmoetingen te beschrijven. Maar eentje in het bijzonder heeft me erg getroffen. Al heb ik een optimistisch karakter, toen ik voor de tweede keer geopereerd moest worden, was ik bang en zag ik het absoluut niet zitten om deze tweede ingreep te moeten ondergaan. De avond voor de operatie heeft een vriend, die ik door mijn ziekte ontmoet had, me gezelschap gehouden. Aan het eind van het gesprek vroeg hij me wat het voor mij op dat moment betekende 'de werkelijkheid intens te beleven', en ik antwoordde hem

onmiddellijk, met in mijn hart de tot dan toe opgedane ervaring, dat ik van alles wilde genieten, zelfs van die momenten, maar dat het daarvoor noodzakelijk was om naar de oorsprong van alles te gaan, Christus' aanwezigheid in de werkelijkheid en in mijn leven te blijven erkennen. Hij raadde me toen aan dit verlangen als laatste gedachte voor de operatie vast te houden en ze weer op te pakken zodra ik uit de verdoving wakker zou worden. De operatie had me erg aangegrepen en de doctoren zeiden me meteen dat ik tien dagen roerloos in bed zou moeten blijven liggen. Ik vroeg me toen af hoe ik intens zou kunnen leven, nu mijn waarneming van de werkelijkheid door de verdoving en de pijn verward was geraakt en ik me niet kon bewegen. Wat betekende het voor mij Christus te ontmoeten, nu ik niets anders kon doen dan een beetje draaien met mijn hoofd? Maar toen ik mijn hoofd een beetje draaide, besefte ik, ondanks mijn verwardheid, dat de werkelijkheid er was, en begon ik te kijken: vóór me zag ik de wanden van de kamer en vooral zag ik dat er in dezelfde kamer nog iemand anders opgenomen lag, van wie ik, van achter de 'berg' van het nachtkastje, alleen de benen zag uitsteken. Mijn nieuwe kamergenote had dezelfde naam als ik en leed aan dezelfde soort tumor. We zijn begonnen elkaar onze levens te vertellen, en tijdens die lange maand die we samen doorgebracht hebben, heb ik haar van alles verteld, en zij mij. Profiterend van de ziekenhuisopname, vroeg ik om het geschenk van de dagelijkse Communie en mijn vriendin sloeg dat aanvankelijk nieuwsgierig gade en stelde me er veel vragen over. Op een ochtend vroeg ze zelf ook om de Communie en vanaf dat moment zijn we begonnen samen te bidden, met z'n tweeën of samen met de ziekenhuispastor, die we het 'broedertje' noemden. In de dagen die voorbijgingen, werd onze kamer een plek waar zij en ik

onzelf vragen stelden over wat wezenlijk is in het leven. Dat niveau van de relatie tussen ons had zijn weerslag op al wie onze kamer binnenkwam: artsen, verpleegkundigen, maatschappelijk werkers, schoonmakers en familie en vrienden die op bezoek kwamen. Ook mijn man en mijn vriend kwamen niet meer alleen mij opzoeken, maar ook haar. Onze kamer was een plek geworden waar van alles en nog wat gebeurde. De kamer had haar wanden laten 'uitdijen' en trok iedereen aan. Terwijl ik in het ziekenhuis lag, liet ik mijn man *Traces* meebrengen, met een extra exemplaar voor mijn vriendin, en deze las het nieuwsgierig, vooral de brieven, en ze bleef me maar praten over kardinaal Van Thuan. Toen ze ontdekte dat hij begraven ligt in Rome, zei ze me dat ze heel graag naar hem toe wilde. Op een dag, toen ze de uitslag van een CT-scan gelezen had, begreep ze de ware ernst van haar situatie. Een vraag kwam bij me op, die niet alleen haar, maar vooral mezelf betrof: 'Waar stel ik mijn hoop op? Op de genezing? Of op de zekerheid dat alles werkelijk voor iets goeds is, ook het lijden en de dood, en dat Wie mij gewild heeft en op elk moment wil, mij gemaakt heeft voor de eeuwigheid en niet om mij in het niets te laten verdwijnen?' Toen werd de hoop die ik haar kon brengen, heel anders dan het optimisme van wie zijn ogen wil sluiten. Nadat we kort na elkaar uit het ziekenhuis ontslagen waren, is de relatie met mijn ex-kamergenote onverminderd doorgedaan, ook al woonden we in verschillende steden. Aanvankelijk leek het goed te gaan, maar na enkele weken begreep ik dat het steeds slechter met haar ging. Ze schreef me dat ze voelde dat de ziekte snel vorderde en dat haar krachten afnamen, dat ze moe was en dat de dokters niets meer voor haar konden doen. Pijnlijk getroffen, probeerde ik haar te herhalen dat ik bleef bidden, zelfs om een wonder. Ik had

iets willen kunnen doen, maar voelde me machteloos. Ten prooi aan deze gedachten, had ik niet opgemerkt dat zij mij het enige geschreven had dat echt redelijk was, namelijk dat ze zich in de armen van de Heer wilde leggen. Het was mijn man die me erop wees, terwijl hij zei: 'Maar kijk toch, zij heeft er vrede mee!' Ik besloot haar thuis te gaan opzoeken. Mijn man en mijn vriend gingen met me mee. Het ging echt heel slecht met haar en ze bekende ons dat ze meer dan wat dan ook ernaar verlangde de Communie te kunnen ontvangen. Nadat we bij haar waren weggegaan, zijn we de dichtstbijzijnde kerk gaan zoeken en vonden de priester daar bereid om de volgende dag naar haar toe te gaan voor de Biecht, de Communie en de Ziekenzalving. Twee dagen later is ze gestorven. In de dagen erop heb ik haar vriend geschreven en hem gezegd dat ik dankbaar was dat ik haar heb mogen ontmoeten en dat ik er zeker van was dat ze 'in de genade van God' en in vrede gestorven is. Hij heeft me geantwoord dat zij op het laatst bewusteloos was, maar vlak voor haar dood haar ogen nog even open gedaan heeft, even heeft geglimlacht en toen in vrede is heengegaan. Wat gebeurd is, is verrassend. Het is verbazingwekkend hoe dit alles heeft kunnen gebeuren door een kleine beschikbaarheid om me te houden aan de werkelijkheid! Christus heeft zich aanwezig gemaakt ook in een ogenschijnlijk zo vijandige omstandigheid: vastzitten in een ziekenhuisbed en niets anders kunnen doen dan een beetje draaien met je hoofd'.

c) Het kwaad

Hoe wijdverbreid is het gevangen te zitten of je opgesloten te voelen in je eigen fouten, klem in het alternatief

tussen verslagen klagen omdat je gefaald hebt en voortdurend jezelf rechtvaardigen en je verantwoordelijkheid afschuiven op anderen of situaties. We worden heen en weer geslingerd tussen wanhoop en aanmatiging, waarbij de laatste de eerste onderbreekt en aflost. En bij elke fout van een zekere omvang begint alles weer opnieuw. Hoe gemakkelijk houden onze zelfverwijten ons in een wurg-greep! Zoals Miguel Mañara van Miłosz, verpletterd door schaamte over het kwaad dat hij begaan heeft: ‘Ik heb niet [...] gewerkt. [...] Ik heb gelogen. [...] Ik heb gestolen. [...] Ik heb gedood. [...] Ik schaam me’. Maar – zo denken we vaak – hoe zou je niet kunnen wanhopen als je ziet hoe je dag in dag uit vervalt in precies dezelfde fouten? We hebben iemand nodig die ons komt losrukken uit onze conditie, die ons bevrijdt uit de greep van het kwaad, uit de maat die we op onszelf projecteren. ‘Je denkt aan dingen die niet meer zijn (en die nooit zijn geweest, mijn kind)’, zegt de Abt tot Miguel Mañara, en hij voegt eraan toe: ‘Je denkt te veel aan je droefenis. Waarom zoek je de droefenis? Waarom vrees je te verliezen wat jou heeft weten te vinden? Boete is geen droefenis. Ze is liefde’. Dat is de ontdekking die Miguel Mañara zijn ‘ja’ laat zeggen tegen Degene die hem gevonden heeft: ‘Ik ben Mañara. En degene die ik bemin, zegt me: die dingen zijn niet geweest. Als hij gestolen heeft, als hij gedood heeft: dat die dingen niet geweest zijn! Hij alleen is’.¹⁸

Het kwaad wordt als het ware tot nul gereduceerd door de oneindige kracht van Christus’ vergeving. Het ‘ja’ dat Miłosz de hoofdrolspeler van zijn drama laat zeggen is de echo van Simons ‘ja’ tot Jezus, ‘uitgesproken vanwege zijn

¹⁸ O. Miłosz, *Miguel Mañara* (vert. M. Peeters), Stichting Levende Mens: Leiden 2012, p. 36-39, 43, 57.

bewustzijn dat dat gezicht dat hem vraagt: ‘Simon, hou jij van mij?’, vol vergeving is. Petrus’ ‘ja’ wordt gebouwd op deze vergeving.¹⁹ Daarom kunnen we, met alles wat we realistisch over onszelf weten, met heel ons vermogen tot kwaad en tot fouten dat we in ons hebben, toch hopen, toch steeds de weg hernemen, want de relatie die het Mysterie dat vlees geworden is, de hier en nu aanwezige Christus, met ons aangegaan is, wordt gedomineerd door vergeving, is vergeving. Steunend op deze vergeving kunnen we duizendmaal per dag opnieuw beginnen. Alleen in de vergeving wordt ons leven opnieuw geboren, alleen in de vergeving kan er gebouwd worden.

‘Wie zulk een heil van God verwacht, maakt zich rein, zoals Christus rein is’,²⁰ zegt de heilige Johannes in zijn Eerste brief. En Giussani merkt daarbij op, in een duizelingwekkende passage: ‘Onze hoop is op Christus, op die Aanwezigheid die we, hoe verstrooid en vergeetachtig we ook zijn, niet meer kunnen wegvegen – althans niet tot en met het laatste korreltje – uit de aarde van ons hart, vanwege de hele traditie waarbinnen Hij tot bij ons gekomen is. Op Hem is het dat ik hoop, nog voordat ik mijn zonden en mijn deugden geteld heb. Die zijn niet belangrijk, hier, de precieze getallen. In de relatie met Hem telt het aantal niet, het gemeten en meetbare gewicht is niet relevant, en alle mogelijkheid tot kwaad dat ik in de toekomst nog zal kunnen verrichten, ook dat is niet relevant, het slaagt er niet in de belangrijkste titel af te pakken die Petrus’ ‘ja’ in Christus’ ogen heeft, een ‘ja’ dat ik nazeg. En dan welt er een golf op, diep uit ons binnenste, als een ademteug die opwelt uit je borst en heel je persoon verfrist en haar

¹⁹ L. Giussani, *Attraverso la compagnia dei credenti*, op. cit., p. 155-156.

²⁰ 1 Joh 3,3.

laat handelen, haar doet verlangen juist te handelen: uit het diepst van je hart ontstaat, ontspringt de bloem van je verlangen naar gerechtigheid, naar ware, echte liefde, naar een vermogen tot gratuïteit'.²¹

d) De onzekere toekomst

Wie een weg gegaan is waardoor hij zijn leven heeft zien veranderen, merkt verbazend zeker te zijn geworden van de toekomst. De dag van morgen heeft geen onzeker of angstig gezicht meer.

Zo schrijft een studente: 'Het komt dikwijls voor, in deze zo onverwachte en overweldigende periode van de geschiedenis, dat ik genoeg neem met een semi-normaliteit en me laat gaan in klachten en grillen. Ik kan echter niet anders dan op de bodem van mezelf een vreemde positiviteit waarnemen die blijft, die zelfs door de moeizaamste dagen niet wordt uitgeroeid. Een paar dagen geleden zat ik te studeren in de bibliotheek, ik was in gedachten verzonken, toen een jongere huisgenote me kwam opzoeken en me vroeg: 'Denk je dat ik ooit gelukkig zal kunnen zijn?' Onmiddellijk antwoorde ik haar, met een glimlach, dat ik daar zeker van was. Maar daarna vroeg ik me af: wat maakt dat ik iemand 100% kan verzekeren dat hij of zij gelukkig zal kunnen zijn? Hoezo ben ik zo zeker dat er hoop is? En ik besepte dat het mijn geschiedenis is die hierover spreekt. Het volgen van Christus heeft mijn leven veranderd, niet omdat ik zelfvoorzienend ben geworden of omdat mijn drama's opgelost zijn, integendeel, ik ben

²¹ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 98.

heel verstrooid en laat me vaak overschaduwen door mijn gewone oude mislukte projecten. Maar het volgen van Christus heeft mijn leven veranderd. Zo begint, na vele jaren van pogingen, terugvallen, periodes waarin ik heb toegegeven aan mijn vermoeidheid, en min of meer verantwoordelijke beslissingen om terug te keren, in mij het bewustzijn te groeien dat alles voor mij is. Het enige wat me laat loslaten wat ik in mijn hoofd heb, mijn projecten, is te ervaren steeds opnieuw door Christus vervuld te worden. Ik merk dat meteen, want dan is het alsof ik begin uit te rusten, alsof ik na veel omzwervingen weer thuis kom'.

Christus volgen verandert je leven. Dat is de beschrijving van een ervaring, geen beleefdheidsfrase. Wat je bevrijdt van je gedachten en projecten is, zoals onze vriendin schreef, 'steeds opnieuw door Christus vervuld te worden'. Ze merkt het meteen, vanwege wat er in haar gebeurt: het is 'alsof ik begin uit te rusten'. De verandering die ze in het heden beleeft, laat in haar een zekerheid over de toekomst ontstaan, dat wil zeggen een hoop, die haar in staat stelt onmiddellijk bevestigend te antwoorden op de vraag van haar jongere vriendin of ze ooit gelukkig zal zijn. Zonder zekerheid in het nu, die het mogelijk maakt om met zekerheid naar de toekomst te kijken, zou zij op zo'n vraag niet onmiddellijk bevestigend hebben durven antwoorden. Ze zou niet de kracht gehad hebben om dat 'ja' te schragen. Maar dit wordt mogelijk op een plek die een 'vreemde positiviteit' ondersteunt bij wie eraan toebehoort: je begint te wedden op de toekomst uit kracht van iets aanwezig.

De aanwezige werkelijkheid van Christus is ook de enige bron van vrede. Enkel een aanwezigheid die in staat is te antwoorden op het geheel van onze onzekerheden – over

de dood, het lijden, het kwaad, de toekomst – kan vrede brengen in ons leven doordat ze de aandacht verlegt van onszelf naar Hem en vervolgens naar de anderen. Zonder aanwezigheid schiet de hoop die niet teleurgesteld wordt geen wortel in ons. Wat bent U, o Christus, voor ons? De zekerheid van onze hoop.

2. De hoop van de mensen ondersteunen

We zeiden al eerder dat het anderszijn dat de ontmoeting met Christus voortbrengt, de communicatiefactor van de hoop is. Daarom onderstreept Giussani dat we ‘elke dag de verandering moeten verlangen waardoor de hoop in de wereld uitdijt’. Het eerste object van de verandering zijn wijzelf, is ons dagelijks leven, en ze heeft ‘als haar grenzeloze horizon de nood van de anderen, de hulp die we moeten geven voor de nood van de anderen’.²² Gods doel is iedereen te bereiken. Maar daarvoor gebruikt Hij een eigenaardige methode: Hij wil iedereen bereiken door middel van enkelen. Dat is de methode die het Mysterie gekozen heeft om zich mee te delen aan de mens van elk tijdperk. In het reeds aangehaalde gesprek met Testori herhaalt Giussani dat: ‘Mij lijkt dat het moment gekomen is waarop de Heer, als Hij zijn werk wil redden, de mensen moet vernieuwen; Hij moet die personen, die gezelschappen laten bestaan, die bewegingen creëren waarover we gesproken hebben. Het moment is gekomen. Het is als het teken van de tijd. Daarom is, paradoxaal genoeg, het

²² L. Giussani, ‘Cristo, la speranza [Christus, de hoop]’, in: *CL Litterae Communionis*, op. cit., p. 17-18.

moment waarop de crisis haar dieptepunt bereikt, tegelijkertijd het moment van de grootste hoop'.²³

Christus deelt zich aan de wereld mee door middel van de menselijke verandering die Hij teweegbrengt in het leven van degenen die Hem ontmoeten en zich aan Hem hechten. In wie zich door Zijn gebeurtenis laat voortbrengen, bloeit een onvoorstelbare gevoeligheid op voor de noden van de anderen, een passie voor hun bestemming, in welke toestand ze zich ook bevinden, een verlangen om ze te helpen met hun concrete menselijke weg. Zo stelt Benedictus XVI: 'Het mee-zijn met Jezus Christus voert ons in Zijn 'voor allen' binnen, en maakt het tot onze manier van zijn. Het verplicht ons, er voor de anderen te zijn, maar alleen in het mee-zijn met Hem wordt het überhaupt pas mogelijk er werkelijk voor anderen, voor het geheel te zijn. [...] 'Daarom is Christus voor allen gestorven, opdat zij die leven niet meer voor zichzelf zouden leven, maar voor Hem die ter wille van hen is gestorven' (2 Kor 5,15). Christus is voor allen gestorven. Voor Hem leven betekent zich laten betrekken in Zijn 'er zijn voor'.'²⁴

Het er zijn 'voor allen' dat ontstaat uit de met Christus beleefde *communio*, uit het toebehoren aan Hem door middel van de menselijke plek waarbinnen Hij zich erbaarbaar maakt, komt op allerlei manieren tot uiting, volgens de concrete veelheid van de noden (zoals die van het werk) en persoonlijke situaties (eenzaamheid, in de steek gelaten worden, lijden), zodat het uiteindelijk de samenleving van binnenuit verandert.

Weer wordt Gods methode benadrukt. 'Het christendom', zo schrijft Benedictus XVI, 'heeft geen sociaal-

²³ L. Giussani, G. Testori, *Il senso della nascita*, op. cit., p. 154.

²⁴ Benedictus XVI, Encycliek *Spe salvi*, 28.

revolutionaire boodschap gebracht, zoals bijvoorbeeld die waarmee Spartacus in een bloedige strijd ten onder gegaan was. Jezus was geen Spartacus, Hij was geen vrijheidsstrijder zoals Barabbas of Bar-Kochba. Wat Jezus, die Zelf aan het kruis gestorven was, gebracht had, was iets heel anders: de ontmoeting met de Heer van alle heren, de ontmoeting met de levende God en aldus de ontmoeting met een hoop die sterker was dan het lijden van de slavernij en daarom van binnenuit het leven en de wereld omvormde'.²⁵

Exemplarisch in deze zin is de Brief van Sint-Paulus aan Filemon. We kennen de context. Paulus schrijft vanuit de gevangenis een korte brief aan Filemon van Kolosse, die hij zelf tot het christendom bekeerd had, waarin hij hem verzoekt zijn slaaf Onesimus opnieuw op te nemen; deze was naar Rome gevlucht, had daar op zijn beurt Paulus ontmoet, zich bekeerd tot het christendom en zich in zijn dienst gesteld. Met inachtneming van de Romeinse wetten over de slavernij, stuurt Paulus Onesimus echter terug naar zijn wettige eigenaar Filemon, waarbij hij hem de brief meegeeft: 'Mijn verzoek geldt het kind dat ik hier in de gevangenis heb verwekt. [...] Ik stuur hem terug naar u en met hem heel mijn liefde. [...] Misschien was dat wel de reden waarom hij een tijd lang bij u is weg geweest: dat ge hem voorgoed terug zoudt krijgen, nu niet meer als slaaf, maar als veel meer dan een slaaf, als een geliefde broeder'.²⁶ Paulus doet een beroep op de door Christus' gebeurtenis geïntroduceerde nieuwigheid: volgens de wetten waren de twee wel meester en slaaf, maar als door Christus gegrepenen waren ze één. Zoals hij schrijft aan

²⁵ *Ibid.*, 4.

²⁶ Filem 10-16.

de Efeziërs: ‘Weten jullie niet dat jullie elkaars ledematen zijn?’²⁷

Paulus’ geste lijkt tegenover het ernstige probleem van de slavernij niets voor te stellen, maar toch begon daarmee een diepgaande transformatie die de geschiedenis zou hebben beïnvloed: ‘Dat veranderde, ook als de uiterlijke structuren gelijk bleven, de samenleving van binnen uit.’²⁸ Die methode kan ons misschien te traag lijken; soms zouden we er een willen die de vrijheid van de mensen overslaat, die de dingen plotseling en van bovenaf verandert. Maar Gods methode is de enige die in staat is een radicale verandering te bewerkstelligen, die de vrijheid van de mens respecteert en engageert. ‘De mens [kan men] juist niet [...] alleen van buitenaf helen’, zegt Benedictus XVI.²⁹ Zoals Adrien Candiard in zijn boek over de Brief aan Filemon onderstreept, draait de door Paulus’ houding geïntroduceerde verandering helemaal om de vrijheid.³⁰

De huidige situatie, die onmiskenbaar hard is en die ons in veel opzichten nog steeds onder schot houdt, heeft het

²⁷ Vgl. Rom 12,5; Ef 4,25.

²⁸ Benedetto XVI, Lettera enciclica *Spe salvi*, 4.

²⁹ *Ibid.*, 21.

³⁰ Candiard memoreert het gesprek van de grootinquisiteur met Jezus in Dostoevski’s *De broers Karamazov*: ‘Naar het oordeel van de grootinquisiteur heeft Jezus alles verkeerd gedaan. Hij had de mogelijkheid gehad om de ondraaglijke pijn te verlichten van de mens die met zijn eigen vrijheid wordt geconfronteerd. Hij had – daar is Hij tenslotte God voor – de mens kunnen opdragen om dit of dat te doen, hem kunnen dwingen, hem kunnen programmeren, hem in staat kunnen stellen om zichzelf te redden. [...] Maar Jezus deed niets van dit alles. De grootinquisiteur komt dan met de volgende beschuldiging: ‘U hebt u niet weten meester te maken van de menselijke vrijheid, maar in plaats daarvan hebt u die nog vergroot [...]. U verlangde dat de mens u in vrijheid zijn liefde zou geven, en dat hij, bekoord en aangetrokken door uw persoonlijkheid, u uit eigen beweging zou volgen’ (A. Candiard, *De brief aan Filemon. Gedachten over christelijke vrijheid* (vert. P. Bagchus), Berne Media: Heeswijk 2020, p. 87-88).

paradoxaal genoeg gemakkelijker gemaakt te ontdekken wat we nodig hebben om te leven, wat onze hoop kan ondersteunen. ‘Het [leven] lijkt op een tocht over de vaak donkere en stormachtige zee van de geschiedenis, waarbij wij naar de sterren uitkijken die ons de weg wijzen. De echte sterrenbeelden van ons leven zijn die mensen die goed wisten te leven. Ze zijn lichten van de hoop. Zeker, Jezus Christus is het Licht Zelf, de Zon, die over alle duisternis van de geschiedenis is opgegaan. Maar om Hem te vinden hebben wij ook licht van nabij nodig, mensen die licht van Zijn Licht schenken en zo oriëntatie bieden voor onze overtocht’.³¹ Giussani had het in dit verband, zoals ik al eerder onderstreepte, over personen die aanwezigheden zijn. Let op, het gaat hier niet om hoogbegaafden, maar om personen die veroverd zijn door het feit van Christus, die door hun toebehoren aan het christelijke gezelschap tot ‘aanwezigheid’ gemaakt zijn. Dit wordt goed gedocumenteerd door de brief die een jonge moeder me geschreven heeft.

‘Ik wil je schrijven over een andere moeder op de school van mijn kind, die ik dit jaar heb leren kennen. De eerste schooldagen vertelde mijn zoontje van vijf me over een nieuw jongetje in de klas dat hem steeds sloeg en heel onrustig was. Geïntregerd door dat nieuwe kindje, ontdekte ik dat het de zoon was van een moeder die kort voor de bevalling haar man had verloren. De gedachte aan deze moeder alleen die hier net was komen wonen liet me onmiddellijk verlangen kennis met haar te maken. Op een dag keek ik dus op de parkeerplaats bij de school naar alle nieuwe gezichten en vroeg ik iemand of zij de moeder was van het nieuwe jongetje in de klas. Ze bevestigde dat en

³¹ Benedictus XVI, Encycliek *Spe salvi*, 49.

accepteerde mijn uitnodiging om de volgende middag te komen eten; voor die lunch besloot ik toen nog twee andere gezinnen van de school uit te nodigen, zodat ze wat mensen zou kunnen leren kennen. Tijdens dat eten heeft die moeder ons een beetje haar geschiedenis verteld, over haar geliefde man die op 35-jarige leeftijd gestorven is aan kanker en over haar eenzame leven met haar kind van vier. In mij is onmiddellijk het verlangen opgekomen haar gezelschap te houden, als een gelegenheid voor mijzelf, die op dit moment, al is het op afstand, te maken heb met de ziekte van mijn vader. We zijn meteen goede vriendinnen geworden, haar dankbaarheid voor mijn uitnodiging maakte dat zij mij enkele dagen later op haar beurt bij haar thuis uitnodigde en er een vriendschap begon. Ik heb me zo goed ik kon geëngageerd in de relatie met haar, waarbij ik elk koffiemoment toevertrouwde met een *Angelus*, vanwege mijn eigen ontoereikendheid die ik sterk voelde tegenover haar atheïsme, hoewel ik nooit censureerde wat ik beleef en haar vroeg mij te vertellen wat zij beleefde in verband met haar pijnlijke situatie. Op een ochtend belde ze me op: ze kwam net van de huisartsenpost omdat ze 's nachts hevige paniekaanvallen gehad had. Tijdens het ontbijt zei ze zelf verbaasd te zijn dat ze bedacht had in deze situatie als eerste mij te bellen. Ze werd emotioneel en zei me dat ze niet begreep waarom ze bij mij uiteindelijk altijd moest huilen en zichzelf kon zijn. Tijdens dat gesprek bekende ze me hoe moeilijk ze het had: zij had nooit kinderen gewild en nu woonde ze daar alleen met een klein kind, boos op haar man omdat hij ziek geworden was en haar in dit leven alleen gelaten had. Ik heb haar toen duidelijk gezegd dat ik er zeker van was dat haar man nog aanwezig was en haar vergezelde, al was het in een andere vorm, en dat ik voor haar verlangde

dat zij weer dankbaar werd dat ze leefde en weer iets ging verwachten van haar dagen. Ik vroeg haar: 'Maar als jij 's ochtends opstaat, ben je dan dankbaar dat je er nog een dag bent en dat je kunt ademen? Denk je dat er nog iets moois op je wacht?' Ze zei me dat ze dat nooit gedacht had en dat niemand haar ooit die dingen gezegd had (die mij eigenlijk heel eenvoudig leken). De week erop hadden we weer afgesproken en verraste ze me met de opmerking dat ze heel haar familie verteld had over mij, over hoe dankbaar ze was dat ze mij had leren kennen, over hoe het haar verrast had dat ik haar thuis had uitgenodigd, en dat ze zelfs met haar psycholoog over mij gesproken had. Ze zei me: 'Herinner je je hoe je me vroeg of ik dankbaar was dat ik leefde? Toen ik eergisteren een afspraak had met mijn psycholoog, heb ik hem gevraagd of we hieraan kunnen werken; ik zei hem dat ik niet meer wilde werken aan mijn beeld van mijn man en aan de pijn die ik voel en dat het interessantste wat ik de afgelopen maanden gehoord heb me gezegd is door een nieuwe vriendin, die me sprak over dankbaarheid en over het leven; ik heb herhaald dat ik dááaraan wilde werken, omdat ik iets van mijn dagen wil blijven verwachten, zoals jij me gezegd had'. Ik was sprakeloos, voelde me begenadigd, overweldigd en voor de zoveelste keer gegrepen door een geschiedenis en een Aanwezigheid die in mij leeft'.

Dit zegt iemand die een aanwezigheid is in de normaliteit van het leven, midden in de omstandigheden van iedereen: een moeder die een andere moeder tegenkomt, die lijdt, opgesloten zit in haar pijn en woede, en haar 'besmet' met de hoop die zich in haar eigen leven genesteld heeft. 'Wat is het toch groot wat we geroepen zijn om samen (je kunt je niet van de anderen terugtrekken) te beleven en te verwezenlijken!', zei Giussani. Als we de weg

die we begonnen zijn, vervolgen, dan ontdekken we steeds meer dat ‘elke dag dezelfde dingen vragen, ze meermaals per dag vragen, een mentaliteit creëert, een persoonlijkheid schept, en ons voortdurend voorbereidt, zodat niets ons meer plotseling of vreemd lijkt, zelfs niet wanneer er iemand van ons sterft. Pijn, maar geen angst meer. Laten we elkaar dus helpen om die hoop in de wereld te vergroten, die de pijn niet weg kan nemen – zelfs God, die het kind is geworden van een vrouw, heeft die beleefd – maar wel elke angst bij de wortel wegneemt’.³²

Met heel de last van beperkingen en zwakheden die we met ons meedragen, worden we tot aanwezigheid gemaakt in de normaliteit van het leven, enkel omdat we bereikt zijn door Christus’ gebeurtenis en bereid zijn ons erdoor te laten omhelzen.

‘Sinds enkele jaren hebben we om verschillende redenen ernstige economische problemen, waarvoor trouwens ook de Fraterniteit zelf een tijdlang is bijgesprongen. Ondanks deze moeilijkheden moest ik een lange en kostbare behandeling ondergaan. Nadat ik de afspraken verschillende maanden had laten uitstellen, om de betaling voor me uit te kunnen schuiven, ging ik vorige week naar de laatste sessie en vroeg ik om de rekening: ik kon het niet maken om daar nog langer mee te wachten. Tijdens de therapie had ik begrepen dat mijn dokter ver van de Kerk af stond en ik moet je bekennen dat ik nooit geprobeerd heb iets te zeggen of te doen dat zou kunnen getuigen van wat ik beleef. Maar na afloop van de sessie, na het verschuldigde bedrag berekend te hebben, gaat hij naast me zitten en zegt: ‘Mevrouw, ik

³² L. Giussani, ‘Cristo, la speranza [Christus, de hoop]’, in: *CL Litterae Communionis*, op. cit., p. 18.

hoop dat u accepteert wat ik u ga zeggen. Het is goed zo, ik wil geen geld van u'. Ik kijk hem aan zonder begrip, maar hij vervolgt: 'Wat u mij deze twee jaar gegeven hebt, is veel meer waard dan geld'. Ik begrijp het nog steeds niet. 'U kunt zich niet voorstellen', vervolgt hij, 'hoe vermoeiend het is om elke dag te moeten werken met mensen die zich over alles beklagen. Ik zie altijd ontevreden mensen. U hebt mij in deze periode, met uw positiviteit, uw glimlach, de blik die u heeft wanneer u spreekt over uw zieke dochter, geholpen om beter te leven en om op een andere, dankbaardere manier te kijken naar mijn eigen gezin en leven. U hebt er voor mij van getuigd dat het leven mooi is. Ik ben u iets verschuldigd – en niet andersom'. Ik ging naar buiten met mijn ogen vol tranen, want ik ben helemaal niet zoals die dokter mij beschreef, integendeel! Hij heeft niet mij gezien, maar Jezus die door mij naar hem keek, daar ben ik zeker van. Ik ben naar huis gerend en zei tegen mijn man dat er een wonder gebeurd was; mijn hart was vol van een geluk dat ik je niet kan beschrijven. Maar het wonder was geenszins dat mij een schuld van vele duizenden euro's kwijtgescholden was, maar iets veel groters dat ik niet eens gezien had, waarmee de Heer mij heeft willen verrassen: mijn verandering, mijn bekering. Hij is ook in mij, zelfs in mij, zou ik bijna willen zeggen, en met mijn zo rampzalige leven kan ik er, al is het ook minimaal, aan bijdragen dat men Hem echt leert kennen. Te zien dat binnen al mijn problemen en trouweloosheid, mijn ellende en totale onvermogen, Hij aan het werk is, zonder dat ik iets anders doe dan Hem in alles te zoeken en Hem aan te roepen wanneer ik maar kan, heeft me laten begrijpen dat er een goed is dat kostbaarder is dan welk ander goed dan ook, en

dat Hij me dit goed schenkt door middel van de beweging: namelijk de zekerheid dat de Heer mij echt aan het veranderen is. Dat is wat mij vervuld heeft van een hoop en een sereniteit die ik nog nooit ervaren had. Nu kan ik heel de dag hardop zeggen: ‘Meer waard dan het leven is mij uw genade’, want niets heeft mij een grotere vreugde gegeven. Dank je wel, don Julián, dank aan jou en aan de Fraterniteit en aan heel de geschiedenis die ik ontmoet heb, want zonder jullie die me altijd aanwijzen waar ik moet kijken om Hem te zien, zou ik nooit het wonder hebben opgemerkt dat er in mij aan het gebeuren is’.

‘Wij’, zo zegt Giussani, ‘zijn het instrument waarmee Christus zich meedeelt aan de wereld. Dat wil zeggen: het is in de normaliteit van het dagelijkse leven dat wortel schiet, gevoed wordt, zijn bron heeft, de menselijk gesproken meest grandioze impuls, die waarmee de mens zichzelf meedeelt aan de ander, die waarmee de mens offert (*sacrifica*, ‘heilig’), iets heiligs wordt voor de ander, waardoor de mens de oproep tot en de aanwezigheid van de bestemming in het leven van de ander brengt’. We worden tot instrumenten gemaakt van de zelfmededeling van Christus ‘in deze normaliteit van het dagelijks leven, in deze normaliteit waarin het bewustzijn van Zijn aanwezigheid en het leven van het gezelschap handelen, in deze emotie en in deze bewogenheid: het is een emotie omdat het een schoonheid is, de schoonheid van het ware, de zekerheid van de bestemming, en het wordt bewogenheid omdat het beweegt, alles in beweging brengt’. Het leven wordt een passie: een ‘passie voor het zijn’, een passie ‘voor de waarheid, voor de schoonheid, voor de rechtvaardigheid, voor de liefde, voor het geluk’. Een onvoorstelbare passie voor het zijn bloeit op. ‘Dat is de positiviteit als het

wezenskenmerk van de blik en van de genegenheid die de mens die Christus volgt, voor de wereld krijgt, [...] een eindeloze positiviteit, een positiviteit als een golf die alles binnendringt'.³³

In dit verband is er een passage van Von Balthasar uit 1961 die de moeite van het herlezen waard is. De actualiteit ervan is mettertijd niet verminderd, misschien zelfs toegenomen: 'Het Lichaam van Christus is en wordt tegelijkertijd; Paulus vergelijkt het daarom met het lichaam van de mens, dat toegroeit naar zijn volle gestalte waarbij het zijn krachten uitoefent op de materie die het aangedragen krijgt en ze daarin toont. Het fundament van de Kerk en haar structuur kunnen niet groeien; maar wel haar levenssfeer, die vooral door de leken gevormd wordt. Haar ambtsdragers (die, als ledematen, moeten groeien als alle anderen) zijn de hoeders en tuinlieden van de groei. Het is aan de leken om de groei en de bloei te zijn, het enige wat in staat is de wereld te overtuigen van Christus' leer'.³⁴

³³L. Giussani, *Un evento reale nella vita dell'uomo (1990-1991)*, op. cit., p. 105, 107.

³⁴H.U. von Balthasar, *Der Laie und die Kirche*, in: Id., *Sponsa Verbi. Skizzen zur Theologie II*, Johannes: Einsiedeln 1960, p. 348.

Vragen en antwoorden*

‘Soms lijkt het me dat de werkelijkheid als het ware besmet is: er is lijden en pijn, duisternis en verdriet. Hoe kun je ook deze aspecten van het leven beleven zonder ze te hoeven censureren? Wat wil het zeggen ze intens te beleven en hoe kan alles intens beleven altijd een weg zijn naar zekerheid in het nu?’

Ik vraag me af: lukt het jullie dan om al deze aspecten van het leven – lijden, pijn, duisternis en verdriet – te censureren, dus het drama van het leven te censureren? Mij lukt dat niet. Of ik het nu leuk vind of niet, uiteindelijk dringen ze zich aan mij op. De kwestie wordt dan hoe je deze aspecten van het bestaan, die niemand uiteindelijk kan vermijden, het hoofd kunt bieden. Dikwijls overheerst de manier die besloten ligt in de gestelde vraag: ze te beschouwen als hinderpalen voor je weg. En wat dan het meest redelijke lijkt, is proberen er geen rekening mee te houden, ze te censureren. Maar er is nog een mogelijkheid. Het was een beslissend moment in mijn leven toen

* Op de laatste dag van de Geestelijke Oefeningen van de Fraterniteit van CL (16-18 april 2021), waarvan de inhoud de stof vormt van dit boek, vond, in videoverbinding, een Assemblee plaats, tijdens welke ik antwoord heb gegeven op enkele vragen die Davide Prospero me stelde, en die de meer dan tweeduizend vragen samenvatten die de avond tevoren vanuit heel de wereld ingezonden waren.

bepaalde gegevens die ik niet definitief kon uitwissen en die ik beschouwde als obstakels, als bedotterij, als iets wat mij de maat nam (omdat ik niet in staat was ze weg te nemen), 'reisgenoten' zijn geworden, dat wil zeggen gelegenheden om tot de bodem van mezelf te gaan, tot de bodem van de werkelijkheid en tot de bodem van wat ik ontmoet had: Christus. Het was een fundamentele ontdekking. Sindsdien ben ik, vanuit mijn ervaring, gaan begrijpen waarom het zo cruciaal is 'de werkelijkheid altijd intens te beleven': omdat we alleen zó kunnen doordringen tot de diepte van de dingen, ervaren wat er in het hart van het leven zit.

Dikwijls blijven we hangen in de schijn, omdat we zo bang zijn. Omdat we bang zijn voor het risico, voor de behoefte van onze rede, voor wat wijzelf zijn als 'gegeven', proberen we alles 'dicht te stoppen'. Maar dat maakt ons steeds zwakker, steeds verkrampster, steeds minder in staat om de situaties het hoofd te bieden. En ik wil dat niet! Ik wil intens leven juist om er zeker van te kunnen worden dat het zijn het wint van het niets. Ik kan niet heel mijn leven leven met een zwaard van Damocles boven mijn hoofd, met de schaduw van het niets over me heen, haast excuus vragend voor het feit dat ik besta. Wie zo wil leven, moet dat zelf weten, maar mij lukt het niet: mij lukt dat niet meer! Daarom zei ik dat het een beslissend moment in mijn leven geweest is toen alle dingen die mij belemmering schenen te zijn, gelegenheid zijn geworden voor een relatie, om mezelf op het spel te zetten, om tot de bodem te gaan van wat ik ontmoet had. En het eerste resultaat was een helemaal nieuwe ontdekking van de werkelijkheid. En nu wil ik ze in de ogen blijven kijken. Dat is waarom ik bij het begin van de pandemie iedereen heb uitgenodigd zich nergens achter te verschuilen (om

maar geen rekening te hoeven houden met de werkelijkheid). Wie deze suggestie gevolgd heeft, heeft zich kunnen realiseren wat hij gewonnen heeft. Maar ook wie ze niet gevolgd heeft, heeft kunnen zien wat hij gewonnen heeft, of hij meer zichzelf is geworden of juist meer ontmoedigd is geraakt. Want het leven geeft niemand respijt.

Ik zal don Giussani er altijd dankbaar voor blijven dat hij mij getuigd heeft van een ware en onversluisde blik op de werkelijkheid en mij deze heeft meegedeeld: hij is mij in het bloed gaan zitten. Door de ontmoeting met hem ben ik naar bepaalde dingen, die mij eerst blokkeerden, kunnen beginnen te kijken, waarbij ik erop lette hoe hij ernaar keek. Ik herinner me de eerste keren dat ik deelnam aan gestes van de beweging: ik begreep het Italiaans niet goed, maar ik kon het niet vermijden een weerslag te ervaren vanwege de manier waarop hij de dag het hoofd bood, sprak, zich verhiel tot de personen; ook al begreep ik niet alles, die weerslag liet me naar huis terugkeren met een nieuwe blik. Een blik die ik mezelf niet kon geven. Ik had iemand ontmoet die niet bang was om waar dan ook naar te kijken, maar echt naar alles, en ik had zin gekregen om niet langer onder chantage te leven, met m'n elleboog voor m'n gezicht, de omstandigheden afwerend. Ik was aangelopen tegen iemand voor wie de omstandigheden die ik daarvoor, met een vage blik vol angst, ervoer als een belemmering, gelegenheid geworden waren voor een weg, voor een reis, om in het leven zekerheid te verwerven.

Dat is de uitdaging voor ieder van ons. Ieder heeft in deze tijden kunnen verifiëren hoe hij naar de werkelijkheid gekeken heeft; we kunnen niet vals spelen: er zijn er die – zoals we aan de geciteerde getuigenissen hebben kunnen zien –, vanwege de weg die ze hebben afgelegd, in zichzelf een hoop vol zekerheid aantreffen, en er zijn er

die juist uiteindelijk bezweken zijn voor hun angst, voor het niets. En het heeft niets te maken met vaardigheden of intelligentie. Slechts één ding maakt het verschil: of je een hypothese, waarvan het, vanwege de meegemaakte ontmoeting, redelijk is ze te volgen, serieus neemt en verifieert. Het is geen kwestie van IQ en evenmin van ethisch coherent gedrag: het is een kwestie van vrijheid en van genegenheid voor je eigen menszijn, zodat het niet door het niets verpletterd raakt. De twee mogelijke resultaten zijn dat ze van je gezicht ofwel angst ofwel zekerheid kunnen aflezen (een doorleefde zekerheid, door genade, waarvan je tegenover iedereen getuigt, te beginnen met je kinderen), de zekerheid dat je alles kunt beleven, maar dan ook alles, niets uitgezonderd, met een ultieme positiviteit. Ik wil niet wegvluchten in wat voor schuilplaats dan ook, ik wil weten of wat ik beleef waar is of niet.

‘Simone Weil zegt dat je ware rijkdom niet moet zoeken maar verwachten. Hoe verhoudt zich dat tot de kwestie van het risico, die maakt dat ik, in mijn relatie met Jezus, in mijn ruimte geven aan Hem, ertoe geroepen ben mijn talent in te zetten? Je hebt gezegd dat de verwachting tot onze oorspronkelijke materie behoort: we zijn verwachting. Maar loopt de verwachting, als ze met deze sterke spanning beleefd wordt, niet het risico iets te worden dat ons belemmert het heden ten volle te beleven? Wanneer is het risico waar en gepast en wanneer is het dwaas? Wat ons blokkeert is de angst dat we, door te riskeren, alles kunnen verliezen: verhuizen, ander werk zoeken, van plaats veranderen, van vriendschappen, om een glimp van overeenstemming te volgen. Hoe kun je beslissen of je je hals over kop ergens in moet storten of niet?’

Ik ben het helemaal eens met wat Simone Weil stelt: op ware rijkdom kunnen we enkel wachten; we kunnen haar zoeken, maar het hangt niet af van ons of we haar vinden. Wat is dus de aard van het probleem? Giussani zegt het in het vierde hoofdstuk van *Het religieuze zintuig*: ‘Het ware probleem bij het onderzoek naar de waarheid over de uiteindelijke betekenissen van het leven [is] geen kwestie [...] van een bijzondere intelligentie, noch van een speciale inspanning of het aanwenden van buitengewone middelen. De uiteindelijke waarheid is als het vinden van iets moois op je weg: je ziet het en je herkent het, als je aandachtig bent. Het probleem is dus deze aandacht’.¹ Wat de mens verlangt is zóveel meer dan wat hij zich kan voorstellen of op eigen kracht bereiken, dat de enige passende houding is te wachten, te wachten met wijd opengesperde ogen. Op echte rijkdom wacht je, zoals je op een geliefde persoon wacht: je kunt alle pogingen doen die je wilt (naar de kapper gaan, een nieuw pak kopen, aardig doen), maar geen ervan kan de verlangde aanwezigheid teweegbrengen. Zij komt als een geschenk, op een absoluut onverwachte manier: we kunnen er alleen op wachten!

Hoe valt dit wachten, als fundamentele levenshouding – zo vraagt deze persoon – te rijmen met het risico? We wachten op iets dat overeenstemt met ons verlangen. Wie wacht op een geliefde, kan alleen zijn ogen wijd open houden en naar alle kanten kijken om haar te onderscheppen als ze langs mocht komen. Het risico begint pas wanneer je haar vindt: als je haar niet wilt verliezen, dan moet je het risico lopen van een engagement, moet je je talent, dus je menselijkheid gebruiken, hetgeen het kostbaarste is wat je hebt. Anders zul je haar verliezen. Hetzelfde gebeurt in

¹L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, op. cit., p. 65.

de relatie met Christus: die dag dat ze naar Johannes de Doper gingen, aan de oever van de Jordaan, hadden ze zich niet kunnen voorstellen dat wat hun hart het meest verwachtte, de vorm zou kunnen hebben van dat gezicht, van Jezus van Nazaret. Eenmaal op Hem gestuit, hadden ze het kunnen laten lopen, zoals anderen die Hem vóór hen ontmoet hadden gedaan hadden. Maar nee, Johannes en Andreas hebben zich helemaal op het spel gezet! Was het risico dat ze gelopen hebben door Hem te volgen, redelijk? Is het redelijk iemand te volgen? Dat hangt ervan af wie het is die we ontmoeten. Als de persoon die aan je horizon verschijnt je niet interesseert, komt het niet eens bij je op te riskeren, maar als hij je aandacht wekt, dan wil je hem niet verliezen, en in dat geval wordt het zaak 'niet los te laten'! Tegenover de aantrekkingskracht van een aanwezigheid, is de meest voor de hand liggende, onstuitbare *move*: riskeren, je engageren.

Als we niet opletten hoe de dingen gebeuren, dan draaien we alles om en vragen we ons af, als in een gedachtenspel, hoe verwachting en risico samen kunnen gaan, overigens zonder eruit te komen. Het eerste wat we moeten doen is kijken naar de werkelijkheid. Giussani onderstreept dat vanaf de eerste premisse van *Het religieuze zintuig*: een 'volledige, gepassioneerde, niet-aflatende waarneming van het feit, van de reële gebeurtenis'.² Onze weg wordt moeizamer als we de genade van de ontmoeting met iemand als Giussani verkwisten. Ik heb niets anders om te kunnen wandelen, ik heb geen enkele geheime handleiding, ik heb alleen de instrumenten die jullie ook hebben. Laten we kijken naar onze ervaring: wanneer we iets tegenkomen dat – eindelijk – overeenstemt met de

² *Ibid.*, p. 20.

verwachting van ons hart, dan is wat ons het beste uitkomt: het ermee te wagen, want het zou dwaas zijn het weer kwijt te raken! Het zou dwaas zijn, in plaats van te riskeren, wat ons ten hoogste interesseert te laten lopen. Riskeren met iets wat geen waarde heeft, zou ook dwaas zijn, want het zou geen passende redenen hebben.

In zijn sublieme eenvoud drukt het Evangelie wat we gezegd hebben zó uit: ‘Het Rijk der hemelen lijkt op een schat, verborgen in een akker. Toen iemand hem vond, verborg hij hem weer, en in zijn blijdschap ging hij alles te gelde maken wat hij bezat en kocht die akker’.³ Is het dwaasheid alles op het spel te zetten om die akker te kopen, of is het de zaak van je leven?

Voor Sint-Paulus was het heel duidelijk: ‘Ik beschouw *alles* als verlies, want mijn Heer Christus Jezus kennen gaat alles te boven’. Wat had hij ontmoet? ‘Om Hem heb ik alles prijsgegeven. Om Christus houd ik alles zelfs voor vuilnis, als het erom gaat Hem te winnen en één te zijn met Hem’.⁴ De Christus die Sint-Paulus ontmoet heeft is niet anders dan de Christus die wij ontmoet hebben. Er is maar één Christus: de echte – die geboren, gestorven en verrezen is en nu aanwezig is in het leven van de Kerk, zijn mysterieuze Lichaam –, niet die van mijn gedachten, niet die van mijn fantasie, niet die van mijn interpretaties. Om Hem kan iemand alles prijsgeven want zonder Hem heeft al het andere geen waarde. Al het andere is niets vergeleken met die ‘winst’. Was Sint-Paulus bezeten? Waren Johannes en Andreas erg in de war, dat ze achter Jezus aangegaan zijn? Of waren ze het redelijkst van iedereen? Het geloof is een kwestie van redelijkheid!

³ Mt 13,44.

⁴ Fil 3,8-9.

Elk is geroepen om te besluiten of het, voor wat hij ontmoet heeft, de moeite waard is te riskeren. De ervaring zal hem zijn beslissing laten verifiëren. En in het geval dat hij van mening zou zijn dat Christus het risico niet waard is, zal hij, als hij morgen zal merken dat hij enkel kruimels gewonnen heeft, altijd terug kunnen keren, weer diegenen kunnen opzoeken die, doordat ze Christus gevolgd zijn, door genade een wenselijker, dramatischer en vreugdevoller leven leiden. Hij zal altijd ontvangen worden. Het hart van de kwestie is een waarde-oordeel over wat we ontmoet hebben. Geen goedkoop sentimentalisme! Sentimentalisme brengt niets in beweging; wat ons ik in beweging brengt is een waarde-oordeel over iets dat – eindelijk – overeenstemt en dat we daarom voor niets ter wereld meer willen kwijtraken. Als we het gevonden hebben, is het aan ons te beslissen of we het willen volgen of niet. Als we het niet gevonden hebben, is het enige wat we kunnen doen: wachten, met onze ogen wijd open, om er een teken van te onderscheppen – zoals de dichter Antonio Machado het zegt – ‘aan de oever van de grote stilte’.⁵

‘Gisteren haalde je een zin aan die Giussani jou gezegd had: ‘Het verschil zit hem uiteindelijk tussen wie een stabiel werk gedaan heeft en wie niet’. Kun je wat beter uitleggen wat Giussani bedoelde met ‘stabiel werk’? Wat helpt om dit werk stabiel te maken?’

⁵ A. Machado, ‘S’è addormentato il mio cuore? [Is mijn hart in slaap gevallen?], LX, *Solitudini [Eenzaamheden] (1899-1907)*, in: Id., *Tutte le poesie e prose scelte [Alle gedichten en uitgekozen proza]*, Mondadori: Milaan 2010, p. 107.

Het doel waarvoor Giussani het Seminarie van Venegono verliet en godsdienst is gaan geven op een middelbare school, was om jongeren te helpen ‘de relevantie van het geloof voor de behoeften van het leven’ te gaan zien. Toen hij de drie treden van het Berchet opging, was dat zijn doel. Vanaf het begin heeft hij dat verklaard: ‘Eerst door de vorming in mijn gezin en op het seminarie en later door mijn eigen meditatie was ik er ten diepste van overtuigd geraakt dat een geloof dat niet ontdekt en hervonden zou kunnen worden in de huidige ervaring, niet door de ervaring bevestigd kon worden, niet zou antwoorden op de behoeften van de ervaring, geen weerstand zou kunnen bieden in een wereld waarin alles, *alles* het tegenovergestelde zei en zegt’.⁶

Giussani was ervan overtuigd dat dit doel alleen bereikt kon worden door middel van een weg, een methode. Wat hij voorstelde, was eigenlijk een methode. Hij beseftte dat een bepaalde vorm van geloofscommunicatie – die de jongeren die hij op het Berchet ontmoette en de jongeren die hij eerder in de biechtstoel ontmoet had, gehad hadden – niet effectief meer was: korte tijd nadat die jongeren de eerste geloofsinitiatie ontvangen hadden, interesseerde het christendom hen al niet meer. Hij begreep dat het probleem was hoe ze in het geloof waren binnengeleid en dat het dus uiteindelijk om de volwassenen ging. Zoals onze vriend Lucio Brunelli recentelijk schreef: ‘De crisis van de ‘lege kerken’ komt van ver, ze is begonnen toen de kerken

⁶L. Giussani, *Il rischio educativo [Het risico van de opvoeding]*, Rizzoli: Milaan 2005, p. 20.

nog vol waren'.⁷ Giussani begon les te geven toen de kerken nog vol waren. Hij begreep waar het probleem lag: de mensen zagen niet langer de relevantie van het geloof voor de behoeften van hun leven en daarom interesseerde het hen steeds minder. Het christendom moest weer voorgesteld worden in zijn oorspronkelijke natuur, als een gebeurtenis vol leven; want de reductie ervan tot discours of ethiek was en is nog altijd niet in staat om te antwoorden op de menselijke verwachting en kan niet de interesse wekken van wie echt mens is. Daarom heb ik de passage van Giussani aangehaald: 'Alleen een menselijke impact kan de mens van vandaag door elkaar schudden: een gebeurtenis die echo is van de aanvankelijke gebeurtenis, toen Jezus zijn ogen opsloeg en zei: 'Zaccheüs, kom vlug naar beneden, want ik kom naar je huis''.

Maar juist vanuit de ontmoeting met deze gebeurtenis wordt een verificatietraject mogelijk en noodzakelijk. Als van de ene kant de Kerk niet vals mag spelen – want zij 'is leven en moet leven aanbieden' –, dan mag, van de andere kant, ook de mens niet vals spelen, zegt Giussani. 'Het is een echte weg die zich voor hem uitstrekt, waarvoor zijn hart beschikbaar moet zijn'.⁸ Dat is wat ik werk genoemd

⁷ Het artikel vervolgt: 'In de jaren '50, toen het Sint-Pietersplein de reusachtige menigten groene baretten nauwelijks kwijt kon, besloot een jonge priester uit Lombardije zijn academische (en kerkelijke) carrière te laten voor wat ze was om godsdienst te gaan geven op een openbare middelbare school, de meest seculiere van Milaan: sprekend met jongeren tijdens een treinreis had die priester – Luigi Giussani heette hij – bemerkt hoe ver het geloof in Christus inmiddels van hun leven was komen af te staan. Iets was er aan het vastlopen in het haast natuurlijke mechanisme waarmee ouders de christelijke traditie eeuwenlang op hun kinderen hadden overgedragen' (L. Brunelli, 'Le chiese vuote e la fantasia di Dio [Lege kerken en Gods fantasie]', in: *L'Osservatore Romano*, op. cit., p. 9).

⁸ L. Giussani, *Waarom de Kerk*, op. cit., p. 300.

heb. We zullen geen stand kunnen houden als we het niet accepteren de weg af te leggen waar Giussani ons met zijn voorstel op gezet heeft. Waarin bestaat deze weg?

Het leven stelt ons voor problemen en ieder pakt die aan met de modaliteit of hypothese die hem door de context waarin hij leeft aangereikt worden – en die hij op de een of andere manier tot de zijne maakt – en zo verifieert hij dus ‘in het veld’ de geschiktheid of ongeschiktheid ervan. Dat is wat mij overkomen is: in de jaren zeventig probeerde ik de problemen van het leven, die verband hielden met mijn roeping en taak als priester, het hoofd te bieden met datgene wat ik ontvangen had. Al snel besepte ik dat de manier die mij was overgeleverd, ongeschikt was: er restte in mij altijd iets van onbehagen. Dat was het moment waarop ik de beweging ontmoette, eind jaren zeventig.

Voor mij was het cruciaal iemand tegenover me te hebben – Giussani – in wie ik verwezenlijkt kon zien wat mij met mijn uitgangshypothese niet lukte. Mijn reactie was niet sentimenteel – door de omstandigheden kon ik toentertijd zelfs geen nabije en frequente relatie met hem hebben –, het was de duidelijke erkenning dat hier iets echt anders was. Sindsdien kan ik niet langer spreken over de dingen die ik beleef zonder te verwijzen naar die ontmoeting. Ik herinner me, zoals ik al eerder gezegd heb, de eerste keren dat ik naar de internationale gestes van de beweging ging, waar ik hem alleen maar van veraf kon zien, zoals velen van jullie, hoe getroffen ik was door de manier waarop Giussani zich opstelde tegenover de werkelijkheid. Ik zei tegen mezelf: ‘Dit is echt iets anders!’ Sindsdien wil ik niets liever dan zelf ook die manier leren, me vereenzelvigen met die blik.

Hij legde altijd de nadruk op de ervaring: Giussani nodigde me voortdurend uit om wat er in mijn leven gebeur-

de te vergelijken met de diepe behoeften van mijn hart. Deze vergelijking hoort bij de methode die zijn voorstel kenmerkt: ‘Vanaf mijn eerste lesuur heb ik altijd gezegd: ‘Ik ben hier niet om ervoor te zorgen dat jullie de ideeën die ik jullie geef, overnemen, maar om jullie een ware methode te leren om de dingen die ik jullie ga zeggen, te kunnen beoordelen. En de dingen die ik jullie ga zeggen, zijn een ervaring die het resultaat is van een lang verleden: van tweeduizend jaar’.⁹ Zo gaf Giussani mij – ik heb het dikwijls herhaald – het instrument in handen om een menselijke weg te kunnen afleggen. Hij zei: Christus, de gebeurtenis van Christus, vertrouwt zich toe aan het oordeel van onze ervaring.¹⁰

Deze verwijzing naar de ervaring was voor mij van doorslaggevend belang. Zelfs als ik me vergiste, kon ik altijd iets leren. Zoals een vriendin me vertelde die op de gang van haar laboratorium een collega-onderzoekster tegenkwam die zichtbaar verdrietig was. Ze vroeg haar naar de reden en die collega antwoordde: ‘Omdat mijn experiment mislukt is’. Daarop antwoordde onze vriendin: ‘Maar een experiment is altijd een experiment!’, dat wil zeggen het leert ons altijd iets; ook als het mislukt, levert het altijd winst op voor onze weg om het ware te benaderen. Zo bemerkte ik, door te ervaren, elke dag of mijn manier van omgaan met de dingen geschikt was, of mijn poging beantwoordde aan de behoefte die ik had. Wanneer ik daarna Giussani hoorde, vergeleek ik de manier waarop ik de dingen benaderd had met hoe hij ze benaderde, zag ik wat er in hem gebeurde en wat er in

⁹ L. Giussani, *Il rischio educativo [Het risico van de opvoeding]*, Rizzoli: Milaan 2005, p. 20.

¹⁰ Vgl. L. Giussani, *Waarom de Kerk*, op. cit., p. 297-298.

mij gebeurde. Ik kon niet anders dan erkennen dat er een evident verschil was, een wenselijke nieuwheid.

Als we naar het Evangelie kijken, is dat wat Jezus met zijn leerlingen doet. Deze boden hun leven het hoofd met de werkhypothese die ze meegekregen hadden vanuit hun toebehoren aan het volk van Israëel, tot ze Iemand ontmoetten die ze niet meer loslieten, vanwege de nieuwheid die ze waarnamen; sindsdien boden ze alles het hoofd in Zijn gezelschap. Tijdens het triduum van de studenten moest ik als nooit tevoren denken aan Petrus, die zich vanaf het begin met Jezus engageert. Deze ‘had [...] heel zijn geest, heel zijn hart in beslag genomen’,¹¹ zegt Giussani over Petrus’ eerste ontmoeting met Jezus. Welk risico loopt Petrus – evenals wijzelf? Te denken dat hij al weet Wie hij tegenover zich heeft. ‘Wie zeggen de mensen dat ik ben?’, vraagt Jezus aan zijn leerlingen. ‘Johannes de Doper, anderen zeggen: Elia, weer anderen: Jeremia, of één van de profeten’. ‘En jullie?’ Petrus antwoordt als eerste: ‘U bent Christus, de Zoon van de levende God’. ‘Heel goed, Petrus! Want dit tover je niet uit je eigen hoed, maar het is de Vader die je dit geopenbaard heeft’. Een ogenblik later ‘begon Jezus zijn leerlingen duidelijk te maken dat Hij naar Jeruzalem moest gaan; dat Hij daar veel zou moeten lijden van de oudsten, de hogepriesters en de schriftgeleerden, maar dat Hij na ter dood gebracht te zijn op de derde dag zou verrijzen’. Petrus, die dacht dat hij al begrepen had, al wist wie Jezus was, zei: ‘Daar komt niets van in!’ En Jezus: ‘Ga weg van mij, want je denkt zoals de mensen en niet zoals God!’¹²

¹¹ L. Giussani, S. Alberto, J. Prades, *Sporen trekken in de geschiedenis van de wereld*, op. cit., p. 96.

¹² Vgl. Mt 16,13-23.

Heel Petrus' leven wordt gekenmerkt door de voortdurende vergelijking tussen zijn manier om in de werkelijkheid te staan en die van Christus, tussen zijn eigen maatstaf en die van Christus. Het is in dit stabiele vergelijkingswerk dat hij zijn leven uitspeelt, juist vanwege de overeenstemming die Petrus ervaren had in de ontmoeting met Jezus en waarom hij Hem volgde. Hij begreep niet elke keer en elk moment wat Jezus voorstelde. Bijvoorbeeld van het feit dat Jezus naar Jeruzalem moest gaan om te sterven, snapte hij niks: 'Dat is onmogelijk!' Maar laten we denken aan de voetwassing. Stellen we ons voor hoe Petrus, met zijn eindeloze passie voor Jezus, ziet hoe Hij van tafel opstaat en zich opmaakt om de voeten van de leerlingen te gaan wassen. Daar stuit hij weer op Zijn bodemloze anderszijn. Voor Petrus was het teveel: 'Nee! Gaat U mijn voeten wassen?' Jezus antwoordde: 'Petrus, nu begrijp jij nog niet wat ik aan het doen ben; maar later zul je het begrijpen'. Op dat moment was het de vraag of het, ofschoon hij het niet begreep, toch redelijk was om Hem te volgen of niet. Onstuimig herhaalt Petrus: 'Nee, geen sprake van!' Maar zoals ook bij andere gelegenheden gaat Jezus, tegenover cruciale situaties, met niemand onderhandelen, laat staan met Petrus; Hij dringt aan: 'Als ik jou de voeten niet was, kun je mijn deelgenoot niet zijn!' Dan geeft Petrus zich over en biedt geen weerstand meer: 'Als U het zo stelt, dan niet alleen mijn voeten, maar ook mijn handen en hoofd!'¹³ Waarom accepteert hij het dan? Omdat hij, na drie jaar met Jezus samengeleefd te hebben en wat die mens zei en deed ononderbroken vergeleken te hebben met de behoeften van zijn eigen hart, niet anders kon dan erkennen, ook wanneer hij de dingen niet be-

¹³ Vgl. Joh 13,6-9.

greep – of nog niet kon begrijpen –, dat alleen Hij woorden van eeuwig leven had. ‘Als we van u weggaan, waar moeten we dan heen?’ Zijn redelijke gehechtheid aan die mens was sterker dan heel zijn onbegrip, dan heel zijn kleinheid.

Om het door Giussani gesuggereerde stabiele werk te kunnen doen hoef je geen Masterdiploma van Harvard te hebben: iedereen kan het, mensen zoals Petrus, jij en ik. Je hebt er geen bijzondere ‘intelligentie’ voor nodig, het is geen boekenkwestie, het is geen complicatie, maar de constante vergelijking tussen iets aanwezig en je eigen hart, tussen iets aanwezig en je eigen pogingen om de dagelijkse uitdagingen het hoofd te bieden, tussen Zijn en onze maatstaf. Wat kon er voor Petrus interessanter zijn dan deze voortdurende vergelijking tussen zijn eigen poging en wat hij Jezus zag doen? Als Jezus niet onherleidbaar zou zijn geweest tot zijn interpretaties of als Petrus er van door gegaan was telkens wanneer de dingen niet klopten met zijn beeld ervan, dan zou hij het beste gemist hebben. Juist hier staat het fundamentele probleem van de methode op het spel. In een bepaalde context onderstreept Giussani dat ‘het ernstige probleem van de beweging, het zeer ernstige probleem van de verantwoordelijken is dat ze de woorden wel herhalen [...] maar de methode niet hebben’. En hij voegt eraan toe: ‘De vertaling van de ideeën in methode vergt iets wat [...] naar ik vrees zelfs wie het eerste deel van de school van de gemeenschap¹⁴ gedaan heeft, niet bezit, [iets wat] de opvatting, de structuur van de rede moet binnengaan [...]: genegenheid. [...] Dit introduceert het belangrijkste aspect van de methode: zonder genegen-

¹⁴ Bedoeld wordt: L. Giussani, *Het religieuze zintuig*, Betsaida: 's-Hertogenbosch 2017.

heid kun je niet kennen. [...] Kennis betekent open ogen, de werkelijkheid is leeg als ze je niet raakt. De weerslag die de werkelijkheid heeft op je ogen, heet genegenheid, *affectus*. [...] Daarom is de methode verbonden met het woord genegenheid. De genegenheid is de slotsom van de erkenning van de werkelijkheid, dus van de erkenning van de beweging, daar ze expliciet maakt hoe de beweging overeenstemt met de fundamentele behoeften die het hart van de mens definiëren en deze [let op!] actualiseert. Het hart is niet de bron van het gevoel, het is de bron van de complete rede'. Dit gezegd hebbende, vraag Giussani zich af: 'Waar komt deze weerstand tegen de methode vandaan?' Waarom biedt iemand weerstand nadat hij Christus als zo overeenstemmend met het hart heeft waargenomen? Waarom biedt Petrus weerstand? Omdat 'de vrijheid als een dolk is die tussen de kennis en de *affectus* komt en probeert de *affectus* van zich weg te snijden door de zuivere kennis op het schild te hijsen (rationalisme) of de zuivere genegenheid op het schild te hijsen (instinctivisme, empirisme)'.¹⁵

Om de methode te volgen moet je een wetmatigheid volgen; als je deze niet respecteert, gaat je vrijheid de mist in: 'Om jezelf te bevestigen moet je een Ander bevestigen'.¹⁶ Nu we iemand ontmoet hebben in wie we de meest volledige verwezenlijking van ons ik gezien hebben (zoals sommige van de aangehaalde getuigenissen zeggen), begrijpen we dat de bevestiging van een ander geen afstand

¹⁵ 'Consiglio di Presidenza [Presidentiële Raad]. 11 ottobre [oktober] 1994', uitgetypt verslag in bezit van het Algemeen secretariaat van CL, Milaan. Vgl. ook L. Giussani, *L'autocoscienza del cosmo [Het zelf-bewustzijn van de kosmos]*, Bur: Milaan 2000, p. 278-279.

¹⁶ 'Consiglio di Presidenza. 11 ottobre 1994', uitgetypt verslag in bezit van het Algemeen secretariaat van CL, Milaan.

doen van de rede is, maar de volle bevestiging ervan, want de bevestiging van deze ander is de bevestiging van onszelf. Maar als iemand geen ‘stabiel werk’ doet, als hij geen voortdurende vergelijking maakt tussen zichzelf en de ontmoete aanwezigheid, dan kan hij dat niet begrijpen. Wat zou er van Petrus geworden zijn als hij Christus niet bevestigd had? En wat zou er van ons geworden zijn als we Giussani niet gevolgd waren?

‘Het enige wat jullie van mij moeten leren, is hoe je moet leren’,¹⁷ zei Giussani in 1978. Zijn wij bereid om te leren, accepteren we het een stabiel werk te gaan doen? Wat ik kan bereiken als ik mijn eigen maatstaf volg, in plaats van die aanwezigheid die ik erkend heb als overeenstemmend met de verwachting van mijn hart, dat kan ik verifiëren in mijn ervaring: als ik mijn eigen maatstaf niet overstijg, dan groei ik niet, dan kan ik niet die menselijke gestalte verwerven die Petrus tot hoofdrolspeler, tot het begin van een nieuw volk gemaakt heeft. Heel Jezus’ zorg was erop gericht Petrus voort te brengen, want zonder Petrus zou er niets overbleven zijn, maar echt helemaal niets! Het is de genialiteit van Giussani geweest dat hij Petrus’ ‘ja’ verbonden heeft met de voortbrenging van een volk. Het is mogelijk hoofdrolspeler te worden zoals Petrus: we hoeven ons alleen maar door Hem te laten voortbrengen.

‘Ik zou graag willen dat je nog wat beter het antwoord uitlegt dat je gaf aan een meisje dat vroeg: ik zie dat deze liefde van mijn moeder, van mijn vader, van mijn vrienden komt en ik begrijp niet goed hoe op een bepaald moment Chris-

¹⁷L. Giussani geciteerd in: A. Savorana, *The Life of Luigi Giussani*, McGill-Queen’s University Press: Montreal & Kingston/Londen/Chicago 2018, p. 567.

tus erbij komt kijken. Maar is de genegenheid van je familieleden, de liefde van je kinderen en kleinkinderen nou een manifestatie van Christus of niet? Ook niet-christenen houden van elkaar. Vaak is Christus voor mij een postzegel die ik ergens op plak maar die daarna weer loslaat’.

‘Kan Christus ons alleen door middel van getuigen vertrouwd worden? Lopen we zo niet het risico de mogelijkheid van de gebeurtenis grenzen op te leggen? Wat is de waarde van de sacramenten, de liturgie, de openbaring door de Heilige Schrift en het gebed om tot geloofs zekerheid te komen?’

Wanneer een jongere mij die eerste vraag stelt, antwoord ik altijd: ‘Kun jij, wanneer je ’s avonds gaat slapen, met zekerheid zeggen dat je moeder van je houdt? Het is geen kwestie van ingewikkelde redeneringen. Kun je alle gebaren die je haar jegens jou hebt zien verrichten, anders verklaren dan als tekens van haar liefde? Of meen je dat haar gebaren ingegeven zijn door een bepaald belang (bijvoorbeeld, dat jij voor haar zult zorgen wanneer ze oud is)? Zeg het maar als een andere interpretatie van de tekens, anders dan dat zij van je houdt, je overtuigt. De tekens die je ziet, verwijzen naar een betekenis die je niet kunt zien, naar de liefde van je moeder. Maar jij moet aan de gang met de tekens’. En dan voeg ik toe: ‘Hetzelfde gebeurt met de christelijke gebeurtenis. Het zijn andere tekens, onvergelijkbaar met die van een moeder, maar de dynamiek is dezelfde. Zeg het maar als je de menselijkheid die je in bepaalde personen ziet, kunt reduceren tot het feit dat ze zo goed, sympathiek, welopgevoed of gul zijn – vul zelf de lijst van mogelijke interpretaties maar aan – of dat ze

je daarentegen verwijzen naar iets dat je niet ziet en niet kunt definiëren, maar dat in wat je ziet, besloten ligt’.

Dit is het punt: te erkennen dat er in dit gezelschap waar we tegenaan gelopen zijn, een andere factor zit – ik kan hem niet definiëren, maar hij is er –; dat bepaalde resultaten die ik erin zie, bepaalde menselijke resonanties die erin voorkomen, verwijzen naar iets wat ik niet zie, maar waarvan ik niet kan ontkennen dat het er is. Als ik het zou elimineren, zou ik geen recht doen aan de ervaring die ik beleef. In dit gezelschap, in de personen die ik ontmoet heb, zit iets onherleidbaars – erin, niet erbuiten, erin! De manier waarop bepaalde mensen leven, omgaan met leven en dood, kan niet anders verklaard worden dan als verwijzend naar iets mysterieus dat ik niet kan zien: als ik het zou onderdrukken, zou ik de oorsprong van dat anderszijn uitwissen. Dus in bovenstaand voorbeeld zou ik de liefde uitwissen waarvan ik de tekens zie, waarmee ik de tekens dan meteen ook zinloos maak. Er bestaat geen mechaniek waarmee ik liefde kan detecteren, er bestaat geen algoritme waarmee ik ze kan berekenen, maar dat wil nog niet zeggen dat de liefde niet bestaat. Denken we aan een jong meisje dat kinderen heeft: hoe kan zij hun haar liefde laten blijken, anders dan door tekens? En hoe kon Jezus zijn leerlingen bewijzen wie Hij was, anders dan door tekens? En hoe kunnen wij de zekerheid van het geloof bereiken, anders dan door middel van de tekens van Zijn aanwezigheid, nu, in het heden en niet slechts in herinneringen aan het verleden?

Zonder iets aanwezig – ik ga snel over naar de tweede vraag – spreekt de liturgie niet tot ons. We zien het in het Evangelie: wanneer Jezus aanwezig is, begrijpen de leerlingen de woorden van de Bijbel en alles wat de profeten gezegd hadden. Christus opent hun blik zodat ze de

Schriften en de profetieën kunnen begrijpen. De liturgie is inderdaad de bron, maar tegelijkertijd is het nodig dat ons hart voortdurend voor haar opengesteld wordt zodat we, wanneer we horen zeggen dat Christus verrezen is, niet onverschillig kunnen blijven – zoals Brunelli zei in het artikel dat ik geciteerd heb – zoals velen vandaag de dag overkomt. De ultieme, mysterieuze oorsprong van ons geloof is de gebeurtenis die we in de liturgie vieren en die onze rede en vrijheid voortdurend uitdaagt. Want het is in ons hart dat alles wat gebeurt, ruimte moet vinden.

‘Je hebt ons laten zien hoe dramatische omstandigheden als de dood, het lijden, het kwaad en de onzekerheid onze hoop uitdagen, maar hoe kunnen we in de routinematige dingen die ons elke dag overkomen, onze hoop levend houden? Wat te doen wanneer we niet om de oren geslagen worden met extreme en dramatische ervaringen?’

‘Hoe gemakkelijk kun je ten prooi vallen aan je spijt en de fouten die je gemaakt hebt, zozeer dat je Zijn ogen niet meer ziet, Zijn aanwezigheid niet meer herkent! Dit is ongetwijfeld de omstandigheid die mijn hoop het allermeeft uitdaagt’.

Het antwoord op de eerste vraag is heel simpel: of een hartinfarct of een opvoeding, zoals ik dikwijls zeg met een paradoxaal beeld. Het enige alternatief voor wachten tot dramatische omstandigheden ons weer wakker maken, is deelnemen aan een plek die we niet tot onszelf kunnen herleiden, die ons ertoe opvoedt de hoop levend te houden. Zoals Jezus gedaan heeft met zijn leerlingen: Hij heeft ze niet geïntroduceerd tot de hoop door ze al-

lereerst door dramatische omstandigheden te laten gaan, maar met de aantrekkingskracht van Zijn aanwezigheid. Op analoge wijze heeft Giussani ons niet binnengevoerd in de werkelijkheid, in de hoop, middels een dramatische omstandigheid, maar uit kracht van een onherleidbare aantrekkingskracht, die ons diep vanbinnen bewogen heeft, iets wat dramatische omstandigheden niet noodzakelijkerwijs bewerkstelligen. Uiteindelijk is er geen alternatief voor een permanente opvoeding, want ook als we bepaalde dramatische omstandigheden te boven komen, dan keren we toch gemakkelijk terug naar onze oude routines. Dat is het risico dat we lopen met de pandemie: dat we een dramatisch verhaal afsluiten alsof er niets gebeurd was. Als ons leven niet ondergedompeld is in een plek die ons voortdurend opnieuw voortbrengt door ons uit te dagen, dan wordt het haast onmogelijk niet te bezwijken voor het niets van een betekenisloos leven en te stikken in de dagelijkse routine.

Hetzelfde kun je zeggen over onze vormen van spijt. Tegenover Iemand die tegen jou en mij zegt, zoals Hij tegen Petrus zei nadat deze Hem verloochend had: ‘Maar hou je van mij?’,¹⁸ is het probleem zeker niet onze spijt over onze stommiteiten. Petrus heeft Hem verloochend, heeft de grootste fout begaan die een mens kon begaan, met dikke zwarte letters en ten overstaan van iedereen (nog wat anders dan onze spijt over onze foutjes en fouten!). Hier komt het hart van de kwestie aan het licht. Petrus bewijst het nog vóór zijn ‘ja’ tot Christus. De leerlingen waren gaan vissen en hadden niets gevangen. Vanaf de oever roept iemand: ‘Waarom werpen jullie je netten niet aan de andere kant van de boot uit?’ Een grootse vis-

¹⁸ Vgl. Joh 21,15.

vangst! Johannes – de scherpzinnige – roept uit: ‘Het is de Heer!’ en Petrus springt onmiddellijk in het water.¹⁹ Petrus’ genegenheid voor Christus was krachtiger dan zijn spijt. Jezus had hem nog niet gevraagd: ‘Hou je van mij?’, maar Petrus’ genegenheid was zo diep in zijn binnenste geworteld, dat zelfs zijn drievoudige verloochening ze niet uit hem had kunnen wegrukken. Alleen dat overwint de spijt: het overheersen van een Aanwezigheid en een genegenheid, groter dan de spijt. Zoals Giussani zegt over het ‘ja’ van Petrus: nodig is een aanwezigheid waar je ja tegen kunt zeggen.

Aan Christus hecht je je zózeer dat welke fout je ook gemaakt hebt of nog kunt maken, je je niet meer van Hem kunt losmaken.

¹⁹ Vgl. Joh 21,1-7.

INHOUD

INLEIDING	3
HOOFDSTUK 1	
'ERGER DAN DEZE CRISIS IS ALLEEN HET DRAMA ZE TE VERSPILLEN'	7
1. De impact met de werkelijkheid	7
2. Verschillende houdingen tegenover wat er gebeurd is	12
3. Het oordeelscriterium	22
4. De vlucht voor jezelf	28
HOOFDSTUK 2	
WIJ ZIJN VERWACHTING	39
1. Een onuitroeibaar gegeven	40
2. Genegenheid voor jezelf	44
3. 'Mocht Gij de hemel toch openscheuren om af te dalen!'	51
HOOFDSTUK 3	
EEN ONVOORZIENBAAR OPSPRINGEN	57
1. 'Iets onvoorziens is onze enige hoop. Maar men zegt me dat het dwaas is om dat tegen jezelf te zeggen'	58
2. Er zijn er die beweren dat het onvoorziene plaatsgevonden heeft	67
3. De onherleidbaarheid van het christelijke feit	71
4. De ervaring en de criteria van het hart	81
HOOFDSTUK 4	
DE BLOEM VAN DE HOOP	89
1. Een behoefte aan zekerheid	89
2. De zekerheid van het geloof is het zaad van de zekerheid van de hoop	113

HOOFDSTUK 5

WAT DE HOOP ONDERSTEUNT **127**

1. De beproeving van de weg 127
2. Het verblijf van de Allerhoogste 135
3. De plaats van de hoop 139
4. Hoe kun je deze plaats herkennen? 146
5. Hoe kan wat je in een ander ziet, van jou worden? 153

HOOFDSTUK 6

EEN DOOR DE OMSTANDIGHEDEN BEPROEFDE HOOP **169**

1. Hoop die niet teleurgesteld wordt 169
2. De hoop van de mensen ondersteunen 188

AANHANGSEL 199

Vragen en antwoorden **199**

In dit boek gaat de president van de Fraterniteit van Gemeenschap en Bevrijding in op één van de meest prangende vragen in dit door onzekerheid gedomineerde tijdperk: 'Is er hoop?' De impact met de harde werkelijkheid heeft heel onze menselijke behoefte naar boven laten komen. Zelfs en misschien nog wel meer in deze dramatische tijden lukt het ons hart niet zich tevreden te stellen met gedeeltelijke antwoorden en schreeuwt het zijn verlangen uit naar iets dat echt op het niveau is van de uitdaging.

'Iets onvoorziens is onze enige hoop', zei de dichter Eugenio Montale. De verkondiging van dit onvoorziene heeft in de geschiedenis weerklonken en liet de eersten die Jezus ontmoetten, opspringen. Sindsdien is het zaad van de hoop de wereld binnengegaan en blijft het in mensen wortel schieten; als je ze ontmoet, ontvlamt je hart en raakt het weer bezielde. Je merkt dan een 'vreemde positiviteit' te hebben en durft het kwaad, het lijden en zelfs de dood het hoofd te bieden, uit kracht van een ervaring in het nu.

JULIÁN CARRÓN werd in 1950 geboren in Navaconcejo (Spanje). Na in 1975 tot priester gewijd te zijn, werkte hij als docent Heilige Schrift aan de Universiteit van San Dámaso in Madrid. In 2004 verhuisde hij naar Milaan, toen don Giussani hem vroeg hem te helpen in zijn verantwoordelijkheid als leider van de katholieke beweging Gemeenschap en Bevrijding (*Comunione e Liberazione*, CL). Sinds 19 maart 2005 is Carrón President van de Fraterniteit van Gemeenschap en Bevrijding. Vanaf het academisch jaar 2004-2005 doceert hij theologie aan de Katholieke Universiteit van Milaan. Van Carrón verschenen in Engelse vertaling *Disarming Beauty* (2017) en *Where is God?* (2020) en in het Nederlands *Het ontwaken van het menszijn*, *Glinsterende ogen* (beide in 2020) en *Opvoeding is zelf-communicatie* (2021).

Op de voorkant: Vincent van Gogh, *Seringen*, 1889, Staatsmuseum De Hermitage, Sint-Petersburg, Rusland.

© Foto Scala, Florence